RECENZE

Tomáš ČERNUŠÁK a kol.
Papežství a české země v tisíciletých dějinách
Academia, Praha 2017, 450 s., ISBN 978-80-200-2638-5.

Tomáš ČERNUŠÁK et al.
The Papacy and the Czech Lands. A History of Mutual Relations
(= Biblioteca dell'Istituto storico Ceco di Roma, Sintesi 1)
Prague – Roma, Institute of History CAS – Istituto storico Ceco di Roma 2016, 382 pp., ISBN 978-80-7286-292-4.

Osm autorů inspirovaných a vedených Tomášem Černušákem se ujalo nového zpracování českých církevních dějin prismatem vztahů se Svatým stolcem,[1] respektive – k tomu se dostanu níže – představení tohoto tématu mezinárodní badatelské obci. S výjimkou úvodní kapitoly Jaroslava Pánka, naznačující šíři tématu a úhelné kameny historického zpracování dějin papežství na mezinárodním i domácím poli, přitom svůj výklad rozdělili do osmi časových period: starší středověk popisuje Josef Žemlička, vrcholný středověk Zdeňka Hledíková, husitství, poděbradský a jagellonský věk Antonín Kalous, dobu předbělohorskou Tomáš Černušák, následně období do konce vlády Karla VI. Tomáš Parma, josefinismus v širokém pojetí (1740–1804) opět Tomáš Parma, zbývající „dlouhé" 19. století pojednala Jitka Jonová a situaci od první světové války až po současnost Jaroslav Šebek. Nikoho z nich přitom netřeba představovat, Pánek je v úvodní kapitole právem uvádí mezi nejvýznamnějšími, často jedinými současnými českými historiky šířeji se věnujícími římskému katolicismu v uvedených epochách (s. 25–26).

Pro první sledované období je charakteristické, že vzájemné kontakty byly – jak z důvodu velké vzdálenosti a vnitřních problémů Velké Moravy i českého knížectví, tak neutěšeného stavu papežství – spíše sporadické (cyrilometodějská mise, zřízení pražského a obnovení olomouckého biskupství, vyšehradská kapitula, knížecí mitra). To se změnilo až činností biskupa Jindřicha Zdíka a prvních papežských legátů, ve 12. století se začaly uplatňovat papežské protekce (exempce a jiné formy ochrany církevních institucí hlavně před světskou mocí) a na konci století lze již sledovat intenzivní politicko-církevní styky mezi oběma subjekty.

1 Ze stávajících výkladů je třeba připomenout alespoň rozsáhlé syntézy Ferdinanda Hrejsy a Bohumila Zlámala (Ferdinand HREJSA, *Dějiny křesťanství v Československu I.–VI.*, Praha 1950; Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin I.–X.*, Praha 1969–1972, Olomouc ^{2}2005–2010) a Kadlecův Přehled (Jaroslav KADLEC, *Přehled církevních dějin českých I.–II.,* Praha 1977, nové vydání Praha 1991). Z politických důvodů nevydanou část Hrejsových Dějin, třebaže nepokrývající celé zbývající období, připravuje k publikaci Ota Halama na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

Vrchol papežské moci i vzrůst evropského významu Českého království ve 13. a 14. století vedly k dalšímu zintenzivnění kontaktů, včetně politických zásahů Svatého stolce do českých záležitostí (spor biskupa Ondřeje s Přemyslem I. a volba Ondřejova nástupce, vyšetřování Jana IV. z Dražic, obsazování církevních beneficií za avignonských papežů) a rostoucího fiskálního tlaku kurie. Situaci komplikovalo papežské schisma, došlo však k církevně-správnímu osamostatnění české provincie (v roce 1341 se pražské biskupství stalo exemptním a o tři roky později bylo povýšeno na arcibiskupství, jehož sufragánem se stal biskup v Olomouci a nově zřízené biskupství Litomyšlské). Řešení schismatu a dalších problémů církve, na němž se ke škodě dvou pražských univerzitních mistrů usnesl kostnický koncil, nebylo ovšem pro českou šlechtu přijatelné.

Husitská perioda českých dějin proto přinesla na jednu stranu faktickou roztržku většiny šlechty, církve i obyvatelstva s římskou církví (nehledě na Kompaktáta a opakující se snahy o jejich uznání ze strany papeže), na druhou stranu vytrvalý zájem papežů o potlačení „národní hereze": někdejší fiskalismus nahradily kruciáty. Držitelé Svatého stolce i jejich prostřednictvím deklarovali svou moc nad koncily i panovníky jednotlivých států (ve druhém případě postupně stále víc iluzorní), stejně jako snahou o politické zásahy do „českých věcí". (Ještě za Václava IV. se tato skutečnost prezentovala sporem o obsazení olomouckého biskupského stolce po smrti Václava Králíka, o půl století později můžeme sledovat opuštění původní opatrné papežské podpory Jiřího z Poděbrad ve prospěch Matyáše Korvína.) Do nástupu Habsburků na český trůn, který se časově kryje s rozmachem evropské reformace a jejím výrazným vlivem i v českých zemích, se však v tomto směru nevyřešilo nic.

Situace zůstala nedořešena i později: císař a král Ferdinand I. sice přišel s plánem na náboženskou konsolidaci českých zemí na podkladě církví plně legalizovaného utrakvismu, dlouho se mu však nedařilo dosáhnout papežského souhlasu. Došlo sice k obnově pražského arcibiskupství (1561), laický kalich však byl povolen až příliš pozdě (1564), svěcení utrakvistických kněží pražským arcibiskupem se ukázalo být problematické a církev pod obojí vlivem reformace Římu už příliš vzdálená. Naplnění Ferdinandova programu, o němž píše Antonín Kalous, nebylo jen „neúplné a základní" (s. 199), spíš na sebe nechalo příliš dlouho čekat a již neodpovídalo měnícím se požadavkům a potřebám českých evangelických věřících a jejich protagonistů.

V této souvislosti zaráží, že se v Kalousově výkladu vůbec nesetkáváme s Hrejsovým termínem „novoutrakvismus" (nebo s jakýmkoli jiným ekvivalentem pro luteranizované podobojí), není tu dokonce zmíněna ani Česká konfese z roku 1575, jež – byť „shora" a namnoze problematicky – sjednocovala různé reformační proudy a tvořila základ většinové české evangelické církve, jak začala fungovat po Rudolfově Majestátu. Drží-li se Kalousův výklad státních a církevních rekatolizačních plánů, vrcholících politickým převratem na přelomu 16. a 17. století a jen dočasně utlumených Majestátem, je to jistě v pořádku, znamená to však, že dvůr, nunciové a kurie o sjednocování a měnícím se charakteru českých protestantů vůbec nic nevěděli a nijak na ně nereagovali?!

Následující Parmova kapitola popisuje období pobělohorské rekatolizace. Právem přitom zdůrazňuje nástup absolutismu a vzrůst moci panovníka na úkor církve (diskuse o podobě rekatolizace, spor o univerzitu a Harrachův seminář, později o cenzuru a vyhla-

šování exkomunikace, placetum regium, střet mezi Leopoldem I. a arcibiskupem Janem Bedřichem z Valdštejna, předání agendy heretických procesů z rukou církve apelačnímu soudu). Přesto je otázkou, můžeme-li rekatolizaci Čech a Moravy označit bezezbytku za „státní" (s. 235). Větší pozornost by zasloužily rovněž širší vztahy rakouských Habsburků se Svatým stolcem, zejména po vymření španělské větve rodu (na s. 266–267 je jen jejich základní přehled). Je to důležité zvláště proto, že „papežové se soustředili více méně na vztahy s panovnickým dvorem… Přímý vliv na náboženský vývoj v českých zemích, jak jej známe například z činnosti nunciů na dvoře Rudolfa II., již papežství nikdy nezískalo" (s. 236).

Jistou, snad až přemrštěnou a z dnešního hlediska poněkud zbytečnou snahou o exkulpaci římské církve z „hříchů doby temna" je poznamenána rovněž kapitola pojednávající o pozdním raném novověku. Pokračuje v ní líčení českých náboženských dějin, které se do větší pozornosti papežství dostaly teprve v období josefinských reforem, i tehdy však v rámci širších vztahů vůči habsburskému soustátí. Obavy z církevního schismatu, od kterého Josefa II. údajně odvrátil španělský vyslanec během divadelního představení (s. 303), mi však přijdou přehnané, stejně jako snaha o postulaci „raného josefinismu" již do období vlády Karla VI. či tvrzení o napjatých vztazích mezi papežským stolcem a habsburskou monarchií v sedmdesátých letech 18. století (obojí s. 276). Je nepochybné, že habsburský stát měl i v náboženských záležitostech už dávno nad církví vrch, s čímž se papežové neradi smiřovali, ale to neznamená, že by Marie Terezie nebyla věrnou katoličkou. Nesvědčí to ani o jakkoli proticírkevním smýšlení jejích synů, byť zejména Josef II. by si byl nejraději „papežoval sám".

Přinesl-li osvícenský absolutismus historicky největší vliv státu na církev, sleduje kapitola o 19. století její „postupnou emancipaci ve snaze o nezávislost na státní moci, [přičemž] ale musela zápasit se sílícími sekularizačními a nacionálními tendencemi" (s. 310). První polovina století je přitom líčena jako přetrvávání a jen postupné odbourávání josefinismu. K určité emancipaci církve došlo během revoluce v roce 1848 a především v období platnosti rakouského konkordátu (1855–1870). Podrobněji je zpracován první vatikánský koncil (s pochopitelným důrazem na postoj Bedřicha kardinála Schwarzenberga k papežské neomylnosti), „slovanský" pontifikát Lva XIII. a kuriální vliv kardinála Schönborna, stejně jako nárůst česko-německých nacionálních třenic vedoucích k úvahám o potřebě vzniku německé diecéze v Chebu. Naopak hnutí katolické moderny a událostem první světové války se v knize dostalo jen povšechné pozornosti, z tohoto období je diskutováno hlavně obsazování biskupských stolců až po „rošádu" v roce 1916 (přesun kardinála Skrbenského z Prahy do Olomouce a Paula Huyna z Brna do Prahy); Jitka Jonová má asi pravdu v tom, že šlo o hlavní zájem kurie v Čechách a na Moravě.

V poslední kapitole Jaroslav Šebek shrnuje náboženský vývoj a vztahy mezi českými zeměmi/Československem a Svatým stolcem, respektive od roku 1929 i Vatikánem, od vzniku nezávislého státu. V meziválečném období jsou zdůrazněny oboustranné snahy o překonání sporných záležitostí (vznik Církve československé, Marmaggiho aféra, pribinovské oslavy v roce 1933) směřujících k modu vivendi a jeho postupnému naplňování, za druhé světové války nejednoznačný postoj církevního ústředí vůči bývalému Československu. Vatikán na jednu stranu uznal Slovenskou republiku, byť měl k jejímu fungování výhrady, a proto odmítal diplomatické styky s londýnskou exilovou vládou, na druhé straně

bránil instalaci německých biskupů v protektorátu i církevním postihům exilového premiéra Jana Šrámka. Přesto si nejsem jist, měla-li římskokatolická církev v bezprostředně poválečném období „značný společenský kredit" (s. 377), alespoň v případě českých zemí; alibisticky vyznívající jmenování nacisty perzekvovaných (arci-)biskupů Berana a Trochty, stejně jako tiskové polemiky o Josefu Tisovi či revizi pozemkové reformy svědčí spíš o opaku.

Leitmotivem výkladu o čtyřicetiletí komunistické vlády jsou přirozeně státní proticírkevní represe a faktická bezradnost vatikánské „Ostpolitik". Zmíněna je však rovněž aktivizace věřících a neschopnost státu bránit jim ve druhé polovině osmdesátých let (Velehradská pouť v červenci 1985, Navrátilova petice, Desetiletí duchovní obnovy, kanonizace Anežky České). I zde se však trochu ztrácí z hlediska Vatikánu „problematická" témata jako fungování tzv. skryté církve, církevní spolupráce s komunistickým režimem a podobně. Tvrdit o Františku Tomáškovi v počátcích jeho episkopátu, že byl „ze strany státních úřadů považován za nejsnáze ovlivnitelného" (s. 382) je hodně „kulantním" vyjádřením skutečnosti, že jej „ještě v první polovině sedmdesátých let… komunistický režim považoval víceméně za ‚svého' člověka."[2] Naopak více než chvályhodná je autorova snaha dovést výklad až do současnosti a alespoň v hlavních rysech zhodnotit aktuální proměny papežství v mezinárodním kontextu.[3]

Kniha tak jako celek představuje poměrně zdařilou syntézu stávajícího poznání o vztazích mezi českými zeměmi a jejich politickými a církevními představiteli na jedné straně a Svatým stolcem (nebo jejich větším počtem v období schismat) na straně druhé. V úvodu této recenze naznačená aluze na Laichterovy *České dějiny* (a na poválečné pokusy o jejich pokračování) není ovšem náhodná: nejen, že autoři vyšli z politickohistorické periodizace, ale opírají se i o zavedený fundament české historiografie do té míry, že čtenář je někdy na pochybách, podařilo-li se jim podat více než jen výběr tematicky relevantních faktů z *Českých dějin*, respektive *Velkých dějin zemí Koruny české*, doplněný o novější literaturu[4]

2 Stanislav BALÍK – Jiří HANUŠ, *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno 2007, s. 96.

3 V této souvislosti připomínám například v knize nezmíněné úvahy o „po-konstantinovském papežství" a vnitřních proměnách římskokatolické církve i zbožnosti, viz George WEIGEL, *Witness to Hope. The Biography of Pope John Paul II*, New York 1999; TÝŽ, *Evangelical Catholicism. Deep Reform in the 21st-Century Catholic Church*, New York 2013. Neuplatnění konceptů na pomezí teologie a společenských věd autorovi ovšem nelze vyčítat, jeho výklad by tím dosáhl neúnosné šíře.

4 Přestože pregnantní orientace autorů jednotlivých kapitol v jejich tématech obvykle zaručila dostatečnou integraci novějších badatelských výsledků, nestalo se tak ve všech případech, a to ani pokud jde o přínosy domácí vědy. Namátkou lze uvést drobnou zmínku o albigenských (s. 78), kde by se výklad mohl opřít o již i mezinárodně uznávané práce Davida Zbírala (souhrnně David ZBÍRAL, Největší hereze. *Dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy,* Praha 2007; aktuálně autor připravuje k vydání dílo *Pokřtěni ohněm. Katarské křesťanství ve světle dobových pramenů*). Stejně tak lze doplnit husovskou úctu jako jeden z podstatných důvodů selhání utrakvisticko-katolických unionistických snah ve druhé polovině 16. století (s. 202; k tématu Ota HALAMA, *Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese,* Brno 2002; TÝŽ, *Svatý Jan Hus. Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku v letech 1415–1620,* Praha 2015). Nechápu, proč bylo v citační poznámce (s. 265) zamlčeno Voitovo autorství jeho monumentální encyklopedie (Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*.

a (namnoze spíše sporé) poznatky získané archivním výzkumem, prolnutý se standardními zahraničními zpracováními dějin Svatého stolce. Tento dojem zesílí, čteme-li o „cestě od feudálního zřízení ke kapitalismu" (s. 275), aniž by tato „zažitá" výkladová schémata byla blíže představena, kriticky zhodnocena, natož analyticky či interpretačně využita.

Vrátíme-li se k periodizaci, je třeba diskutovat otázku její funkčnosti, zejména v období raného novověku a později. Byl nástup Marie Terezie skutečně tak významným předělem, jestliže i autor těchto kapitol připomíná, že (některé) osvícenské principy se v jejím vládnutí uplatnily teprve později? Proč byl za další mezník zvolen zánik Svaté říše římské, když jej i papežská diplomacie fakticky jen vzala na vědomí a stávající josefinská reglementace státně-církevních vztahů v habsburské monarchii trvala víceméně až do poloviny 19. století? Diskutabilní je rovněž relativně nevelký stránkový rozsah (93 s.) věnovaný 19. a 20. století a rozdělení této epochy do pouhých dvou kapitol. Všechna tato koncepční rozhodnutí jsou jistě ospravedlnitelná: nikoliv však „automaticky" – knize chybí jejich zdůvodnění.

Podobně diskutabilní je obsahová koncepce knihy. Svým názvem se dílo hlásí k analýze vzájemných vztahů mezi Svatým stolcem a českými zeměmi, řada kapitol však spíše supluje generačně nový pohled na české církevní dějiny, snažící se na malém prostoru nahradit svrchu citované „standardní" přehledy. Přitom je přirozené, že tyto nemají a nemohou být recenzovaným svazkem vyčerpány, že třeba problematika reálné lidové zbožnosti a do jisté míry i multikonfesionality v různých epochách nepochybně padala pod rozlišovací schopnost vysoké evropské církevní politiky (z jiných důvodů se však problematice lidové zbožnosti nevěnovala ani starší díla). Přesto se srovnání přímo nabízí. I když od vydání Zlámalova a Kadlecova, neřku-li Hrejsova přehledu uplynula řada let, více než pochopitelná absence novějších poznatků čtenáře dnes irituje úzce konfesionalistický pohled těchto prací, preference politických a jinak „velkých" dějin (opozitní vůči *nouvelle histoire* a mikrohistorii) a přehlcenost objektivisticky podávanou faktografií. Tato úskalí dílo Černušákova kolektivu překonalo nanejvýš částečně. „Papežské dějiny" nutně implikovaly preferenční, někdy naneštěstí až příliš výlučný zájem o římskokatolickou církev a primární orientaci na politické dějiny (v širokém slova smyslu). Některé kapitoly jsou však podávány bez dostatečného kontextuálního nadhledu, který je důležitější než minuciosní uvádění letopočtů. Vymizel naštěstí bojovný konfesionalismus, jaký známe z některých i novějších populárněhistorických spisů, někdy však jen proto, aby tu byl nahrazen více či méně skrývanou obranou „dobré" církve před „zlým" světem.

Nemenším editorským lapsem je – dovolím si říci – nízká míra disciplinace jednotlivých autorů. Vzhledem k jejich počtu i odborné erudici každého z nich jistě nešlo o snadný úkol. Tomáši Černušákovi se nicméně nepodařilo jednotlivé kapitoly sjednotit obsahově, metodicky, ani stylem prezentace. Vezměme za příklad hned dvě první: Zatímco Josef

Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006)? Uvádí-li Jaroslav Šebek kanonizaci Jana Sarkandra v roce 1995 právem jako jedno z konfliktních míst nejnovějších českých církevních dějin (s. 399; k tématu srov. Pavel KEŘKOVSKÝ (ed.), *Evangelíci o Janu Sarkandrovi. Sborník ke kanonizaci nového katolického světce,* Heršpice 1995), čtenáře poněkud překvapí, že se v příslušné Parmově kapitole o umučeném holešovském faráři nedozví vůbec nic.

Žemlička vyšel z perspektivy českých (náboženských) dějin, které jenom doplnil o papežský zájem o naše země, až do konce 12. století ostatně sporadický, Zdeňka Hledíková naopak postavila do centra výkladu samo papežství vrcholného a pozdního středověku a teprve sekundárně sledovala jeho vliv na České království (a na politické zájmy panovníků). Tomáš Parma se jako jediný výrazněji pokusil i o postižení kulturních a uměleckých vazeb mezi Římem a střední Evropou, zůstal však naneštěstí na povrchu čistě výčtového soupisu českých umělců působících v Itálii a vice versa. Ještě horší je přitom obrazový doprovod jeho (v omezenější míře i několika dalších) kapitol: Jestliže většina autorů šla cestou očekávatelných přetisků historických dokumentů, Parma své texty doplnil v podstatě turistickými snímky římských památek, nadto začasté ve špatné kvalitě a někdy i bez přímé vazby k tématu.

Proklamované snaze „vytvořit publikaci přístupnou široké veřejnosti" (s. 10) dostál stylem výkladu asi nejvíce Jaroslav Šebek. Některé další kapitoly jsou faktografií přetíženy na hranici čitelnosti. Editor díla však měl z textů odstranit i drobné věcné nepřesnosti: *Book of Common Prayer* není anglikánskou konfesí (s. 201), nýbrž liturgickou knihou (naukový standard představovalo XXXXII, respektive od roku 1563 XXXIX článků, které jsou v *Knize společných modliteb* obsaženy), Karel VI. nebyl posledním Habsburkem (s. 273, byla jím až jeho dcera), tzv. protestantský patent z dubna 1861 nesrovnával právní postavení všech státem uznaných církví s církví římskokatolickou (s. 319), nýbrž se týkal jen luteránů a reformovaných (stranou prozatím zůstali pravoslavní a židé). Někdy jde jen o záležitost podání, působí však úsměvně, čteme-li v jedné větě, popisující situaci v 15. století, zároveň o „Budíně a Bratislavě" (s. 147). Naopak lze asi přijmout, překládá-li se *Sacra congregatio sancti Officii* jako „Kongregace Posvátného oficia" (s. 190) a píše-li se o „nunciu Giovanni Francesco Bonomim" (s. 205), čtenáři by však mělo být vysvětleno, proč bylo upuštěno od zažitých variant (Svaté oficium, Bonhomini).

Souhrnně musím konstatovat, že iniciátor a hlavní editor syntézy *Papežství a české země v tisíciletých dějinách* Tomáš Černušák buď přecenil své síly, nebo postupoval při konceptualizaci ale i závěrečné přípravě díla k vydání příliš chvatně. Michelangelovo *Si vede!* nad Sala dei Cento giorni platí i zde. To však nikterak neubírá na hodnotě jednotlivým kapitolám, jež byly napsány promyšleně a ve velké většině informačně relevantně a jako celek poskytují kompaktní, pouze zvoleným rozsahem omezený přehled (jedné z významných oblastí) českých církevních a náboženských dějin.

* * *

Souběžně s českou knihou vyšla v gesci Českého historického ústavu v Římě její anglická verze, lišící se jen v detailech (vypuštění poznámkového aparátu, vztažení literatury k jednotlivým kapitolám, drobné textové úpravy s ohledem na čtenáře neorientující se v základních konturách českých dějin). Na první pohled přitom upoutá „spanilejší" vázané provedení a chvályhodné vypuštění nešťastného obrazového doprovodu, jazyk a styl jsou odpovídající. (V knize není uveden překladatel, vzhledem k relativní stylové jednotě však nepředpokládám, že by anglické verze svých kapitol psali sami autoři.) Mohou-li se v případě české verze místy objevovat pochybnosti o její užitečnosti, i když podle mého

názoru jde rozhodně o hodnotné a svým syntetickým charakterem přínosné dílo, v případě anglické mutace jde o záležitost zcela nespornou. Vydáním *The Papacy and the Czech Lands* smazala česká historická obec dlouhodobý dluh vůči zahraničním zájemcům o církevní dějiny českých zemí: Kniha nás doslova „vrací na mapu civilizovaného světa" a poskytuje zahraničnímu čtenáři fundovaný základní vhled do problematiky. Vedle samotné informační funkce je přitom významný i propagační potenciál díla, které může k dané tematice přivést řadu nových zájemců, nejen z řad cizokrajných bohemistů a církevních historiků, ale i širší veřejnosti. Jde jen o to, aby se knize v zahraničí dostalo patřičné reklamy a distribuce, aby nezůstala ležet nepovšimnuta v knihovních regálech – nebo hůř – v nějakém skladu neprodejných výtisků. Velmi bych to přál autorům i jejich dílu!

Zdeněk R. Nešpor

Jaroslav PÁNEK
Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů
Brno, Tribun EU 2015, 425 s., ISBN 978-90-263-0987-1.

V posledních letech zaznívá v neformálních diskusích českých historiků i představitelů spřízněných oborů názor, že by místo vydávání sborníků na počest kulatých životních výročí starších kolegů, sestavených nezřídka bez větší tematické sevřenosti ve stylu „co dům dal", bylo vhodnější připravit svazek jubilantových textů, roztroušených v dobových periodicích a sbornících. Vzhledem k informační přesycenosti a snadné internetové dostupnosti rostoucího množství pramenů a sekundární literatury dnes již nelze realisticky očekávat, že se zejména studenti a zahraniční badatelé budou pracně pídit po tištěných textech, dostupných zpravidla jen prezenčně v několika málo knihovnách. Narůstá tak nebezpečí diskontinuity vědeckého bádání a také kontraproduktivního „objevování dávno objeveného". Kniha Jaroslava Pánka *Češi a Jihoslované*, představuje dobrý příklad toho, jak by takový tematicky ucelený soubor starších historikových textů mohl vypadat.

Předesílám přitom, že publikace recenzovaného svazku ve skutečnosti nesouvisela s autorovým životním jubileem, připadajícím až na rok 2017. Ke knižnímu vydání výběru ze svých textů, věnovaných česko-jihoslovanským vztahům, se Jaroslav Pánek podle vlastních slov rozhodl „v naději, že některé z nich by mohly posloužit i mladším badatelům o česko-jihoslovanských vztazích při přípravě příštího syntetického zpracování této problematiky" (s. 32) a také s ohledem na zájem, který o tuto myšlenku projevoval doyen brněnské balkanistiky, slavista a literární vědec Ivan Dorovský s okruhem svých kolegů. Základem celkem šestnácti kapitol knihy se staly studie, otištěné v letech 1972–2012. Podrobnější bibliografické údaje o původních textech najde čtenář v ediční poznámce (s. 389–391). Pro knižní vydání autor texty přepracoval a v neposlední řadě doplnil odkazy na nejnovější literaturu. Jde tedy o jejich aktualizovanou podobu, která je vřazuje do kontextu současné historiografie.

Úvodní text „Jak jsem se nestal jugoslavistou" spadá do žánru *ego-histoire*. Jde o autobiografický příběh o počátcích autorovy odborné dráhy, doplněný hojnými odkazy na literaturu, včetně nejvýznamnějších Pánkových textů s jihoslovanskými tématy a překladů

z jihoslovanských literatur. Ke studiu dějin raného novověku českých zemí v širším evropském kontextu, které stálo v centru Pánkovy pozornosti ve zralé fázi jeho vědecké kariéry a zajistilo mu také příslušný věhlas, se autor dopracoval postupně, zdánlivě oklikou. Počátky jeho odborné dráhy totiž zprvu charakterizoval zájem o Jihoslovany (zejména Slovince), jihoslovanské jazyky, kulturu a dějiny i česko-jihoslovanské vztahy.

Zásadní iniciační zkušeností, která mladého Jaroslava Pánka nasměrovala nejen k zájmu o slovinskou a jihoslovanskou problematiku, ale i k samotné akademické dráze, se stalo seznámení s Otonem Berkopcem, slovinským literárním historikem, překladatelem, lektorem a knihovníkem, který po větší část života působil v Praze. Ačkoli Berkopec svého talentovaného chráněnce systematicky připravoval na roli překladatele a „budoucího velvyslance slovinské literatury", Pánkův zájem směřoval čím dál zřetelněji spíše k historii než k literatuře a posléze se vzdálil i od samotné jugoslavistiky.

Vedle vnitřních motivací přispěly k tomuto odklonu také další okolnosti. Pánek vzpomíná, že ani sám Berkopec si příliš necenil odborných kvalit jugoslavistů, kteří počátkem sedmdesátých let 20. století zajišťovali výuku oboru na pražské Filozofické fakultě. Ačkoli se Pánek u osobností typu literárního historika M. Kvapila nebo lingvisty J. Petra snaží ve snaze o objektivitu zdůraznit i jejich pozitivní stránky, celkově se tehdejší pražští jugoslavisté jeví jako odborně nepříliš zdatné a osobně až komicky malicherné postavy, které zájem o obor spíše dusily.

V neposlední řadě nepřála rozvoji jugoslavistiky a rozvíjení kontaktů s Jugoslávií ani postupující normalizace, během níž došlo k omezení styků s touto zemí i k cílené eliminaci do té doby populární jugoslávské tématiky v médiích (tématika řízeného ochladnutí vztahů s Jugoslávií po potlačení Pražského jara nebyla dosud náležitě zpracována, Pánkovo osobní svědectví o jeho konkrétních projevech je proto dvojnásob cenné). Zájem o jihoslovanskou problematiku ovšem Pánka zcela neopustil ani ve zralých letech. Po roce 1989 věnoval svou pozornost zejména slovinským dějinám i aktuálnímu kulturnímu a politickému dění, o nově nezávislém Slovinsku referoval v tisku, tlumočil nejvyšším českým a slovinským představitelům a zapojil se do výuky slovenistiky na několika vysokých školách.

Druhý oddíl knihy, nazvaný „Setkání na prahu novověku", přináší dvě obsáhlejší studie, v nichž se tematicky prolíná někdejší Pánkův zájem o jihoslovanskou problematiku s jeho pozdějším zájmem o raný novověk a konkrétně rod Rožmberků. V prvním textu se autor věnuje okolnostem navázání příbuzenských vztahů mezi nejvýznamnějším českým šlechtickým rodem 16. století a chorvatsko-uherským rodem Zrinských prostřednictvím svatby Mikuláše Zrinského s Evou z Rožmberka. Mikuláš Zrinský (Nikola Zrinski) ovšem již v roce 1566 zahynul hrdinskou smrtí v boji s osmanskou přesilou v dramatickém závěru obléhání pevnosti Sigetu (Szigetvár). Druhá studie sleduje osudy jejich syna Jana Zrinského a chráněnce Petra Voka z Rožmberka v dramatické době, kdy se schylovalo k vymření Rožmberků. Obě studie představují cenný a fundovaný příspěvek k dějinám česko-chorvatských vztahů v době vrcholících osmansko-habsburských válek. Za jistou slabinu lze považovat skutečnost, že Mikuláš Zrinský je v Pánkově podání vykreslen příliš jednoznačně jako „chorvatský či slovanský Leonidas", ačkoli šlo zároveň o uherského šlechtice a historickou osobnost, kterou do svého národního panteonu tradičně vřazují také

Maďaři. Současná chorvatská historiografie, která se na rozdíl od 19. století už nepotřebuje za každou cenu vymezovat vůči maďarským interpretacím, nemá se Zrinského vícečetnou identitou (resp. „dvojdomostí", jak by asi řekl profesor Dorovský) většinou výraznější problém. Podobně reduktivní je Pánkův závěr, že Siget „zůstává symbolem obrany křesťanské civilizace i na prahu třetího tisíciletí" (s. 62). V současnosti je totiž maďarský Szigetvár naopak koncipován jako místo smíření někdejších protivníků, ba dokonce jako místo maďarsko-tureckého přátelství. Vedle pomníku Miklóse Zrínyiho, jak Zrinskému říkají Maďaři, tu proto najdeme také důstojný pomník jeho protivníka, osmanského sultána Sulejmana I. Nádherného, který zde zemřel ještě před koncem dlouhého obléhání.

Třetí oddíl nese název „Kultura a politika v 19. a 20. století". Přináší pět životopisných studií, věnovaných významným osobnostem, které přispěly k rozvoji česko-jihoslovanských vztahů v oblasti kultury. V první z nich se Pánek věnuje osobnosti malíře, muzikologa, sběratele folklóru a cestopisce Ludvíka Kuby. Kuba má v kontextu česko-jihoslovanských vztahů výjimečnou pozici. Vzhledem k až renesančnímu rozpětí svého talentu, cílevědomosti a houževnatosti dosáhl vynikajících výsledků hned v několika oborech. Na rozdíl od mnoha dalších osobností se Kuba s postupujícím časem těší stále rostoucímu respektu a jeho přínos k poznání balkánských slovanských kultur je zejména v posledním čtvrtstoletí stále více doceňován i v jihoslovanském prostředí. Jaroslav Pánek již v sedmdesátých letech zpracoval užitečnou bibliografii prací Ludvíka Kuby, věnovaných Jihoslovanům, jejíž aktualizovaná podoba je také součástí recenzovaného svazku. V životopisném nástinu, který představuje přehled Kubových styků s Jihoslovany a jednotlivých cest po jihoslovanských zemích, autor zdůrazňuje Kubovu kritičnost, jíž se lišil od řady dalších českých autorů, kteří z obav o narušení ideálu „slovanské vzájemnosti" raději zastírali vnitřní jihoslovanské antagonismy nebo problematické kroky jugoslávských politických špiček.

V následující studii Pánek plasticky vykresluje jinou, o poznání méně harmonickou osobnost slovinského spisovatele a dramatika Frana Govekara, jehož kontakty s českými spisovateli nepostrádaly manipulativní povahu a sloužily mu mj. k vyřizování osobních sporů s představiteli slovinské inteligence. Ve třetí studii autor přibližuje život a dílo překladatelky Anny Urbanové, která ani pro většinu současných zájemců o jihoslovanskou problematiku nepředstavuje víc, než jméno, na které občas narazí v tiráži starších překladů jihoslovanské literatury. Životopisný nástin, doplněný bibliografickým přehledem nejvýznamnějších překladů A. Urbanové, je ovšem zajímavý i proto, že kulturní vazby mezi českým a jihoslovanským prostředím v meziválečné době i v socialistickém Československu nejsou navzdory tomu, že v určitých fázích dosahovaly značné intenzity, zkoumány příliš systematicky. Jsou paradoxně méně známé, než časově sice vzdálenější, avšak nesrovnatelně lépe zpracované česko-jihoslovanské vztahy za pozdní habsburské monarchie.

V knize samozřejmě nemohla chybět ani kapitola o životě a díle O. Berkopce (autor celý svazek ostatně věnoval jeho památce). Text „Oton Berkopec aneb slavista mezi národními kulturami" představuje v dobrém slova smyslu až encyklopedicky pojatý přehled o jeho životní dráze a díle, včetně zhodnocení jeho kariéry knihovníka a významu pro slovenistiku. Velice užitečné jsou informace o Berkopcových překladech ze slovinské i srbochorvatské literatury a podrobné odkazy na jeho vlastní díla a sekundární literaturu.

V další studii se Pánek zaměřil na osobnost literárního vědce a balkanisty Ivana Dorovského, tj. badatele žijícího a stále vědecky aktivního. Soustředil se přitom především na Dorovského odbornou a popularizační činnost po roce 1989. Na počátku devadesátých let došlo k dramaticky rychlému úpadku zájmu o jihoslovanské, potažmo balkánské kultury, a to navzdory skutečnosti, že v českém prostředí do té doby po desetiletí úspěšně přetrvával vysoce pozitivní obraz Jugoslávie. Pánek proto vyzdvihuje význam Dorovského snah, prezentovat Balkán nikoli jako oblast „staletých nenávistí" a bratrovražedných konfliktů, nýbrž jako integrální součást Evropy, která má bohaté kulturní tradice a navzdory těžké situaci i pozoruhodnou kulturu současnou. Na rozdíl od předchozích, ucelených bio-bibliografických studií o osobnostech Kuby, Govekara, Urbanové a Berkopce nepřináší ovšem text, věnovaný přínosu Ivana Dorovského, hlubší kritický rozbor jeho životní dráhy a odborné činnosti. To zjevně ani nebylo autorovým záměrem. Poslední text oddílu je věnován periodiku – „Přehledu kulturních, literárních a školních otázek", vydávanému českou menšinou v chorvatském Daruvaru od roku 1962 (za normalizace do něj J. Pánek z politických důvodů mj. přispíval pod pseudonymem Ludmila Pánková).

Ve čtvrtém oddílu se autor zaměřil na ohlas balkánských válek z let 1912–1913 na českém venkově. Poukázal na možnosti výzkumu recepce politických událostí na Balkáně v širších vrstvách a mimo velká města, což demonstroval na případě Benešovska. Ačkoli se obecně nepochybuje o potřebě podchytit reakce a představy nižších, neelitních společenských vrstev, směrem, který Pánek naznačil již v sedmdesátých letech, se od té doby ovšem prakticky nikdo další nevydal.

Poslední oddíl, nazvaný „Průhledy do země na slunečné straně Alp", shrnuje autorovy texty, věnované různým aspektům slovinské problematiky, které vycházely po roce 1989. Rozsahem jde o studie a články spíše kratší, zaměřením poměrně různorodé. Z počátku devadesátých let 20. století, kdy se Jugoslávie rozpadala a Slovinsko směřovalo k nezávislosti, většina české veřejnosti měla o Slovincích jen matné povědomí, pochází přehled dějin Slovinska, viděných jako emancipační proces slovinského národa a příběh o budování jeho státnosti. (Pánek připomíná, že si Češi tehdy běžně pletli nejsevernější jugoslávskou republiku se Slavonií, tj. východním regionem Chorvatska.) Kapitola „Sedm plodných let (1990–1997) a recepce slovinské kultury v českém prostředí" názorně dokládá, že se Slovincům brzy po vyhlášení nezávislosti podařilo etablovat a zviditelnit v kulturní oblasti. Způsob, jakým se Slovinsko dokázalo vyčlenit (v praktické rovině, ale i v rovině symbolického a kulturního vnímání) z balkánského a postjugoslávského prostoru, byl v devadesátých letech skutečně pozoruhodný. Stála za ním spousta cílevědomé práce a také značná kontinuita s předchozím vývojem slovinské společnosti, ekonomiky a kultury ještě v rámci Jugoslávie (viz též kapitola „Slovinská historiografie jako nástroj zvýraznění malého evropského národa"). V českém prostředí došlo v poslední dekádě 20. století zejména k markantnímu boomu slovinské literatury. V rámci českých vztahů s Jihoslovany, které silně utrpěly rozpadem Jugoslávie, představovalo Slovinsko a popularita slovinské kultury v devadesátých letech světlou výjimku. V souvislosti s uklidněním situace v jihovýchodní Evropě a procesem evropské integrace ovšem česko-slovinské vztahy po roce 2000 postupně ztratily punc jisté výjimečnosti. Trvalé dědictví této zajímavé kapitoly

česko-jihoslovanských vztahů, na níž Pánek aktivně a dlouhodobě participoval, představuje etablování slovenistiky na českých vysokých školách.

Jaroslav Pánek se nestal jugoslavistou a jugoslavistika samotná nakonec zanikla spolu s Jugoslávií. Jak ale dokládá kniha *Češi a Jihoslované* i některé autorovy další texty z posledních let, ve vztahu k balkanistům a balkanistice zůstává dodnes tím, komu Francouzi říkávají *un compagnon de route*.

František Šístek

Jiří MACHÁČEK – Martin WIHODA (edd.) a kol.
Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi?
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 246 s., ISBN 978-80-7422-548-2.

Predmetná publikácia predkladá okolnosti, ktoré deštruovali veľkomoravské kniežatstvo. Hoci nejde o obšírnu monografiu, autori štúdií na pomerne malom priestore zhrňujú udalosti pádu Veľkej Moravy na konci 9. storočia ako aj na začiatku 10. storočia. Čitateľa, či už laika alebo odborníka, autori takisto oboznamujú s novými poznatkami z archeologického výskumu na lokalite Pohansko-Břeclav. Práve Pohansko, tamojšie hradisko, predstavuje jednu z kľúčových lokalít veľkomoravského štátu. Tu bol totiž v hrobe č. 153 pochovaný významný muž, veľmož, zrejme spätý s kniežacou rodinou. Autori takisto zhrňujú i osudy Pohanska a tunajšieho bezmenného veľmoža. Zborník vychádza v rámci série *Prameny české historie* vydavateľstva Lidové noviny. Ako tvrdí Jiří Macháček v úvodnom slove, kľúčový je práve interdisciplinárny výskum historických prameňov a archeologických nálezov, ktorý môže viesť k formovaniu komplexnejšieho obrazu doby a života v časoch Veľkej Moravy. Práve príspevky v predkladanom zborníku sú toho dôkazom.

Zborník obsahuje celkovo sedem štúdií, ktoré sú zamerané na posledné desaťročia Veľkej Moravy a jej bezprostredného okolia. Prvé štúdie od Jiřího Macháčka a antropológa Vladimíra Sládka sa dotýkajú najmä dôležitého hradiska Pohansko. Predovšetkým analyzujú osobu bezmenného veľmoža pochovaného v kostole č. 2. Jiří Macháček takisto čitateľom ilustruje postupný objav (2006) a následný výskum tejto sakrálnej stavby v rokoch 2008–2010. Štúdiu takisto sprevádzajú početné fotografie a nákresy týkajúce sa výskumu tunajších nálezov. Ako vyplýva i zo štúdie, pozornosť sa sústredila najmä na hrob č. 153 nachádzajúci sa v rotunde. Macháček zároveň analyzuje hradisko na Pohansku, pričom je pravdepodobné, že kostol č. 1 prináležal k dvorcu, sídlu veľkomoravského kniežaťa, zatiaľ čo kostol č. 2 tvorilo pomyselné podhradie zrejme spravované veľmožom z hrobu č. 153. Na mieste analýzy rotundy (kruhovitej centrály) by sa možno žiadalo porovnanie s podobnými stavbami, napr. s rotundami na slovenských lokalitách na Kostolci pri Ducovom či v Nitrianskej Blatnici, prípadne uvedenie analógií i z Maďarska (Vesprím, Jáger, Keszthely). Z nálezov na Pohansku je zrejmé, že veľkomoravskí bojovníci používali aj maďarské zbrane, čo môže svedčiť o obchodných kontaktoch. Ako hovorí Macháček môže ísť o veľa komplexnejšie formy vzťahu, nie len však na Morave, ale aj v Nitriansku.

Ďalší príspevok, ktorého autorom je antropológ Vladimír Sládek, je venovaný analýze kostrových pozostatkov veľmoža z hrobu č. 153. Príspevok je zároveň zhrnu-

tím municiózneho skúmania dotyčných pozostatkov a takisto i snahou o rekonštrukciu životných osudov tohto veľmoža. Už pri odhalení pozostatkov resp. hrobu v interiéri kostola (rotundy), bolo jasné, že sa jednalo o muža so značným postavením. Antropologický rozbor pozostatkov odhalil aj to, že veľmož i svojím zovňajškom budil dojem váženého muža a to i svojim fyzickým zovňajškom. Veľmož sa dožil približne 61 rokov, meral na svoju dobu priam neuveriteľných 185 centimetrov a vážil 93 kilogramov. Nevieme však kedy presne zomrel, ako bol spätý s kniežacou rodinou. Mnoho otázok tak zostáva nezodpovedaných.

Situáciu v bezprostrednej franskej oblasti, rakúskom Podunají, analyzuje vo svojom príspevku rakúsky historik Roman Zehetmayer. Autor skúma oblasť dnešného východného Rakúska a severného Maďarska, kde sa utvorila tzv. Východná marka. Rozsah marky ilustruje aj mapka na strane 77. Čitateľa nepochybne zaujme fakt, že k marke zrejme priliehala aj oblasť od Bratislavy až po Szombathely. Predložená štúdia je predovšetkým sondou do karolovskej územnej správy a jej vývoja od druhej polovice 9. storočia po počiatok 10. storočia, i s prihliadnutím na osudovú konfrontáciu franského vojska so starými Maďarmi 4. júla 907 pri Bratislave. Ako výstižne hodnotí Zehetmayer, išlo o región, kde sa stretávali mocenské záujmy rôznych etník (Frankovia, Moravania, Maďari), ale aj jednotlivcov spomedzi širokej palety franských hodnostárov.

Štvrtá štúdia, ktorej autor je archeológ Pavel Kouřil sa týka problematiky vplyvu starých Maďarov na kolaps Veľkej Moravy. Autor skúma postupnú cestu Maďarov do strednej Európy a ich prvé kontakty s moravskou a franskou oblasťou. Hoci Veľká Morava ako štátny útvar na konci 9. storočia postupne upadala, situácia do roku 900 bola ešte pomerne priaznivá. Práve vtedy došlo k obnoveniu (alebo k pretvoreniu) veľkomoravskej cirkevnej organizácie. Na Veľkej Morave bol totiž vysvätený arcibiskup a jemu podriadení traja biskupi. Podľa Kouřila muselo vtedy ísť o dobre zabezpečenú aj diplomaticky ošetrenú záležitosť. Dodajme, že veľkomoravskou cirkevnou organizáciou sa zaoberal Ján Steinhübel, ktorý tri biskupstvá lokalizuje do Nitry, Mauternu a Šoprone.[1] Uvedené lokality však ležia pomerne blízko, je preto možné, že išlo sčasti o redukovanú a viac koncentrovanejšiu cirkevnú správu.

Autor analyzuje moravské elity na konci 9. storočia, predovšetkým súrodeneckú animozitu medzi Svätoplukom II. a Mojmírom II. Pavel Kouřil sa takisto domnieva, že medzi vlastnou Moravou a Nitrianskom mohlo tiež už od začiatku 9. storočia pretrvávať mocenské napätie či súperenie elít (viď napr. vzťah Mojmír – Pribina). Autor sa v poznámke č. 31 zaoberá aj tým, či v Nitriansku (pred rokom 833) žil iný *gens* ako na vlastnej Morave. Pri analýze Nitrianska sa mohol autor oprieť o záver už spomenutého Jána Steinhübela. Hoci k najstarším časom Nitrianska nemáme veľa prameňov, bude nutné, ako to tvrdí Steinhübel, vychádzať z nasledovného záveru: Morava – toponymum (*grad Morava*, kniežatstvo-región Morava) aj hydronymum (rieka Morava) je takisto i názvom pre tunajší ľud (*gens* – Moravania). S takou istou situáciou (hoci žiaľ málo reflektovanou) sa stretávame aj v Nitre. Nitra resp. Nitrava je súčasne toponymum pre mesto, oblasť (kniežatstvo), rieku,

1 Ján STEINHÜBEL, *Štyri veľkomoravské biskupstvá*, Slovanské štúdie, 1, 1994, s. 21–39.

ale najmä pomenovaním i pre tunajšie obyvateľstvo – Nitravania, (prípadne Nitrania).[2] Obe etnonymá už v priebehu 9. storočia prešli odlišným vývojom a už v najstarších časoch prebehla istá diferenciácia. Otázka vývoja oboch *gentes* však zostáva otvorená. V poznámke č. 31 (strana 132) sa takisto autor zamýšľa nad tým či Pribina mohol byť nitrianskym kniežaťom, nakoľko ho pramene neoznačujú priamo touto titulatúrou. Historický výskum však preukázal, že Pribina bol politickou elitou Nitrianska v prvej tretine 9. storočia. Nepochybne svedčia jeho kontakty, rodinné (sobáš s príslušníčkou rodu Wilhelmovcov), alebo politické (väzby s franským kráľovským dvorom ako aj so salzburskými arcibiskupmi). Ak by Pribina netvoril politickú špičku v Nitriansku, určite by nedostal rozsiahle léno v Panónii, kde vybudoval svoje nové honosné sídelné mesto Blatnohrad.

Ako aj autor tvrdí, Nitriansko nie je z hľadiska archeologických nálezov (najmä šperkov) natoľko bohaté. Nepochybne je to však tým, že Mikulčice i Staré Město pri Uherskom Hradišti boli prakticky zakonzervované, zatiaľ čo Nitriansko pretrvalo pád Veľkej Moravy takmer bez úhony a dochádzalo tu k mnohým zmenám či premenám v osídlení, ale i v politickej aj cirkevnej sfére. Bol tu teda kontinuálny vývoj i po vzniku Uhorského kráľovstva. Na Slovensku však dosiaľ absentuje komplexné zhrnutie výskumu najstarších sakrálnych stavieb či hradísk spolu s archeologickými nálezmi (spomeňme napr. Bojná, Drážovce, Párovce, Kostoľany pod Tríbečom, Nitrianska Blatnica, Ducové-Kostolec, Kopčany, Trenčín a Bratislava spolu s hradiskami v Maďarsku, ktoré mohli prináležať cirkevne/politicky k Nitriansku – Ostrihom a Visegrád).

Pavel Kouřil však trefne poukázal na to, že v Nitriansku existovali politické sily, ktoré mohli s Maďarmi spolupracovať, pričom táto spolupráca existovala i v 11. storočí (na báze nitrianska slovanská šľachta – Arpádovci). Kouřil upozornil na to, že v Nitriansku musela existovať kooperácia medzi tunajším rodom Hont-Poznanovcov a staromaďarskými elitami. Slovenskí historici, predovšetkým Ján Lukačka uvažuje tom, že pôvod tohto rodu siaha do 9. storočia a už v tejto dobe mali významné postavenie, pretože podľa všetkého prevzali patronátne právo nad Zoborským kláštorom.[3]

Autor v rámci štúdie ešte zhrňuje nálezy maďarskej proveniencie v moravskom a českom priestore. Prvá polovica 10. storočia sa totiž zrejme niesla v znamení spojenectva medzi Přemyslovcami a Maďarmi. Takisto do úvahy pripadá i možnosť príbuzenstva medzi Přemyslovcami a Mojmírovcami (Bořivojova sestra, ktorá sa stala Svätoplukovou manželkou), toto príbuzenstvo je, ako správne píše Kouřil, nepreukázané, či už priamo prameňmi alebo geneticky.

Ďalšia štúdia, od Martina Wihodu, je zameraná na osoby z rodu Mojmírovcov a ich percepciu vo franskom prostredí. Autor rozoberá vazalský vzťah Moravy voči franským panovníkom. Zdá sa však, že nešlo vždy o dokonale fungujúci vzťah. Ako sám Martin Wihoda hovorí, Mojmírovci sa snažili zbaviť franského jarma. Na nefungovanie

2 J. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*, Budmerice 2016, s. 111–114.

3 Richard MARSINA, *Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť),* in: Miloš Marek – Zuzana Lopatková (edd.), Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV, Trnava 2012, s. 28.

tohto vzťahu upozornil i Martin Homza. Podľa Homzu práve vzťah Svätopluka a Arnulfa bol založený na súperení rovnocenných politických síl, nešlo o vazalský vzťah.[4] Martin Wihoda takisto skúma aj možnú rozvetvenosť mojmírovskej dynastie a uvádza i nové zmienky o Mojmírovcoch vo franských prameňoch. Po roku 894 vypukli spory medzi Svätoplukom II. a Mojmírom II. Obaja sa usilovali o franskú pomoc voči tomu druhému. V roku 898 sa Svätopluk II. dostal do franského vyhnanstva, tu sa však zrejme spoliehal na príbuzenské zväzky s bavorským markgrófom Luitpoldom ako i na blízke kontakty so salzburským arcibiskupom Theotmarom. Naproti tomu, Mojmírovi II. sa podarilo ešte raz cirkevnosprávne osamostatniť Veľkú Moravu. V roku 899/900 došlo už k spomenutému vysväteniu veľkomoravského arcibiskupa. Čitateľa bezpochyby zaujmú údaje z katalógu salzburského arcibiskupa, kde sa k rokom 924–935 spomínajú *comes* Mojmír a *nobilis vir* Svätopluk. Obaja sa objavujú vo viacerých záznamoch. Zo zmluvy z roku 932 sa dozvedáme, že otec tohto Svätopluka sa volal Diotmar. Martin Wihoda sa napokon domnieva, že tento Diotmar mohol byť synom Svätopluka II. Je však možné, že meno Svätopluk/Mojmír nemusí nutne implikovať člena mojmírovskej dynastie. Môže však ísť o kmotrovský vzťah. Poznáme prípad Svätopluka Lotrinského, nemanželského syna Arnulfa, ktorý svoje meno dostal po veľkomoravskom vládcovi.

David Kalhous v nasledovnej štúdii rozoberá dôsledky a príčiny kristianizácie, s použitím rôznych analógii. Kresťanská viera sa na Veľkej Morave etablovala postupne. O svoj vplyv tu bojoval Pasov i Salzburg. Kalhous takisto načrtol, že kostoly raného stredoveku predstavovali dôležité ohnisko kultúry, vzdelanosti a samozrejme aj centrum elít. Táto premisa bezpochyby platila na Veľkej Morave v jej najvýznamnejších centrách ako boli Mikulčice, Uherské Hradište, Bratislava či Nitra. Medzi mocenskými centrami však mohol Kalhous spomenúť i Blatnohrad, kde sa nachádzali viaceré sakrálne stavby. V tomto prípade však otázkou zostáva aký bol vzťah pribinovskej Panónie voči Veľkej Morave. Ako už upozornil Miroslav Lysý, Pribina a Koceľ neboli s najväčšou pravdepodobnosťou príslušníkmi mojmírovskej dynastie, nakoľko s nimi franskí králi nikdy nepočítali ako s kandidátmi na veľkomoravský kniežací stolec.[5] Kalhous takisto tvrdí, že celkovo chýbajú vidiecke kostoly z čias Veľkej Moravy, prípadne i drevené kostoly. Ako vidíme i vyššie uvedené kostoly z Nitrianska sa však nachádzali na hradiskách. Niektoré z nich však nemuseli tvoriť systém hradských farností. I kostol svätej Margaréty v Kopčanoch nestojí na hradisku, mohol byť vidieckym kostolom. Absolútne odmietnutie vidieckych kostolov by však malo nasledovať až po analýze najstarších sakrálnych stavieb v priestore dnešného Česka, Slovenska, ale i Maďarska. Nachádzame však i drevené kostoly, predovšetkým sa uvažuje o Bojnej, kde sa našiel zachovaný bronzový zvon.[6]

4 Martin HOMZA, *Stredoveké korene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, in: Martin Homza et al., Svätopluk v európskom písomníctve, Bratislava 2013, s. 94.

5 Miroslav LYSÝ, *Moravania, Mojmírovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku,* Bratislava 2014, s. 92.

6 K Bojnej viď Karol PIETA, *Bojná*, in: Pavel Kouřil (ed.), Velká Morava a počátky křestanství, Brno 2014, s. 227–228.

Kalhous tak celkovo hodnotí aký význam mohli mať kostoly pre veľkomoravské elity, načrtáva otázku i vlastníckych kostolov. Záverom vyplýva z jeho štúdie, že kresťanstvo (najmä kostoly a biskupstvá) i mojmírovská dynastická tradícia boli na Veľkej Morave mimoriadne dôležité a v istých momentoch oscilovali i v neskorších časoch.

Posledný text zborníka tvorí štúdia archeológa Iva Štefana, ktorý sa zaoberá spätosťou Veľkej Moravy a přemyslovských Čiech. Autor rozoberá problematiku kontinuity mocenských štruktúr či tradícií, resp. ich presun z Moravy do Čiech (*translatio regni*), ktoré v minulosti vyvolávali rôzne polemiky. Jedným z takýchto veľkomoravských aspektov, ktoré do istej miery prežili i v Čechách mohlo byť slovanské písomníctvo. Do istej miery tu však došlo prežívaniu štruktúr, ako aj v Poľsku a Uhorsku. Dodajme, že v Uhorsku došlo k využitiu slovanských hradísk so zachovanými sakrálnymi stavbami a patrocíniami. Na Slovensku ide o prípad Nitry a Bratislavy. Veľmi zaujímavý jav nachádzame v Panónii. Panónski Slovania (vedení najmä Pribinom a Koceľom) využívali najmä rímske mestá a to i s ranokresťanskými kostolmi, kde boli na konci 10. a na začiatku 11. storočia vytvorené uhorské komitáty a biskupstvá. Ide predovšetkým o Ostrihom a Päťkostolie, slovanské hradiská však zrejme existovali aj vo Vespríme a Jágri.[7] Problematický je však vzťah maďarských historikov a archeológov k slovanskej minulosti Panónie.[8]

Ivo Štefan uvažuje i nad tým aký mohol byť vplyv veľkomoravskej kultúry na formujúcu sa přemyslovskú doménu, uvádza i archeologické nálezy a takisto ich porovnáva, pri čom je možné badať niektoré výrazné odlišnosti. Takisto i hierarchia elít v Čechách bola iná ako na Veľkej Morave. V Čechách totiž nachádzame početné lokálne kniežatá a rody, zatiaľ čo vo veľkomoravskom prostredí vždy ústrednú rolu zaujímali Mojmírovci. Centrom (sakrálnym či profánnym) přemyslovských Čiech bola už od najstarších čias Praha. Na Veľkej Morave však nachádzame viaceré centrá s nie úplnou vyhranenou funkciou metropoly. Otázkou teda zostáva aké dedičstvo Veľkej Moravy prežilo i v Čechách a ako sa k nemu má stavať historická veda.

Štefanova štúdia je predovšetkým, tak ako celý zborník, podnetom k ďalšej diskusii a výskumu Veľkej Moravy, jej existencie, štruktúr ako a jej problematického zániku. Autori prihliadali i na nové nálezy z Pohanska, ktoré podrobené modernej analýze, pomohli odhaliť i nečakané súvislosti. Objav veľmožského hrobu svedčí o tom, že feudálna spoločnosť a jej elity na Veľkej Morave bola pomerne členitá. Do budúcnosti bude však nutné vzájomne a komplexne porovnať mocenské centrá Veľkej Moravy na dotvorenie celkového obrazu.

Peter Bučko

7 K tomu najmä J. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo,* s. 142–151, 175–178.

8 Spomeňme napríklad odmietavý postoj maďarskej archeologičky Katalin H. Gyürky o preduhorskom pôvode vesprimskej rotundy: Katalin H. GYÜRKY, *Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 15, 1963, s. 370; porovnaj i J. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 175–177.

Johannes Hus deutsch
Herausgegeben von Armin Kohnle und Thomas Krzenck
unter Mitarbeit von Friedemann Richter und Christiane Domtera-Schleichardt
Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt 2017, XXXII + 730 s., ISBN 978-3-374-04165-7.

S přáním, aby svazek posloužil k zachování památky Jana Husa po šesti stech letech od jeho smrti (Einleitung, s. XXXII), odevzdali editoři a překladatelé v lednu roku 2017 k tisku komentovaný výbor z Husova latinského i českého díla. Přední postavou týmu a patrně iniciátorem díla byl Thomas Krzenck, dobře známý českým medievistům, kteří se věnují české reformaci, mj. autor poslední německé husovské monografie *Johannes Hus – Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer* (Gleichen – Zürich 2011); tato definice českého reformátora se pak objeví i v nadpise první kapitoly úvodu recenzované knihy. Krzenckovým nejbližším spolupracovníkem byl Armin Kohnle, který kromě podílu na koncepci svazku převzal garanci nad překlady latinských textů, zatímco Thomas Krzenck překládal spisy české. Dále titulní list uvádí Friedemanna Richtera, redaktora svazku, a Christianne Domterra Schleichardtovou. V obsahu (s. V–VIII) je u každé textové položky uveden její překladatel, těch je kromě již jmenovaných ještě dalších jedenáct.

Na necelých patnácti stránkách úvodu podává Thomas Krzenck německému čtenáři nezbytné poučení o postavě, osudu, učení a literární činnosti Jana Husa; souhrnně jej stručně představuje (s. XXII): „Kdo byl Jan Hus? Střídmě řečeno: nebyl to prorok, ani pražský Savonarola, a už vůbec ne revolucionář! Hus nechtěl jiný svět, pouze lepší svět. Byl to horlivý teolog, určitě taky charismatický kazatel, který nemilosrdně tepal církevní zlořády své doby." V dalších částech úvodu pak zájemce najde informaci o zpřístupnění Husova díla, zejména o jeho německých překladech, poté o výběru textů a o způsobu jejich prezentace v těchto překladech (předlohy, převzetí moderních německých překladů s úpravami, způsob podání citátů a citací).

Přeložené a v této knize předkládané texty pocházejí z let 1403–1415, reprezentují tedy Husovo zrání od doby, kdy se již jako mistr svobodných umění, vysvěcený kněz a pražský kazatel zúčastňuje prvních nesvárů mezi pražskými teology o Viklefovo učení, až do konce jeho života. Husovy kazatelské projevy, jeho traktáty a polemické spisy se střídají, stále v chronologickém sledu, s překlady Husových listů. Od páté položky výboru, kterou je kázání Diliges Dominum Deum tuum, jsme svědky gradace Husových teologických stanovisek (zvlášť k formulaci vlastní, ač Viklefem inspirované a ovlivněné, koncepce církve) i pastorálních snah. Šestou ukázkou je traktát ve formě kvestie De arguendo clero z roku 1408, další tři texty s ním souvisejí dobou vzniku a ovšem tématem, otázkou, zda a do jaké míry je patřičné poukazovat na pokleslou morálku kléru. Dále sledujeme vývoj situace až k roku 1411, kdy Hus sepisuje svou obratnou a sžíravě ironickou polemiku, vlastně obhajobu Viklefa a viklefismu, proti Johnu Stokesovi, a poté pohotovou a skvěle propracovanou polemiku proti anonymnímu protivníkovi (Contra occultum adversarium). Dále se setkáme se dvěma vrcholnými výtvory, byť žánrově i rozsahem velmi odlišnými: č. 19, odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu (1412) a pod č. 27 Husovo hlavní teologické dílo, traktát De ecclesia, jehož překlad zabírá značnou část svazku (s. 351–572).

Velmi dobře a čtenářsky působivě jsou pro překlad zvoleny Husovy listy z posledních dvou let jeho života; jsou podány ve dvou celcích: tři listy přátelům z roku 1414 a výběr z listů psaných již v Kostnici. Výbor uzavírají texty související s Husovým kostnickým procesem – jeho vlastní prohlášení a obrany, odpovědi na žalobní články, ale i oficiální dokumenty (nejen koncilní, je zde i překlad problematizovaného Zikmundova glejtu) a nakonec ze Zprávy Petra z Mladoňovic její závěrečné kapitoly – o zakončení Husova procesu, o jeho posledních dnech a o jeho smrti na hranici.

Většina textů byla přeložena z latiny a ze staré češtiny nově a do němčiny poprvé; v několika případech přináší kniha druhý německý překlad (koncem 18. století vydal překlad několika Husových listů a synodálních kázání Augustin Zitte,[1] dále několik dopisů a ukázky z dalších Husových spisů 1854 Gustav Adolph Lüders). Ve výjimečných případech editoři svazku převzali, ale s úpravami, překlady pořízené již ve 20. století (Kalivoda–Kolesnyk 1969:[2] kázání Diliges, obrana Viklefových článků a několik kapitol traktátu De ecclesia), další moderní německé překlady jsou pouze zmíněny Walther Schamschula, Josef Bujnoch, Joachim Dachsel, Melchior Vischer. Do jisté míry snad mohu posoudit kvalitu německého překladu. Pokládám jej za velmi zdařilý, překladatelé vyvinuli vynalézavou snahu přiblížit teologické, katechetické i osobní výpovědi středověkého autora současnému německému čtenáři. Vyhýbají se archaismům, leckde s výhodou sáhnou i po výrazech, které jsou středověkému lexiku vzdálené. Např. v Gegen einen anonymen Gegner se jak v nadpise této polemiky, tak v textu nerozpakuje překladatelka užít výrazu „anonym", „anonymní", např. na s. 208 „occultus insidiator" vyjadřuje skvěle německým „jener hinterhältige Anonymus" – česky nejspíš „tenhle zákeřný anonym". Překladatelé nekopírují středolatinské vazby, nepřehledné dlouhé souvětné konstrukce dělí do menších větných celků. Pokud přejali texty tak, jak je tlumočili Kalivoda s Kolesnykem, tento starší překlad upravují někde syntakticky, někde graficky (změny, jež nedávno prodělal německý pravopis), nejčastěji lexikálně. K tomu dva příklady z kázání Diliges: *viri sanguinum,* u Kalivody–Kolesnyka rovnou „Mörder" (Vulg. Ps 138, 19; české překl. Ž 139,19; biblická aluze není určena u Kalivody–Kolesnyka ani v recenzovaném textu) je přeloženo náležitě jako „blutender Mann" nebo „Mann des Blutes". Pak Vulg. „Et quarto *superest meridianum demonium*" Kalivoda–Kolesnyk: „Und viertens kommt *der Teufel von Mittag* dazu" bez odkazu k biblickému místu (Ps. 90,6; Ž 91,6), nový překlad „Und viertens *fehlt nur noch der Mittagsdämon*" správně, s odkazem k příslušným žalmům a navíc s pěknou expresívní vazbou. I z tohoto místa je zřejmá pečlivost, s jakou překladatelé pracovali: poznámka zde upozorňuje na významový posun v tomto verši, k němuž oproti hebrejskému originálu („poledne" je zde příslovečným určením, *meridie*) došlo již v Septuagintě a následně ve Vulgátě (zde již *meridiano* jako přívlastek).

Podobně jako se ve stručném komentáři před vlastním textem odkazuje ke starším překladům, jsou vždy povinně uvedeny edice, které sloužily jako předloha. Kritické edice

1 *Vermischte Schriften des M. J. Hus von Hussinecz*. Transl. Augustin ZITTE. Prag und Leipzig: Wolfgang Gerle, 1784.

2 Robert KALIVODA – Alexander KOLESNYK, *Das hussitische Denken im Lichte seiner Quellen,* Berlin 1969.

měli překladatelé k dispozici jen v několika případech, a to: Novotného M. Jana Husi Korespondence a dokumenty,[3] Vidmanové Positiones, recommendationes, sermones[4] (pro synodální a univerzitní kázání), Eršilovu edici v řadě Mistra Jana Husa Opera omnia (MIHOO) XXII v obou vydáních[5] (pro polemické spisy a pro obranu Viklefových článků), u prvního kusu semikritická Flajšhansova edice Sermones de sanctis,[6] semikritická Thomsonova edice traktátu De ecclesia,[7] Daňhelkovy (v seznamu literatury a zkratek na s. 79 jsou tyto dva svazky Husových českých spisů v rámci MIHOO nesprávně, ač pochopitelně, připsány A. Molnárovi) a Rybovy kritické edice českých spisů.[8] V dalších případech byla jako předloha pro překlady užita reformační edice Flacia Illyrika (1558).

V těchto údajích o výchozích textech se někde vyskytnou nepravidelnosti: např. ač je zřejmé, že jako předlohy bylo nutně užito kritické edice, jsou někdy, ne vždy, uvedeny i edice starší, přičemž výchozí kritická edice není na prvním místě (např. č. 10, č. 18, č. 21, č. 25). U čísla 30, českého listu králi Václavovi, nenajdeme základní moderní edici, Novotného Korespondence a dokumenty. U slavného Odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu se jako na výchozí latinský text odkazuje na Documenta Palackého, ačkoli novější standardní kritické vydání i v tomto případě najdeme u Novotného.

Pro překlad traktátu De ecclesia měl být vedle již zmíněné Thomsonovy edice vzat v úvahu a zejména pro určování tzv. autorit průběžně používán český překlad O církvi, který pořídili František M. Dobiáš a Amedeo Molnár (1965). Ti totiž nejen důkladně určili veškeré hojné citáty a aluze (v rejstřících biblických míst a autorit), ale především hledali a nacházeli Husovy doslovné i volné přejímky z Viklefa (obsáhlé „Vysvětlivky" na více než padesáti stranách). Překladatelé ještě neměli a ovšem nemohli mít k dispozici poslední (s vročením 2016, vyšlo však až v březnu 2017) svazek Husových Opera omnia, Constantiensia.[9] Obsahuje totiž kritické edice Husových kostnických projevů, obran a odpovědí, jejichž překlad podle starých norimberských Opera Flacia Illyrika (1558)[10] je v závěru recenzovaného souboru: č. 28, Hussens Erklärung seines Glaubens für Konstanz (v nové edici De fidei sue elucidacione); č. 34, Antwort auf die 42 Artikel, die von Stefan Páleč den Komissaren vorgelegt wurden (Responsiones ad articulos Páleč), a č. 35, Endgültige Verweigerung des Widerrufs (částečný překlad Responsiones breves ad articulos ultimos).

---

3 *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Václav Novotný (ed.), Praha 1920.

4 Jan HUS, *Positiones – Recommendationes – Sermones. Universitní Promluvy*, Anežka Schmidtová (ed.), Praha 1958.

5 *Magistri Iohannis Hus Polemica*, Jaroslav Eršil (ed.); *Magistri Iohannis Hus Opera Omnia XXII*, Pragae 1966; 2. vyd. Turnhout: Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis T. 274.

6 *Sermones de sanctis I–II,* Wenzel Flajšhans (ed.), *Spisy M. Jana Husi 7–8,* Praha 1907–1908.

7 J. HUS, *Tractatus de ecclesia,* S. Harrison Thomson (ed.), Praha 1958.

8 *Magistri Iohannis Hus Opera Omnia I–IV*, Praha 1973–1985.

9 *Magistri Iohannis Hus Constantiensia: Magistri Iohannis Hus Opera Omnia T. XXIV,* Helena Krmíčková et alii (ed.), Turnhout 2016 (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis T. 274).

10 *Ioannis Hus et Hieronymi Pragensis, confessorum Christi, historia et monumenta I–II,* Matthias Flacius Illyricus (ed.), Norimbergae: Officina Ioannis Montani & Ulrici Neuberi, 1558.

Podčarové poznámky obsahují převážně identifikace Husem citovaných biblických, patristických i dalších míst, tzv. autority: tým se této identifikaci věnoval velmi důkladně: tam, kde měli výchozí text k dispozici ve starém tisku (Flacius Illyricus), hledali tyto předlohy většinou znovu sami, což se jim namnoze dařilo. Ale i v případě semikritických a kritických edic se k „autoritám" stavěli samostatně, našli i leccos, co v předlohách nalezeno nebylo, popřípadě někdy upozorňují na to, jak se Husem citovaná místa objevují ve středolatinské literatuře i jinde. Jediné, co je možno moderní překladové publikaci vytknout, je skutečnost, že se při podčarových citacích spokojuje (všude, nejen tam, kde není zbytí, protože novější edice neexistuje) s identifikací zdroje podle Migneovy Patrologia Latina, což je dnes úzus již překonaný existencí několika kritických edičních řad scholastické a patristické literatury. V několika případech překladatelé vyjádří pod čarou také své mínění o podobě daného místa v latinském originálu, je tedy zřejmé, že dokáží kriticky zvažovat i případné textové varianty.

Kniha je doprovozena černobílými obrazovými přílohami; pro tento obsáhlý překlad Husova díla v německém jazyce je velmi dobré, že většina obrázků pochází z německé oblasti a je tudíž také dokladem vazby mezi Husem a Lutherovou reformací. Zvlášť např. Husův portrét z titulního listu tisku z r. 1538 – Johannes Agricola, Tragedia Johannis Hus, obr. 8, nebo známý dřevořez Husa v magisterském taláru, dole se dvěma ptáky, husou a labutí, obr. 12. Poslední stránky knihy přinášejí chronologickou tabulku (sestavil ji Martin Naumann) Husova života a jeho působení i literární činnosti, následuje seznam literatury, pak rejstřík osobních a místních jmen.

Z toho, jak je zde „Jan Hus německy" představen, je zřejmé, že je tato kniha nejen obohacením hojného německého překladového bohatství středověké literatury. Důležité je, že se i německý čtenář může díky této četbě zříci některých stále přetrvávajících předsudků vůči Husovi a české reformaci vůbec, a že před sebou má svým jazykem podaný doklad o kontinuitě české reformace a velké reformace evropské, datované od vystoupení Martina Luthera. Kniha ostatně vychází právě v roce Lutherova jubilea, a je tak příspěvkem nejen k nedávnému (2015) výročí Husovu.

Jana Nechutová

Lenka VESELÁ
Rytíř a intelektuál. Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525–1596) a jeho knihovna
Praha, Academia 2016, 439 s., ISBN 978-80-200-2545-6.

V posledních letech uveřejnil přední zástupce české knihovědy, Petr Voit, opakovaně apel k badatelské veřejnosti, kterým vyzýval k posunu českého knihovědného bádání z historicky formovaného rámce bibliografie ke koncepčnímu, komplexnímu a interdisciplinárnímu výměru raně novověké knižní kultury.[1] Jedním z nejvýznamnějších témat takto koncipovaného výzkumu by se měla stát otázka čtenářství, jejíž bádání se opírá přednostně o analýzu

1 Srovnej Per VOIT, *Nesnadná cesta knihovědy k dějinám knižní kultury,* Česká literatura 60, 2012, č. 4, s. 586–602; TÝŽ, *Osobní apel ke koncepci, kompletnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury*, Knihy a dějiny 21, 2014, s. 95–100.

dobových knihoven, v jejímž rámci si ovšem nelze vystačit s dosud převažujícími sondami do „viditelných a efektních aristokratických knihoven".[2] Monografie Lenky Veselé věnovaná knihovně Hieronyma Becka z Leopoldsdorfu naplňuje Voitův požadavek beze zbytku.

Předmětem jejího zájmu je knihovna původně měšťana a posléze příslušníka nižší šlechty, tedy zástupce sociální vrstvy, jejíž vztah ke knize v období raného novověku, zvláště v 16. století, je prameny dokumentován ve srovnání s prostředím aristokracie spíše výjimečně. Autorka rekonstruuje knihovnu raně novověkého intelektuála, čítající více než dva tisíce titulů, především na základě dobového soupisu, ale také s oporou v menším množství dochovaných exemplářů: Ty představují kolem pěti procent obsahu původní sbírky. Nezbytnou součástí knihy je i soupis identifikovaných titulů řazený podle vlastních katalogizačních schémat vlastníka knihovny, reflektujících jak dobové katalogizační zvyklosti, tak jeho osobitý přístup. Nutno dodat, že takto sestavený katalog nahrazuje (s ohledem na minimum dochovaných exemplářů knihovny) výzkum provenienčních znaků jednotlivých děl a vytváří prostor pro zamyšlení nad vztahem majitele k této kolekci.

Z hlediska metodologického překračuje monografie standardní rámec rekonstrukce historické knihovny, kterou doprovází základní knihovnický popis jednotlivých titulů. Je tomu tak zejména proto, že se autorka už na této úrovni opírá o komparativní přístup. Na identifikovaná díla nahlíží v souvislostech skladby probádaných šlechtických, přednostně ovšem aristokratických knižních sbírek, což současně do určité míry zužuje výměr její komparace. Metodologické zázemí práce je v rovině sledování sociálního a funkčního kontextu existence knihovny inspirováno klasickým dílem Otto Brunnera, který stál u zrodu moderní sociální historie.[3] Otázky spojené s budováním, využíváním i statusem Beckovy knihovny, doplnila autorka navíc o pohled na bibliotéku v kontextu nových kulturních dějin, které posunují výzkum do roviny bádání čtenářství, respektive čtenářské kultury. Tento posun je o to významnější, že předmětem zájmu byla knihovna, jejíž majitel svým intelektuálním horizontem přesahoval dobový standard v přístupu k budování šlechtických knižních sbírek. Ty bývaly koncipovány univerzálně. Šlo většinou o soubory vytvářené pověřenými profesionály – knihovníky, respektive jejich vznik byl obvykle spojen s jen omezenou angažovaností majitelů.

Veselá nejprve zasazuje vznik a formování knižní sbírky Hieronyma Becka do historického rámce. Představuje jeho děda, měšťana a cestovatele, s nímž mohly být spojeny počátky rodové knihovny. Otec Hieronyma, úředník, který se usídlil ve Vídni, dosáhl nejen díky své kariéře, ale i výhodnému sňatku významného postavení v nejvyšších kruzích vídeňské měšťanské společnosti. Jeho působení přitom charakterizovala jak politická a úřednická činnost, tak také výrazné intelektuální zájmy. Tyto aktivity vytvářely zázemí budování sítě vztahů, které tohoto muže spojovaly s vídeňským dvorem i s vídeňskými humanisty. Právě on se stal tvůrcem základu rodové knihovny. Ta se ovšem výrazně formovala jako profesní právnická sbírka. Takové známe z druhé poloviny 16. století z prostředí

2 P. VOIT, *Nesnadná cesta*, s. 596.

3 L. Veselá odkazuje na jeho dílo *Österreichische Adelsbibliotheken des 15. bis 18. Jahrhunderts als geistesgeschichtliche Quelle,* in: Otto BRUNNER, Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte, Göttingen 1968, s. 281–293.

úředníků, pohybujících se na všech úrovních dobové správy a pocházejících jak z nižší šlechty, tak z kruhů měšťanských. Leitmotivem celoživotního úsilí Hieronymova otce měla být dle autorky integrace rodiny do šlechtické společnosti. Tento cíl reálně naplňovaly jeho profesní vazby na vídeňský dvůr a povýšení do rytířského stavu. Snahu po společenském vzestupu však svým životním stylem skutečně naplnil až jeho syn Hieronymus, který přesunul hlavní rodinné sídlo z Vídně na zámek Ebreichsdorf, a následně stvrdili jeho vnuci, kteří dosáhli postupu do vyššího šlechtického stavu. O knihovně Hieronymova otce ještě nelze bez výhrad hovořit ani jako o knihovně šlechtické, ani jako měšťanské. Skladba této knižní sbírky ji řadila v prvé řadě mezi intelektuálské, respektive profesní libráře, v nichž sociální zázemí majitele hrálo spíše druhotnou roli.

Kariéra, kontakty a postup otce Hieronyma Becka mezi nejnižší vrstvu šlechtické společnosti vytvořily pro jeho syna zcela mimořádnou možnost absolvovat výchovu a vzdělávání na panovnickém dvoře v Innsbrucku. Na to pak navázala peregrinace, soustředěná zejména na Itálii. Zahraniční cesty za vzděláním nejen, že formovaly estetické vnímání Hieronyma Becka a jeho kulturní zájmy, ale navazoval na nich též kontakty, které ho pak provázely celým jeho profesním i soukromým životem a manifestovaly se také ve skladbě knihovny, pro kterou na cestách získával první tituly.

Už v úvodu autorka prezentuje knihovnu Hieronyma Becka v souvislostech jeho rozsáhlých sběratelských aktivit, které tu jsou představeny nejen jako odraz dobového módního trendu, ale i jako Beckova svébytná a v mnoha ohledech originální aktivita, která měla svým zaměřením často konkrétní vazbu k jeho čtenářským preferencím. Vytváření knihovny tak Veselá vnímá i v rámci možného sběratelského zájmu o tisky, který mohl někdy převážit nad zájmem čtenářským. Beck navíc evidentně spojoval některé oblasti sběratelské záliby napříč svými sbírkami. Jeho sbírky, včetně té knihovní tak tvořily do značné míry kompaktní celek.

K autorčinu pohledu na historický kontext vzniku a vývoje knihovny rodiny Becků patřilo i sledování jejího postavení mezi dalšími dobovými knižními sbírkami. Ty autorka nalézá bohužel téměř výhradně v prostředí panovnických a šlechtických dvorů střední Evropy. Základním kritériem pro srovnání je pro ni především rozsah knihovny, zatímco hledisko obsahu knižních celků ustupuje v této části textu spíše do pozadí. Uniká tak možná paralela s vytvářením kvalitních knihoven v měšťanském prostředí. Ty sice nemusely být srovnatelně rozsáhlé, ale co do své skladby mohly reprezentovat stejné čtenářské zájmy, které bychom nalezli u šlechtických majitelů biblioték.

Dvě základní kapitoly monografie se soustřeďují na jedné straně na důkladný rozbor vzniku a formování knihovny Hieronyma Becka, jejího uspořádání, vazby na dobový knižní trh a rukopisnou i tiskařskou produkci a v neposlední řadě také na její jazykovou skladbu. Na druhé straně nabídla autorka očekávanou analýzu obsahu této knihovny, která vycházela z Beckova dobového vnímání jednotlivých žánrů a jím vytvořeného katalogového schématu. Ústřední roli pramene výzkumu sehrával v obou kapitolách katalog knižní sbírky, respektive její výběrový soupis, dochovaný díky Václavu Březanovi. Ten ovšem vypovídá o Beckově nikoliv mechanickém přístupu k třídění titulů, ale naopak o řazení založeném na skutečné znalosti obsahu jednotlivých děl. To vedlo v řadě oborů

i k dalšímu, vnitřnímu, např. chronologickému členění knih, nebo k vytváření neobvyklých samostatných oddílů např. pro krásnou literaturu, architekturu apod. Zcela mimořádným postupem pak bylo vyčlenění „prohibitní" protestantské teologie do samostatného oddílu. Podobný striktní přístup k náboženské literatuře byl v období 16. století ve světských soukromých knihovnách středoevropského prostoru spíše výjimečný. Jejich skladba byla většinou konfesijně smíšená, nebo knihy opačného konfesijního spektra zcela scházely.

Beckovská knihovna byla budována a rozšiřována standardními nákupy na místním trhu, dovozy literatury na základě výběru v nabídkových katalozích, ale i začleňováním knihoven jednotlivých členů rodiny. Naopak pro ni nelze doložit jinak v uvedené době již běžné antikvární nákupy celých biblioték. Do knihovny se dostávala hlavně produkce tiskáren německých a téměř srovnatelně často rovněž italských. V prvém případě se jednalo o obecný trend, který lze odhalit ve skladbě šlechtických i měšťanských knižních sbírek středoevropského prostoru, italské tituly odkazovaly ovšem na specifickou vazbu, kterou si Hieronym Beck vytvořil v mládí při studiu a pobytu v Itálii. Ani jazyková skladba beckovské knihovny nevybočovala z trendu budování šlechtických knižních sbírek.

Obdivuhodně rozsáhlou rešerši nabídla Veselá při rozboru tematické skladby knihovny. Není účelem recenze reprodukovat podrobně její výsledky. Za připomenutí však stojí, že obsah knihovny, který autorka sledovala na základě původního katalogizačního schématu iniciovaného, případně skutečně vytvořeného přímo Hieronymem Beckem, neměl univerzální charakter dobových šlechtických knižních sbírek, daný podobným vzděláním a kulturním rozhledem šlechty, ale skutečně reflektoval specifické zájmy majitele bibliotéky.[4] Upozornit lze na sbírku cestopisných titulů zahrnujících i téma zámořských objevů, rozsáhlý soubor topografické literatury výrazně orientované na italské prostředí či kolekci děl souvisejících s nepřehlédnutelnou oblibou turecké problematiky, ať už se jednalo o historii či otázku vojenství. Pominout nemůžeme ani skupinu literatury věnovanou botanice a tématu budování zahrad. Výrazný a hlavně informovaný zájem majitele je zřetelný rovněž v oddíle matematiky a astronomie, v němž Veselá identifikovala odborné, čtenářsky skutečně náročné tituly.

Závěrečné kapitole dominuje zamyšlení autorky nad postavením Hieronyma Becka v dobových „intelektuálních sítích", tak jak se manifestovalo především v paratextech tisků, ve strategiích knižních darů, ale i v dalších jeho aktivitách. Intelektuální vazby Hieronyma Becka směřovaly jak do šlechtické společnosti a k panovnickému dvoru, tak ke vzdělancům z okruhu vídeňské univerzity. Duchovní spojence nalezl i ve vídeňském měšťanstvu a mezi zástupci katolických církevních kruhů. Do těchto vztahů kupodivu zásadně nezasahovalo konfesijní hledisko, a to navzdory Beckově náboženské vyhraněnosti a jednoznačnému příklonu k potridentskému katolicismu. Jeho postoj lze charakterizovat jako umírněnou konfesijní toleranci. Některé z uvedených osobních vazeb charakterizuje Veselá jako typicky klientské vztahy: Beck v nich vystupuje jako mecenáš literátů. Nebylo ovšem nejšťastnějším krokem nazvat tuto kapitolu „Kniha jako komunikační médium", protože

4 L. VESELÁ, *Rytíř a intelektuál*, s. 142 připomíná tuto tezi O. BRUNNERA, *Österreichische Adelsbibliotheken,* s. 286.

o složitém komunikačním procesu spojeném s výrobou, distribucí a recepcí knihy se tu mnoho nedozvíme. Aktuálně nadužívaný termín současného historiografického diskursu „komunikace" se Veselá s přihlédnutím k tématu své práce ani nepokusila definovat či zasadit do kontextu mediálních studií, spojených přímo s výzkumem knižní kultury.[5]

Na závěr jen dvě poznámky k precizní, obsáhlé, ale i po stránce metodické inspirativní práci Lenky Veselé. Analýza obsahu rodové beckovské knihovny s přihlédnutím k jejím specifikům, odhalení způsobu budování sbírky a zohlednění provenienčních znaků, zjištěných v dochovaných titulech původní bibliotéky, autorce umožnily nahlédnout do myšlenkového světa nejvýznamnějšího tvůrce tohoto knižního celku – Hieronyma Becka. Jeho knihovna ho představuje v prvé řadě jako raně novověkého intelektuála, až následně pak jako příslušníka dolnorakouské šlechty, kterým se ostatně stal až během své kariéry. Důraz autorky na šlechtický statut tohoto intelektuála, jehož život v jejím pojetí charakterizuje tranzitní stav mezi rytířstvem a aristokracií, pomíjí jeho měšťanský původ. Intelektuální vazby byly pro Becka také základní charakteristikou sociálních sítí, v nichž se pohyboval a které celý život aktivně budoval. O Beckově knihovně tak lze hovořit spíše jako o raně novověké intelektuálské knižní kolekci, než jako o sbírce šlechtické. Její komparace by pak měla směřovat především k dalším intelektuálským sbírkám, a to bez ohledu na sociální zázemí jejich majitelů. Významnější okolnost, která tuto knihovnu spojuje se šlechtickým prostředím, je snad jen její instalace coby zámecké sálové knihovny, kterou ovšem její majitel otevíral výhradně vybraným vzdělancům (s. 276).

Druhá poznámka směřuje k nepochybně inspirativnímu výzkumu knihovny jako součásti šíře pojatých sbírek Hieronyma Becka. Tento přístup však vede autorku mj. k zjednodušujícímu tvrzení, že „nezamýšlené sběratelství" vedlo Becka i k bezkoncepčnímu shromažďování některých titulů (jako příklad různé jazykové verze biblických textů). Raně novověké sběratelství 16. století, vrcholící v podobě manýristických kunstkomor, však bylo velmi systematickou činností, jejíž podstatou bylo úsilí prostřednictvím sbírek dokumentovat, univerzálně encyklopedicky uchopit a vyjádřit svět.[6] Kniha jako součást takto koncipovaných sbírek měla nepochybně jinou funkci, než je její prioritní užití, tj. četba. Nebyla však také pouze bezkoncepčně hromaděným artefaktem určeným nanejvýše k reprezentačním účelům. Nelze proto při hodnocení takovýchto souborů knih ztrácet ze zřetele koncept raně novověké kunstkomory.

Olga Fejtová

5 K tomuto tématu srovnej v prvé řadě dílo Wernera FAULSTICHA, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte. Die Medienkultur der frühen Neuzeit (1400–1700)*, Göttingen 1998.

6 Srovnej: Samuel QUICCHELBERG, *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi complectentis rerum universitatis singulas materias et imagines eximias,* München, Adam Berg, 1565.

Ruský pohled na renesanci a problém tolerance v českých zemích raného novověku

G. P. MEĽNIKOV, *Specifika kuľtury češskogo Renessansa*, in: Universitas historiae. Sbornik statej v česť Pavla Jurjeviča Uvarova, Moskva, Rossijskaja akademija nauk – Institut vseobščej istorii 2016, s. 388–397, ISBN 978-5-94067-443-6.

G. P. MEĽNIKOV, *Dinamika polikonfessionaľnoj modeli Češskogo gosudarstva v ranneje Novoje vremja: ot toržestva tolerantnosti k apoteozu katolicizma (sovremennyje koncepcii)*, in: Vzaimodejstvija i konflikty na konfessionaľno i etničeski smešannych territorijach Centraľnoj i Vostočnoj Jevropy 1517–1918, Moskva – Sankt-Peterburg, Nestor-Istorija 2016, s. 19–29, ISBN 9-785-4469-0832-5.

Významný ruský bohemista Georgij Pavlovič Meľnikov vydal dvě závažné studie o centrálních problémech raně novověké české kultury. V obou shrnul poznatky ze studia této problematiky a zhodnotil českou literaturu, kterou zná z ruských badatelů daleko nejlépe. Podal komentované přehledy bádání, což je zvlášť důležité v době, kdy výměna poznatků a bohemikální literatury mezi českými a ruskými pracovišti poklesla na minimum, ale kdy zároveň nebyla přerušena pozitivní tradice ruské historiografie, která v syntézách světových dějin věnuje českým (a dalším slovanským) zemím mnohem větší pozornost než autoři západoevropských syntéz. V tomto smyslu se Meľnikov, který se trvale snaží získat českou literaturu soukromými cestami, stal významným a pro starší dějiny jediným prostředníkem mezi současnou českou historiografií a ruským badatelským prostředím. Jde však zároveň o historika celoživotně orientovaného na českou tematiku, tudíž i vědce mimořádně zasvěceného, který si zachovává vlastní úhel pohledu. Tím vytváří osobitou reflexi výsledků českého výzkumu, zajímavou i pro nás.

Úvahu o „české renesanci" založil Meľnikov jednak na starší i nové české literatuře, jednak na vlastních studiích a důkladných heslech, jež napsal pro velkou ruskou encyklopedii *Kuľtura Vozroždenija* (I-II/1–2, Moskva 2007–2011). Pokusil se vystihnout obecné rysy, spjaté s genezí specifické podoby české renesance, s její sociální stratifikací, tematickými zvláštnostmi a převládajícími výrazovými formami. Za základní rys české renesance pokládá její opoždění, a to nejen v porovnání s Itálií, ale i s ostatní střední Evropou, především s Uhrami a Polskem. Pohusitský kulturní vývoj charakterizuje v podstatě jako sebeuspokojivý provincialismus, setrvávající v ideologickém rámci středověku. To nemění jeho postoj k husitství jako k první, navíc vítězné reformaci, která však svými důsledky vytrhla Čechy z hlavního proudu evropského kulturního vývoje.

Meľnikov přijímá vžitou periodizaci české renesance, přičemž za největší výkon prvního období (do 1526) pokládá projekt evropské mírové organizace, v němž shledává prvky italského politického myšlení a zároveň výraz pragmatismu české renesance. Renesanční humanismus v českých zemích hodnotí – v porovnání s Polskem – jako neprůbojný, průměrný, lokálního významu. Třebaže připouští mezinárodní úroveň některých výtvorů knihtisku, literární tvorbu posuzuje kriticky pro její osvětový charakter a prakticistní zaměření. S výjimkou historiografie pokládá veškerou ostatní odbornou

a uměleckou literaturu za chabý výsledek uzavřenosti do úzkých obzorů měšťanstva. Česká renesanční kultura se Meľnikovovi jeví jako provinční, zaostalá a konzervativně pragmatická, v zásadě jen jako povrchní přijetí renesanční módy, což je do značné míry pravdivá kritika, nicméně při hlubším přihlédnutí k aristokratické kultuře druhé poloviny 16. století a při zohlednění studií J. Peška o mezinárodních aspektech měšťanské kultury a nových monografií M. Holého o internacionálním rozpětí studijní peregrinace v renesančním období by asi vznikla charakteristika poněkud diferencovanější.

Zatímco českou vědu, literaturu, hudbu a výtvarné umění hodnotí Meľnikov velmi přísně, v kontrastu s tím uvádí, že „politická kultura české renesance zaujímá, bez nadsázky, první místo v Evropě" (s. 394). Toto ocenění autor zakládá na srovnání se soudobou situací v Polsku, Uhrách (Sedmihradsku), Říši a Francii, přičemž dospívá k názoru, že v žádné jiné zemi Evropy se tak příznivě nevyvinula cesta k náboženské toleranci a k rovnoprávnosti všech konfesí pro všechny vrstvy obyvatelstva, nikde nebyla právně a institucionálně zajištěna tak, jak se to stalo v Českém království na základě České konfese z roku 1575 a v Majestátu z roku 1609. Za strůjce tohoto úspěchu pokládá stavovskou opozici, její parlamentní charakter a schopnost udržovat celistvost státu.

Kdyby byl Meľnikov vzal v úvahu konfederační hnutí a zvláště Českou konfederaci z roku 1619, mohl být i tento jeho výklad ještě o něco plastičtější. Podstatné však je, že on sám vyvozuje z vysokého hodnocení české politické kultury další důležitý závěr. Polykonfesijně pojatá politická kultura podle jeho názoru vytvořila předpoklady k tomu, aby se v Čechách plně rozvinula rudolfínská kultura a aby v jejím kosmopolitním prostředí získala i domácí česká kultura nové mezinárodní dimenze, jež se nejvýrazněji projevily v díle J. A. Komenského a V. Hollara. Lze říci, že tím se vlastně uzavírá Meľnikovem nastíněný vývojový oblouk, sahající od první reformace přes uzavřenost husitských heretiků a provincionalismus jejich následovníků až po otevření nových obzorů a internacionální působivost české kulturní tvorby na přelomu renesance a baroka.

Ve stati o „proměnách interpretace dějin 15.–17. století" vychází Meľnikov ze Šmahelova termínu „české anomálie", přičemž v důsledku husitské revoluce a vítězství umírněných reformátorů považuje české země za „avantgardu Evropy" (s. 19). Rozšiřuje však pojetí anomálie na celé čtvrttisíciletí od husitské revoluce přes dobu relativně vysoké tolerance až k porážce stavů a rekatolizaci v polovině 17. století. Po stručném nástinu liberální koncepce F. Palackého a nacionální koncepce J. Pekaře dospívá k názoru, že přehodnocování husitství a shledávání jeho stínů (zejména v důsledku konfesijního rozdělení českého etnika), jež se objevuje od devadesátých let 20. století, souvisí s aktuální situací evropské integrace, v níž se jeví izolacionismus českých zemí od ostatní Evropy jako jednoznačně negativní rys.

Především na základě prací J. Macka a P. Čorneje interpretuje Meľnikov diferenciační proces v táboře českých nekatolíků a užívá při tom pojem „mikropolykonfesionality" v rámci pozdního utrakvismu. Zároveň však předpokládá, že se české etnikum v pohusitské době – přes konfesijní rozdíly – semklo a zůstalo (i za existence významné německé menšiny) dominujícím elementem v Čechách a na Moravě. Meľnikov akceptuje výklad o pohusitském a předbělohorském vývoji v návaznosti na práce A. Kalouse o imperiální politice Matyáše

Korvína v kontrastu ke snahám o konsolidaci „národního" státu Jiřího z Poděbrad a na pojetí protihabsburské opozice a stavovského odboje 1546–1547 v díle P. Vorla.

Autor vysoce hodnotí míru tolerance v českých zemích 16. století (opět ze zvláštním zřetelem k České konfesi), uvědomuje si však její sepětí s politickými poměry a tudíž připouští vratkost koexistence v proměnách vnitřních a vnějších tlaků. Kriticky posuzuje současnou literaturu o kultuře rudolfínského dvora, která podle jeho přesvědčení vytváří idealizovaný portrét tolerantního panovníka, a proti ní staví jako objektivní interpretaci vyvážený pohled J. Janáčka v biografii Rudolfa II. z roku 1987; je škoda, že mu zůstaly nedostupné novější české studie o politické orientaci a vládní činnosti Rudolfa II., které ukazují soustavné rekatolizační snahy tohoto panovníka na úrovni vnitřní správy Českého království i celé habsburské monarchie.

Meľnikov oprávněně upozorňuje na obtíže s praktickým prosazováním tolerance. Kdyby však byl mohl přihlédnout i k literatuře o vnějších vlivech a o mezinárodním kontextu českého vývoje, pak by se mu možná české stavovské povstání 1618–1620 nejevilo jen jako tradičně připomínaná roznětka třicetileté války, nýbrž spíše jako jedna z událostí v řetězci evropského konfesijně politického dramatu. Tento mezinárodní kontext Meľnikov plně zohledňuje při hodnocení reinterpretace následujícího období baroka. Oceňuje některé dosažené výsledky bádání o habsburské monarchii (ačkoli by si tu byly zasloužily pozornost zejména opomenuté práce J. Mikulce) a všímá si pozitivního hodnocení barokní kultury; vyzvedá při tom posun současných českých historiků od etnického k zemskému hledisku a jejich důraz na mezinárodní otevřenost českého barokního prostředí, která kontrastovala s marginální úlohou utrakvistické kultury v raně novověké Evropě.

Ruský bohemista si všímá nového pojetí tří symbolických postav – Valdštejna, Komenského a kanonizovaného Jana Nepomuckého. Zatímco u Komenského správně vystihuje posun bádání směrem k jeho univerzálnímu filozofickému odkazu a u Nepomuka se pohybuje v intencích prací V. Vlnase, v případě Valdštejna poněkud podléhá literární nadsázce, když soudí, že se v současné historiografii stal „téměř národním hrdinou, prvním Čechem dodávajícím českým dějinám evropský formát a ovlivňujícím chod nejen českých, ale i evropských dějin" (s. 26). Tak zjednodušeným představám česká věda přece jen nepodlehla a už vůbec nebyl Valdštejn, obratný válečný podnikatel a velký stavebník, takto akceptován širokou veřejností. Současná interpretace dějin, která se už nedistancuje od žádného období minulosti, je něco podstatně jiného než poněkud naivní oslava všech stránek rozporuplné historie 17. a 18. století, jež byla znovu integrována do historického příběhu českých zemí.

Při celkovém pohledu na české práce o dějinách raného novověku Meľnikov zdůrazňuje, že nacionální hledisko bylo zatlačeno teritoriálním a že došlo k přesměrování důrazů a hodnotících kritérií. Za příznačné pokládá, že je pozitivně oceňována „tolerantnost českého polykonfesijního modelu 16. století i triumf barokního katolicismu" (s. 28). Příčinu vidí v nynějším ovzduší, které přináší integrace českých zemí do Evropské unie, v situaci, která verbálně zdůrazňuje univerzální hodnoty a otevřenost vůči evropskému prostoru. Zároveň v tom shledává rozpor, který povede k novým diskusím o „smyslu českých dějin".

Hodnocení české historiografie ve dvou vzájemně provázaných ruských studiích je nutně založeno pouze na titulech, které jsou zahraničnímu badateli dostupné. Georgij

Meľnikov si však většinou vybírá texty podstatné a pro dané téma charakteristické. Z odstupu pozoruje závislost českých historiků na zjevných i skrytých politických tendencích a tlacích, a to možná ostřeji, než si to sami uvědomujeme. Tím spíš stojí jeho texty za pozornost.

Jaroslav Pánek

Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ
Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police
Praha, Togga 2015, 501 s., ISBN 978-80-7476-060-0.

Kniha Markéty Pražákové Seligové je výsledkem jejích dlouholetých výzkumů na poli historické demografie, které jsou zároveň zasazené do širšího kontextu hospodářských a sociálních dějin. Tato monografie zároveň možná trochu boří představu o tom, jak má vypadat „klasická" historickodemografická práce, neboť svoji primární pozornost nevěnuje standardním demografickým procesům a přirozené měně obyvatelstva. Jejím hlavním cílem je „výzkum okolností, které podstatně ovlivňovaly životní osudy jedinců", přičemž autorka tyto okolnosti chápe značně široce, neboť mezi ně řadí hospodářské a populační poměry v daném regionu, právní postavení a sociální status jedinců a rovněž dědické právo a poměry uvnitř konkrétních rodin. Zároveň se snaží zrekonstruovat jakési modelové životní cykly a na jejich základě posoudit, „nakolik se v individuálních životních osudech uplatnila jistá schémata, která vyplývala právě ze spolupůsobení shora jmenovaných faktorů, a nakolik se v praxi životy jednotlivců odvíjely nezávisle na takovýchto ideálně typických modelech a byly výslednicí spíše náhod a svobodné volby". Takový záměr je určitě možné označit za ambiciózní, neboť badatel v oblasti venkovského prostředí se musí v první řadě vyrovnat s nedostatkem pramenů, které by mu mohly poodhalit přímočaře individuální osudy lidí různého sociální prostředí.

Pražáková Seligová výše popsanému cíli přizpůsobila nejen svoji metodu, ale též „časoprostorovou" volbu konkrétního zkoumaného prostředí. Jako hlavní pramen výzkumu zvolila seznamy poddanského obyvatelstva panství Horní Police, které byly na tomto dominiu vedeny každoročně (s několika výjimkami) od roku 1709 do konce osmdesátých let 18. století. Vzhledem k velikosti uvedeného panství se autorka rozhodla vybrat pro další analýzu městečko Žandov a vesnice Horní Police, Dolní Police a Stoupno, které zároveň patřily pod správu stejného faráře. I tak autorkou vytvořená databáze čítala kolem 1200–1500 osob (údajů) pro každý excerpovaný rok. Je tedy pochopitelné, že se Pražáková Seligová rozhodla i k časovému omezení svého výzkumu, když blíže analyzovala seznamy vzniklé v prvním dvacetiletí existence pramene. K tomuto dvacetiletí pak přidala i seznam z roku 1771, který jako jediný přinášel informaci, v jakém domě se vyskytovalo neusedlé obyvatelstvo, což Pražákové Seligové umožnilo zabývat se strukturou rodin a domácností. Kromě poddanských seznamů autorka využívala i obou nejstarších katastrů, informace z poddanských seznamů dále konfrontovala i s matričními údaji.

Na tomto místě je třeba podotknout, že je škoda, že autorka podrobněji nepopsala svoji metodu práce. Náročnost jejího výzkumu, kdy dohledávala osudy osob evidovaných excerpovanými seznamy i v dalších letech, si čtenář musí odvodit spíše mimoděk z vlastního textu. Z použité metodiky pak zřejmě vyplývala i koncentrace výzkumu na nejstarší poddanské seznamy, přestože se z uvedeného období let 1709 (1710)–1729 nedochovaly soupisy z let 1713, 1721 a 1726. I to se však čtenář bohužel musí domýšlet.

Kniha je rozdělena do tří hlavních kapitol. První sleduje populační vývoj, zabývá se strukturou obyvatelstva podle věku a pohlaví a dále především problematikou sňatečnosti a plodnosti. Druhá část je zaměřena na formy rodinného soužití a skladbu domácností v roce 1771. Poslední kapitola se pak věnuje jednotlivým fázím životního cyklu. Pro sledování struktury obyvatelstva, zachycené v první kapitole, zvolila Pražáková Seligová velmi zajímavý postup. Na základě věku, který uváděly poddanské seznamy, rozdělila evidované osoby do „generací", resp. věkových skupin, přičemž každá taková generace obsahovala vždy 5 ročníků narození (kromě nejstarší generace, do níž byli zařazeni všichni lidé narození před rokem 1651). Následně pak zkoumala, jak velký podíl z jednotlivých věkových skupin vymizel v průběhu patnáctiletého období 1711–1725, které rozdělila na tři pětileté úseky. Účelem této metody bylo jednak zjistit, jak dalece bylo evidované obyvatelstvo „stabilní" – tj. zda k jeho „vymizení" docházelo spíše z přirozených příčin (smrt) než kvůli migraci, a dále jakých věkových skupin se migrace především týkala a jak velký podíl lidí ji z jednotlivých generací podstupovalo.

Z analýzy vyplynulo, že každý rok zmizela z evidence dvě až čtyři procenta osob, přičemž jen asi u čtvrtiny případů byla důvodem migrace. Zároveň se i touto metodou potvrdilo, že místo pobytu měnili nejčastěji mladí lidé ve věkové skupině mezi 20 až 35 lety. Jako překvapující se může zdát fakt, že častěji odcházely ze svých domovů ženy než muži. Autorka to odůvodňuje především sňatkovou migrací. V tomto kontextu ale není příliš jasné, jak Pražáková Seligová vyhodnocuje případy krátkodobých odchodů, kdy se mladí lidé po pár letech znovu vraceli domů. Za zajímavé považuji autorčino zjištění, že po dosažení pětatřicátého (a hlavně čtyřicátého) roku věku migrace lidí téměř ustává a nezvyšuje se ani u starších věkových skupin, u nichž bychom mohli předpokládat stěhování k dospělým dětem.

V rámci výzkumu populačních poměrů na panství se Pražáková Seligová věnovala především sňatečnosti, s níž souvisí i problematika plodnosti. Způsob práce, který zvolila při analýze poddanských seznamů, pomohl poodhalit zajímavá fakta, jejichž zjištění by za pomocí jiné metodologie nebylo možné. Autorka například sledovala, jak velký podíl manželských párů zanikl (a též vznikl) v průběhu sledovaných pětiletí. Při té příležitosti došla k závěru, že manželství častěji zaniklo smrtí muže, což trochu nabourává představu o velmi častých rozpadech manželství z důvodu žen umírajících u porodu. Zároveň by se tak mohla nabízet další příčina k vysvětlení, proč v předindustriální společnosti žilo více vdov než vdovců. Na základě osudů konkrétních žen Pražáková Seligová zároveň vyslovuje domněnku, že vstup do nového manželství „byl pro vdovy jen jednou z alternativ, patrně nikoliv nejpřitažlivější", což je závěr, k němuž v posledních letech docházejí i jiní badatelé, zvlášť pokud se jejich výzkum zaměřuje na skupinu vdov „středního věku". Autorka konstatuje, že dostupnost sňatku na panství byla dobrá, na což mohl mít vliv i protoindustriální charakter panství (významným

zdrojem obživy zde bylo však i dobytkářství, Pražáková Seligová tak Hornopolicko považuje ve smyslu teorie Michaela Mitterauera za smíšený ekotyp).

Těžiště výzkumu Pražákové Seligové v prezentované knize spočívá ve výzkumu rodinných struktur a domácností. Jde o velmi významný příspěvek pro poznání, jak důležitou roli hrály příbuzné vazby nejen z hlediska formování rodiny, ale též v průběhu dalšího života jednotlivců. Z tohoto hlediska se ukázalo jako šťastné, že autorka zkoumá vedle venkovských lokalit též městečko Žandov, neboť její výzkum naznačuje, že v obou prostředích existovaly výrazné rozdíly v začleňování příbuzných osob do domácností. V Žandově autorka nalezla tendenci k častějšímu soužití více příbuzných rodinných jader v jednom domě (sama však připouští, že tato jádra mohla tvořit oddělené domácnosti), zatímco pro venkov byla typičtější spíše situace, kdy s rodinou hospodáře žil příbuzný jednotlivec.

Za velmi přínosnou považuji i snahu autorky zjistit a kategorizovat, zda osoby sdílející společně dům či domácnost byly příbuznými hospodáře, jeho manželky, případně obou manželů. Tato analýza potvrdila častější spolužití s rodiči hospodáře, což koreluje s dědickou praxí. Zároveň se ukázalo, že pokud s hospodářovou rodinou žil příbuzný jednotlivec, častěji se jednalo o ženu (sestru, ovdovělou matku) než o muže. Jako překvapivé je možné vnímat autorčino zjištění, že pokud u rodičů žil potomek s rodinou, jednalo se častěji o vdanou dceru než o ženatého syna – čekatele na dědictví. Zajímavý je i závěr, že vdova, která vedla domácnost, měla větší tendenci než muž poskytovat útočiště osamělé starší ženě.

Záměrem poslední kapitoly, v níž se Pražáková Seligová soustředila na životní cykly jednotlivců, bylo odhalit míru prostorové i sociální mobility a zjistit, jakého okruhu osob se týkala čelední služba. U výzkumu čelední služby se ukázalo, že byly uplatňovány odlišné modely v závislosti na tom, zda mladí lidé sloužili na „panském", nebo u ostatních sousedů. V prvním případě dochází autorka k závěru, že v panské službě byly zastoupeny rovnoměrně všechny sociální vrstvy jak z venkovského, tak i z městského prostředí. Vysvětluje to povinností služby. Domnívám se, že tento typ čeledního vztahu však mohl sloužit i jakési sociální zabezpečení v případě sirotků. Naproti tomu v analýze služby u poddaných se ukázalo, že se čeládka rekrutovala převážně z rodin domkářů, zahradníků či podruhů.

Autorka též sledovala, nakolik byl odchod do čelední služby navázán na smrt jednoho z rodičů, neboť tato spojitost se v literatuře dlouhodobě traduje. Překvapivě došla k závěru, že smrt rodiče byla impulsem k odchodu do služby jen u malého podílu lidí a že byla významnější v případě smrti otce (7 %) než matky (4 %). Za neočekávané považuji též zjištění, že více než šedesát procent dívek i chlapců se po opuštění čeledního poměru vrátilo zpět do rodičovského domu. Je otázkou, zda šlo opravdu o odraz skutečnosti, nebo zda mladí lidé nebyli u rodičů pouze dočasně evidováni, ve skutečnosti však mohli přebývat i jinde. Z hlediska výzkumu sociální mobility dochází Pražáková Seligová k závěru, že sňatek byl důležitým faktorem pro obsazení určité sociální pozice, nicméně že nebylo vyloučeno, aby páry žily nejprve několik let po sňatku v podruží, aby si teprve později dopomohly k vlastní usedlosti. Z hlediska transgeneračního majetkového převodu se autorka kloní k tvrzení, že hornopoličtí hospodáři měli tendenci držet své nemovitosti co nejdéle, z čehož usuzuje, že nebyli příliš pod tlakem nastupující generace. Vyvozuje z toho, že i život v podruží mohl přinést relativně stabilní postavení, zvlášť pokud byl spojen s výkonem řemesla.

Kniha Markéty Pražákové Seligové představuje významný přínos do mozaiky poznání života venkovského obyvatelstva v době, na níž je často nahlíženo jako na období svázané tolika předpisy a nařízeními, že poddaní měli jen omezený prostor pro prosazení svých životních strategií a preferencí. Příběhy lidí, které ožívají na stránkách této knihy, však ukazují, že tomu tak nebylo zdaleka vždy. Je škoda, že autorka do tohoto „zákulisí" nedává nahlédnout tak často, jak by možná čtenář uvítal. Je to způsobeno i trochu nešťastným koncepčním formátem knihy, kdy jsou všechny tabulky umístěny do příloh. To autorku nutí k tomu, aby text zahltila čísly větší měrou, než kdyby mohla pouze komentovat číselné údaje, které čtenář vidí v tabulce. Velké množství dat, které se Markétě Pražákové Seligové podařilo shromáždit, však zároveň svědčí o jejím důkladném přístupu a zároveň přináší dalším badatelům možnost navázat na problematiku v této knize nastolenou a použít zde uvedené údaje ke komparaci, která může naše poznání zase posunout o kus dále.

Alice Velková

Jürgen KOCKA
Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse
Bonn, Verlag J. H. W. Dietz 2015, 509 s., ISBN 978-3-8012-5040-9.

Jürgena Kocku, jednoho z nejvýznamnějších sociálních historiků současnosti, není třeba českému odbornému publiku představovat. Svým chápáním historie jako bytostně interdisciplinární sociální vědy v kombinaci s pečlivou prací s prameny i odvahou vstoupit do veřejných debat se stal – spolu s nedávno zesnulým Hansem-Ulrichem Wehlerem – zakladatelem a vedoucí postavou tzv. Bielefeldské školy sociálních dějin. Její program se zrodil z intelektuálního kvasu studentského hnutí konce šedesátých let 20. století a spočíval ve vědomé kritice na národ a stát orientovaných *Staatsgeschichte*. Práce autora několika desítek monografií a stovek článků jsou dnes součástí v podstatě všech přehledů dějin soudobé historické vědy. Kocka si to zasloužil především teoretickým přístupem k historické matérii, v jehož rámci přesvědčivě skloubil strukturálně pojaté dějiny společnosti s paradigmatem modernizace.

Výzkumy a metodologické inovace posledních dekád však ukázaly, že se v dějinách společnosti nachází mnoho fenoménů s mnohdy zásadním celospolečenským významem, které nelze uspokojivě vysvětlit pouze prostřednictvím změn sociální struktury či socioekonomicky. Z recenzované knihy je patrné, že se tímto směrem začaly ubírat i myšlenky jednoho z nejvýznamnějších zástupců strukturalistických přístupů posledních dekád. Abychom ale byli k Jürgenu Kockovi spravedliví, dodejme, že on sám – i přes mnoho výpadů proti historické antropologii v osmdesátých letech[1] – byl vždy dalek toho, aby svou vlastní metodu absolutizoval jako jedinou správnou.[2]

1 Za všechny srovnej: Jürgen KOCKA, *Historisch-anthropologische Fragestellungen – ein Defizit der Historischen Sozialwissenschaft? Thesen zur Diskussion*, in: Hans Süssmuth (ed.), Historische Anthropologie: der Mensch in der Geschichte, Göttingen 1984, s. 73–83.

2 Viz kapitola Grenzen der Strukturgeschichte – gegen ihre Gleichsetzung mit Sozialgeschichte in: J. KOCKA, *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme*, Göttingen 1986 ([1]1977), s. 76–82.

Nejnovější Kockova kniha (pomineme-li anglický překlad jeho lehce angažované knihy o dějinách kapitalismu)[3] nese název *Život a kultura dělnictva. Vznik sociální třídy*. Publikaci vydalo v ediční řadě *Geschichte der Arbeiter und der Arbeiterbewegung in Deutschland seit dem Ende des 18. Jahrhunderts* nakladatelství Vietz, jež má blízko k sociální demokracii.[4] Kocka v knize paralelně sleduje několik perspektiv, které mají společný cíl: vysvětlit, co se stalo s manuálně pracujícími složkami (německé) společnosti na pozadí velkých socioekonomických, kulturních i politických změn, které autor datuje do „druhé třetiny a třetí čtvrtiny" 19. století. V německé historiografické tradici se na poli dějin sociálních i politických jedná o periodizaci vcelku tradiční, v českém prostředí však může působit nezvykle.

Kocka jmenuje tři hlavní fenomény, které v Německu (i jinde v Evropě) způsobily „hluboko sahající a rychlou změnu" (s. 16) a jež v jeho knize utvářejí pole, na kterém vykresluje formování dělnické třídy v období mezi posledními lety doby předbřeznové a počátkem sedmdesátých let 19. století. Za prvé se v této době díky industrializaci definitivně prosadil kapitalismus a s ním i námezdní práce, tedy forma smluvního vztahu zaměstnance a zaměstnaného, která již neobsahovala mimoekonomické přinucení. Kocka argumentuje, že patriarchální vzorce vztahů přetrvávaly dále (typicky u služebnictva), přesto však prosazení námezdní práce bylo předpokladem pro fundamentální změnu tradiční sociální stratifikace. S tím úzce souvisí druhá hlavní změna tohoto období: rozmach buržoazního společenského řádu, kterým autor nerozumí pouze změnu principu sociální stratifikace, ale i určité vzorce buržoazní kultury (například model úzké rodiny, sexuální zdrženlivost, spolkovou činnost či důraz na tvrdou práci a vzdělání), které se prosadily jako dominantní a univerzální. Zde Kocka nejvíce ukazuje své mistrovství. Poslední fenomén je vzestup myšlenky německého národa a vznik německého státu v jeho maloněmecké a vrchnostenské variantě.

Tato periodizace je nosná i vzhledem k dějinám dělnického hnutí. Během posledních patnácti let před revolucí 1848 začaly vznikat první spolky německého dělnictva, které neměly pouze sociálně podpůrnou funkci, na konci sledovaného období byla roku 1875 založena sociálně demokratická dělnická strana, jež spojila doposavad konkurenční umírněné státotvorné lassallovce a radikálněji (někde i marxisticky) orientovanou stranu Wilhelma Liebknechta a Augusta Bebela. Tuto perspektivu však již Kocka nesleduje. Institucionální dějiny dělnického hnutí ve smyslu „od spolků k masové straně a odborovému svazu" byly ostatně v Německu popsány již mnohokrát.[5]

---

3 J. KOCKA, *Capitalism: a Short History*, Princeton 2016 (původně: *Geschichte des Kapitalismus*, München 2013).

4 U zrodu řady stál Gerhard A. Ritter († 2015), Kockův učitel a pro poválečné Západní Německo zakládající figura dějin dělnického hnutí a dělnictva. Seznam publikací, které vyšly v rámci řady, viz na internetových stránkách nakladatelství: http://dietz-verlag.de/programm/liste/geschichte-der-arbeiter-und-der-arbeiterbewegung-in-deutschland (ověřeno 12. 3. 2017).

5 Viz například: Helga GREBIN, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert,* Vorwärts 2007; Klaus TENFELDE, *Die Entstehung der deutschen Gewerkschaftsbewegung. Vom Vormärz bis zum Ende des Sozialistengesetzes,* in: Ulrich Borsdorf (ed.), Geschichte der Deutschen Gewerkschaften von den Anfängen bis 1945, Bonn 1987; Erich

Kniha pojednává o dělnictvu a dělnické kultuře, méně již o dělnickém hnutí. Věnuje se spíše předpokladům – a dodejme, že hledání a vysvětlování *předpokladů* provází Kocku po celou jeho profesní kariéru – formování dělnického hnutí jako „klasické součásti západní modernity v 19. a 20. století".[6] Podle Kocky je rovněž „studium dějin dělnictva bezpodmínečně nutné pro porozumění dějinám dělnického hnutí" (s. 15).

Pojem dělnictva neomezuje Kocka na zaměstnance a zaměstnankyně centralizovaných provozů, tedy manufaktur a továren. Nebylo by to správné ani sociálně. Vždyť ještě v sedmdesátých letech 19. století, kdy se ukončila první fáze formování masového dělnického hnutí, představovali zaměstnanci továren pouhou třetinu všech manuálně pracujících. Na dělnické kolektivní identitě nadto neparticipovali pouze dělníci a dělnice ve fabrikách. Hlavní důraz při charakterizování pojmu dělnictva klade Kocka na fyzickou práci ve smluvním vztahu, do kterého se na konci autorem vymezené periodizace dají zahrnout již všichni manuálně pracující. Autor se tedy věnuje také řemeslnictvu, různě kvalifikovaným domácím výrobcům, městskému služebnictvu, venkovské čeledi a venkovským sezónním pracujícím, kteří se později stali hlavním rezervoárem továren. Na pozadí zmiňovaných „velkých" změn sleduje sociální i kulturní změny uvnitř takto definované skupiny.

Jako většina prací o dějinách dělnictva začíná Kocka obligátně u příčin pauperismu i diskurzu o něm. Pokouší se nabourat primitivizující příběh o industrializaci, která způsobila rozvrat venkovského, jakýmsi způsobem „šťastného a čistého" pospolného života. Původně se tento narativ objevil u kritiků tragédie dělnického osudu v Anglii raného 19. století, od kterých jej později převzal Engels[7] a posléze s ním operovalo i mnoho anglosaských levicových historiků hluboko do 20. století.[8] Zde se ukazuje jeden obecný fenomén typický pro Kockovo psaní: Kocka se nespokojuje s takto jednoduchým narativem, navíc jej ani nenahrazuje jiným silným sugestivním vyprávěním, které je tak typické pro anglosaskou produkci. Kocka se snaží být přesný a nepustit příliš opratě své imaginace, pro každý významný fenomén poskytuje vždy multikauzální vysvětlení. To sice způsobuje, že se tu a tam jedná o vcelku komplikované čtení, na druhé straně jde rozhodně o přístup, jenž může dospět k přesnější rekonstrukci historické reality než konstruování silného příběhu.

Kockova kniha ukazuje, že i v zemích, které z politických důvodů nezaznamenaly tak prudkou cézuru na poli dějin práce jako česká věda, vyvolává tematika dějin dělnictva dodnes emoce. Kocka proto poznamenává, že dělnické hnutí sice přispělo k humanizaci světa práce, na druhou stranu aliance dělnictva a „pokroku" není nějaká a priori daná dějinná konstanta, jelikož dělnictvo často nedokázalo vzdorovat „rasismu, nacionalismu a sexismu" a ve 20. století se rovněž dobrovolně dalo do služeb „totalitární perverzi modernity" (s. 13). Autor přesto stále pracuje s konceptem dělnické třídy: to ovšem pravidelného čtenáře Kocky nepřekvapí. Jürgen Kocka se nikdy jako marxista neprezentoval, přesto si Marxova

MATTHIAS – Klaus SCHÖNHOVEN (eds.), *Solidarität und Menschenwürde: Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart,* Bonn 1984.

6 J. KOCKA, *Arbeiterleben und Arbeiterkultur*, s. 13.

7 Friedrich ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Leipzig 1845.

8 Jakub RAŠKA, *Průmyslová revoluce jako vyprávění o západní modernizaci: příspěvek k dějinám historiografické kultury Velké Británie*, Dějiny – Teorie – Kritika 2016, č. 1, s. 7–38.

intelektuálního odkazu pro sociální vědy vždy vážil a jeho přístupy (spolu s teoretickým dílem Maxe Webera) i obratně využíval. Na druhou stranu ale i zde autor explicitně odmítá Marxovu filozofii dějin a historický „úkol" dělnické třídy.

Kocka byl ve dvou knihách, které zkoumaly podobný terén jako recenzovaná práce,[9] plně věren „marx-weberiánské" definici třídy. V jejím rámci se nově prosadivší námezdní práce stala „hlavním působícím faktorem" nejen nového paradigmatu strukturace společnosti, ale i zájmů jejích jednotlivých segmentů, tedy sociálních tříd.[10] Jinými slovy šlo o závislost třídy jako kolektivní identity na materiální situaci subjektů ke třídě se hlásících, tedy o závislost sféry kultury (nadstavby) na socioekonomických vztazích (základny).

Kocka i zde chápe socioekonomické vztahy jako výchozí bod nové sociální klasifikace společnosti, sám ale říká, že jeho schéma není ekonomistické. Spíše – a to platí pro celou knihu – jeho koncept třídy působí mnohem sofistikovaněji, což je způsobeno hlavně částečným vpuštěním kulturalismu do autorovy historické dílny.

Kockovy třídy jsou zde společenské skupiny, jejichž příslušníci a) sdílejí ekonomické postavení a s tím spojené ekonomické zájmy, čemuž odpovídá b) i s tím spojená společná zkušenost, která může vyústit k vědomí sounáležitosti a nakonec i c) schopnosti dlouhodobé realizace skupinového jednání (s. 22–26). Ekonomický moment je tedy zde zásadní pro utváření dělnické třídy, sám o sobě však není zárukou jejího zformování.

Metodologicky zvláště inspirativní jsou pasáže, které Kocka věnuje fenoménům, jež se utvářely mimo dělnickou třídu, a přesto se zásadním způsobem podílely na jejím formování: „Dynamika raného dělnického hnutí byla inspirována spíše idejemi a popudy, které s dělnictvem jako takovým neměly vlastně mnoho společného" (s. 14). Tuto tezi později v knize vyhrocuje, když argumentuje, že předtím, než se dělnická třída mohla zformovat, se stala předmětem veřejné diskuze (s. 343). Mohu to potvrdit na základě svých vlastních výzkumů o diskurzech o dělnické a sociální otázce v době předbřeznové. Dělnictvo, před rokem 1848 naprosto heterogenní a až na pár lokálních povstání (tkalci v Pruském Slezsku roku 1844) či oborově omezených konfliktů (kartounkáři v Čechách roku 1844) společné akce neschopná entita, se ve čtyřicátých letech již stalo předmětem široké debaty, která se odehrávala na stránkách vědeckých textů, kulturních časopisů, sociálních povídek a později i politických pamfletů. První publicistické texty z pera samotných pracujících v době revoluce 1848 do velké byly pouhými reakcemi na buržoazní diskurzy o dělnictvu. Zkrátka: „Dělnická třída se zrodila nejdříve v hlavách buržoazních komentátorů, než dostala konkrétní podoby ve skutečnosti" (s. 32).

Prizmatem určitého „proplouvání" diskurzů napříč třídami se odvíjí další velmi zásadní metodologický komponent práce: Kockův pojem dělnické kultury. Tu autor chápe vcelku očekávatelně jako vzorce zkušenosti, které utvářejí specifické kolektivní hodnoty a významy

9 J. KOCKA, *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800–1875,* Berlin 1983; TÝŽ, *Arbeitsverhältnisse und Arbeiterexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert,* Bonn 1990.

10 Viz inspirativní stať o různých pojetích konceptu sociální třídy, zejména podkapitolu věnující se myšlení Jürgena Kocky: Michal PULLMANN – Jakub RÁKOSNÍK, *„Dělnická třída" v moderní sociální historiografii,* Dějiny – Teorie – Kritika 2007, č. 2, s. 272–288.

(s. 264). Daleko inspirativnější je napětí, které Kocka udržuje při zkoumání dělnické kultury mezi venkovskou lidovou kulturou, které bylo dělnictvo původně součástí, a buržoazní kulturou, do které bylo postupně socializováno během urbanizace. Jedna z hlavních tezí Kockovy knihy říká, že právě toto napětí dalo vzniknout specifické dělnické kultuře 19. století. Při tom všem ale autor nezapomíná na velké struktury a procesy, které daly vzniknout dělnické mentalitě, a kritizuje skutečnost, že historická věda v osmdesátých a devadesátých letech 20. století století až přespříliš přehlížela strukturální komponenty, které utvářely dělnické *Weltanschauung*. Proto se autor postupně propracovává od velkých procesů proměny sociální a geografické mobilizace až k různým aspektům dělnické kultury: dětství, vzdělávání a škola, církev a náboženství, volný čas a jazyk a jeho funkce při vytváření kolektivních identit.

Příkladem Kockova postupu může být formování dělnické rodiny: nejdříve analyzuje, jak se tovaryši postupně stahovali z širší rodiny mistra či venkovská čeleď z rodiny sedláků. Na základě několika dělnických pamětí, které vyšly ale až na přelomu 19. a 20. století, ukazuje konkrétní vzorce dělnické rodiny: nevyhovující podmínky bydlení, neustálý strach ze ztráty práce i domova, ale například také vysokou míru násilí a nízkou míru citovosti v dělnických rodinách, kde všichni členové museli přispívat do rodinného rozpočtu. Velmi podrobně se Kocka věnuje i buržoazní kritice tohoto stavu jakožto i „zdivočelé sexuální morálky", jež byla např. v továrnách způsobena společným výkonem práce. Zde považuji za metodologicky inspirativní již zmiňované Kockovo prizma: shledává, že model dělnické rodiny byl „strukturálně nevhodný", na druhé straně se ale v 19. století rozšířila univerzální platnost modelu buržoazní rodiny: „neměnily se pouze vztahy, ale i jejich hodnocení" (s. 179).

Tento rodinný model také znamenal dvojí zatížení pro dělnické ženy, které musely tvrdě pracovat za mzdu a zároveň se starat o chod domácnosti. Na počátku organizace dělnictva stály lokální hospody, kde muži dělníci debatovali o možnostech zlepšení svého stavu. Těchto rozprav se ženy neúčastnily. Také Kocka proto argumentuje, že ženy svou příslušnost ke třídě pociťovaly jinak než muži. Obecně je velmi sympatické, že Kocka nevěnuje vztahu modernizace, utváření dělnické třídy a genderových vztahů v jejím rámci pouze subkapitolu, nýbrž je to jeden z důležitých úhlů pohledu v celé jeho knize.

Vedle emocionality či genderových vztahů se Kocka věnuje i vývoji diskurzu o práci či jazyku práce vně i uvnitř dělnictva. Skutečnost, že se z práce nejpozději v době osvícenství stala jedna ze základních podstat přirozenosti i hodnoty člověk, velmi působila i na dělnické hnutí: dělníci a dělnice museli tvrdě pracovat, často si na to stěžovali, na druhou stranu byla práce hlavním zdrojem jejich kolektivního sebevědomí. Kocka v těchto pasážích výborně ukazuje, že strukturální (či třídní) pohled na společnost 19. století je kompatibilní s postmoderními důrazy na imaginativní moc jazyka, který přispíval k utváření kolektivu „my" napříč obory.

Je ovšem třeba kriticky podotknout, že Kocka pro tuto knihu nepodnikl vlastní archivní výzkum či alespoň rešerši periodických tisků. To by nebyl problém, pokud by si autor nestěžoval, že je z důvodu nedostatku pramenů téměř nemožné proniknout přímo k dělnické mentalitě. Pokud tak cituje autentickou dělnickou zkušenost, vychází z několika memoárů, například vídeňské dělnice a významné sociální demokratky Adelheid Popp (1869–1939). Známe ale již pro revoluci 1848 několik periodik, která byla vydávána i psána z velké části

samotnými dělníky. Po éře mlčení v padesátých letech počet takových textů narůstá i v letech šedesátých. Prameny psané „z první osoby" tedy existují, i když jich není samozřejmě k dispozici tolik jako pro vyšší vrstvy. Jde ale pouze o drobný detail jinak skvělé knihy.

Při četbě knihy se nabízí otázka, zda sám autor reflektuje posuny ve své práci: Kocka podal odpověď na jejím konci, kdy podal výčet přístupů, jež mu pomáhaly v koncepci této knihy. Očekávatelně se jedná o dějiny žen, gender a výzkum světa jazyka. Pokusme se tedy o formulování tří hlavních závěrů:

Kocka za prvé neopustil strukturalistický pohled, avšak obohatil ho o mnoho nových metodologických impulzů, které mají významnou explikační hodnotu. Blíže vpustil do svého myšlení pojem kultury, přičemž z jeho teoretických statí je jasné, že nad složkou kultury přemýšlel již od osmdesátých let, ale teprve teď se tato perspektiva více promítá do jeho psaní.

Za druhé řekněme, že metodologicky se práce drží spíše při zemi. Kocka se např. nepouští do analýz vztahu industriální disciplinace a dělníkova *těla*. Důraz na zkušenost a vývoj kolektivní identity není více jak padesát let po vydání paradigmatické knihy E. P. Thompsona[11] či prací Garetha S. Jonese a Joan Scott v podstatě ničím novým. Kocka ale dokazuje, že je opravdový mistr svého oboru, tím, jak velmi nenápadně a nenásilně, přitom velmi funkčně až didakticky dokáže zakomponovat nové přístupy do svého myšlení o dějinách. I přes to, že tento svůj postup nedemonstroval na pramenné základně, podařilo se mu napsat inspirativní knihu, která spojuje strukturálně historický pohled sociálních a ekonomických procesů s kulturními praktikami, jejichž vzájemný vztah nezrušil, pouze narušil jednostrannou závislost.

Za třetí uveďme, že dnes se silně ozývají hlasy, které říkají, že strukturálním dějinám již dávno odzvonilo a že jejich přístupy patří spíše do dějin historiografie, než že by se jednalo o stále živoucí perspektivu, z které je možné se dívat na dějiny společnosti. Kocka dokázal, že to tak být nemusí, pokud strukturalismus nezůstane dogmaticky stát na svých zásadách a inspiruje se i jinými přístupy v historiografii. Zdá se, že by z této doposud spíše přehlížené symbiózy strukturalismu se kulturalismem mohly pro náš obor vyplynout velmi zajímavé a důležité výsledky.

Jakub Raška

Günter Johannes HENZ
***Leopold von Ranke in Geschichtsdenken und Forschung*, I–II**
Berlin, Duncker & Humblot 2014, 679 + 800 s., ISBN 978-3-428-14372-6.

Jedné ze zakladatelských osobností moderní německé historiografie se dostalo obšírného zpracování v monografii soustavného rankovského badatele G. J. Henze, který se začal dílem tohoto dějepisce zabývat už ve své disertační práci na univerzitě v Kolíně nad Rýnem (1968)

11 Edward P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1963.

a intenzivně se k němu vrátil v uplynulém desetiletí. Důkladnou analýzou obrovského díla Leopolda von Ranke (1795–1886), jeho korespondence a dalších pramenů vznikl Henzův životní opus v rozsahu téměř 1500 stran většího formátu, rozdělený do oddílů biograficko-historiografického (I. svazek: *Persönlichkeit, Werkentstehung, Wirkungsgeschichte*) a dokumentárně-bibliografického (II. svazek: *Grundlagen und Wege der Forschung*).

Nejde o klasický životopis historika, který by obvyklým způsobem kombinoval chronologické pásmo života s hlavními tématy jeho díla. Henz sice obě tyto stránky – poměrně stručně – zpracoval, ale mnohem větší důraz položil na vliv, recepci a kritiku Rankeho díla jednak v době jeho dlouhého života, jednak ve vilémovském Německu, ve Výmarské republice, v době nacismu a konečně v období po druhé světové válce.

Leopold von Ranke se stal příkladem mimořádně vlivné a oceňované osobnosti nejen ve vědě (členství v domácích i zahraničních akademiích, titul historiografa Pruského království a jiné pocty), ale i v politice a společenském životě (nobilitace, členství v pruské státní radě, titul kancléře řádu Pour le Mérite, nejvyšší vyznamenání atd.). Podstatné však bylo jeho mohutné dílo, které zasáhlo dějiny německé, francouzské, britské, italské (včetně papežství), španělské a balkánské v dnes neuvěřitelném rozsahu dvou tisíciletí, nicméně s přednostním zaměřením na raný novověk, zejména 16. a 17. století. Vedle syntéz a analytických monografií zvládl Ranke také pramenné edice a v práci s namnoze nedotčenými písemnými prameny prosazoval uplatnění kritických metod i v novějších dějinách. V rámci soudobé historiografie se vyznačoval vysokou mírou otevřenosti, a jakkoli byl věřícím německým luteránem, schopností povznést se nad agresivní konfesionální a nacionální předsudky. Získával si obdiv svým literárním uměním a jeho díla sloužila jako příklad historické prózy. Při svých devadesátinách byl dokonce označen za „učitele celého (německého) národa".

Vznikl tak obraz ideálního historika, „německého Thúkydida" či dokonce „nejmohutnějšího epika všech národů a časů", a to v některých případech akceptovaný i daleko za hranicemi jeho vlasti. Henz se snaží tuto zažitou mytologii překonat s vědomím, že kategorické hodnotící soudy vycházely jak z nedostatečné znalosti Rankeho díla, tak i z jeho skutečného ohlasu v 19. a 20. století. Podrobným rozborem děl dokládá, že toto dílo – přes svůj úctyhodný rozsah a rozpětí – není dokonale zdařilým vědeckým a uměleckým výtvorem. V protikladu k představám z doby před první světovou válkou Rankeho dílo netvoří žádný národní epos, který by legitimizoval mocenské a hegemoniální nároky, netvoří ani žádný „národní statek" (Volksgut), za jaký bylo prohlašováno v době obou světových válek a mezi nimi. Ranke se v posledních desetiletích stal standardním předmětem vědeckého výzkumu z hlediska dějin historiografie, metodologie a historické kultury.

Henz si klade otázky jednak po řemeslné stránce historikovy práce (včetně chyb, slabin a argumentačních rozporů v Rankeho spisech), jednak po možnostech a hranicích poznání minulosti, což je zvlášť důležité v souvislosti s Rankeho gnoseologickým optimismem. Značnou váhu Henz klade na vztah historie a politiky, s níž byl Ranke intenzivně spjat, na postoj k náboženství, filosofii, literatuře a umění. V pozadí epochálního úspěchu tohoto historika stála kromě jeho talentu a výkonnosti také schopnost obratně se angažovat na straně mocných. Henz usiluje o to, aby Rankeho zbavil dobového ideologického nánosu

a ukázal působení či spíše reinterpretace jeho díla v měnících se režimech a v proměnách historiografie. Zároveň dokládá torzovitost obrovského výkonu, který dodnes podstatně znesnadňuje celistvé vydání literárního odkazu tohoto autora.

Přístup G. J. Henze k hodnocení Rankeho díla lze sledovat kupříkladu na jednom z jeho vrcholných spisů *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jahrhundert*, jehož tři svazky vyšly poprvé v letech 1834–1836 a který se stal poté – zásluhou mezinárodně přitažlivého tématu – nejznámější syntetickou monografií svého autora. K mnoha německým i přeloženým vydáním shledal Henz čtyřicet pět recenzí, jež v příslušné části I. dílu detailně rozebral. Ukázalo se, že prvotní ohlasy byly do značné míry určeny protestantským (pozitivním), nebo naopak katolickým (kritickým) postojem posuzovatelů, nikoli však důsledně, neboť kupříkladu francouzská kritika konstatovala, že přes všechny nedostatky a chyby jde o dílo vůči katolicismu vcelku příznivé. Rozbor desítek dalších posudků odhalil pestrou paletu pochvalných či kritických pohledů na míru objektivity či faktografické spolehlivosti a na zdařilost literární formy. Postupem času se do nazírání na již klasické dílo promítl Kulturkampf a pak převratné události 20. století.

Ve II. dílu vytvořil Henz protějšek tohoto vnějšího pohledu, a to detailním rozborem samotného díla, jeho pramenné základny a zvláště názorů samotného jeho tvůrce. Spíše výčtovým než komparativním způsobem vystihl Henz informační zdroje, z nichž Ranke čerpal – od Berlína a Vídně po Benátky, Modenu a Řím. Právě proto, že v době, kdy Ranke psal *Die römischen Päpste,* ještě nebyl Vatikánský tajný archiv otevřen badatelům, čerpal především z rukopisů uložených v římských knihovnách Barberini, Chigi a dalších. Při krajně omezeném přístupu k vatikánským pramenům se cítil právě u nejdůležitějšího zdroje zbaven svobody a na výsledky tohoto bádání pohlížel jako na málo vydatné. Přesto pokládal Ranke svůj hodnotící přístup k papežství za vysoce objektivní, ovšem s jeho deklarovanou nestranností plně souhlasili pouze protestanti. On sám objektivitu zdůrazňoval i s velkým časovým odstupem, při šestém vydání tohoto díla roku 1874. Tehdy připomínal, že o čtyřicet let dříve byly vztahy mezi Německem a papežstvím nekonfliktní; přestože se mezitím situace radikálně změnila, rozhodl se ponechat svá hodnotící stanoviska v původní podobě.

Takovýto Henzův přístup vytváří zřetelnou juxtapozici názorů autora a recenzentů jeho díla, čímž naznačuje trvalé napětí mezi výtvorem a deklarovaným autorským sebehodnocením na jedné straně, a diferencovaným, v čase proměnlivým kritickým nazíráním na text, který se stal dějepisnou klasikou, na straně druhé. Henz k tomu přináší ohromné množství faktografie, je však škoda, že poté rezignuje na sumarizující vystižení hlavních rysů tohoto ideového vývoje.

Monografie postrádá obvyklý poznámkový aparát, což je do jisté míry opodstatněno jejím beztak velkým rozsahem, ale i skutečností, že o týchž tématech, událostech z Rankeho života a o jeho spisech kniha pojednává z různých stránek opakovaně. Tento nedostatek je kompenzován ve druhém díle neobyčejně rozsáhlou dokumentací k jednotlivým literárním dílům, písemné pozůstalosti a zachované korespondenci i jejím edicím, k Rankeho plánům, doporučením a dobrozdáním (mj. k založení Historické komise Bavorské akademie věd, 1858), k vydavatelské a redakční činnosti, k přednáškám a cvičením o německých a obecných dějinách na berlínské univerzitě (sahaly od antiky přes středověk až do

19. století), k veřejným přednáškám a proslovům, k individuálním setkáním a rozhovorům, k Rankeho knihovně, sbírce rukopisů a vzácných tisků. V tomto oddílu autor uvádí komentář k jednotlivým sférám Rankeho činnosti a poté dokumentaci ke každé literární práci nebo aktivitě. Tím předkládá pramenné a bibliografické doklady pro svá analytická tvrzení a zároveň umožňuje příštím badatelům, aby se snáze orientovali v rozsáhlé látce.

Henz ve svých dokumentárních přehledech neopomíjí ani Rankeho kontakty s českým prostředím. Zmiňuje jeho styky s Josefem Dobrovským a Václavem Hankou v Praze roku 1827 nebo korespondenci s Pavlem Josefem Šafaříkem a Antonínem Gindelym, pro něhož psal i doporučení na edici pramenů k dějinám Jednoty bratrské. V souvislosti s Rankeho dílem o Albrechtovi z Valdštejna (*Geschichte Wallensteins*, 1869) jsou vedle Gindelyho opakovaně zmiňovány také názory Josefa Pekaře na základě jeho německého spisu *Wallenstein 1630–1634. Tragödie einer Verschwörung* (1937).

Velmi cenný je soupis Rankeho spisů, vydaných jím samým v letech 1824–1886, resp. poté připravených za jeho života nebo posmrtně jinými editory (1843–2013); tento chronologicky pojatý padesátistránkový soupis je sám o sobě výsledkem velmi náročné bibliografické rešerše, jejíž hodnota je znásobena tím, že jednotlivé Rankeho spisy jsou v předchozích oddílech analyzovány a opatřeny odkazy na literaturu, jež dokládá jejich vliv a ohlas v pozdější historiografii. I při vědomí, že nelze zachytit všechny závažné zmínky o Rankem ve světové literatuře, Henz podnikl alespoň dílčí pokus a sestavil ještě „Chronologisches Literaturverzeichnis" (II, s. 606–753), v němž jsou uvedeny recenze, zprávy a podstatné citace reagující na dílo Leopolda von Ranke od počátků do roku 2013. Tím autor vytvořil jedinečnou základnu pro studium a začlenění tohoto díla do nejrůznějších souvislostí časových, tematických a mezinárodních. Závěrečnou pomůckou k rychlé orientaci v Rankeho opusu i v Henzově zpracování je osobní rejstřík. Bohužel není doplněn rejstříkem geografickým, který by byl při Rankeho celoevropském tematickém rozpětí neméně užitečný.

Vzhledem k mimořádnému geografickému záběru, rozsahu a významu Rankeho díla byly jeho knihy přeloženy do řady jazyků a vydány v mnoha zemích. Henz věnoval rozsáhlý oddíl soupisu překladů italských, francouzských, anglických a amerických, holandských, španělských a mexických, ruských, srbských, švédských, polských, maďarských, tureckých a japonských. Právě tato bibliografie svědčí o tom, že Ranke skutečně vrostl do světové historiografie, a to nejen prostřednictvím hlavních západních jazyků, ale i překládáním do řečí některých národů střední, jihovýchodní a východní Evropy.

Každý zastoupený národ si z polytematického Rankeho díla vybíral to, co mu bylo nejbližší: Poláci důsledně dějiny papežství, Maďaři vedle církevní historie tematiku osmanské expanze, Srbové výlučně texty o svém boji proti Turkům (ostatně Rankeho spis *Die serbische Revolution* z roku 1829 vznikl s podporou předního srbského učence Vuka Stefanoviće Karadžiće a slovinského filologa Jerneje Kopitara), kdežto Rusy kromě slovanských (srbských) námětů zaujala také problematika epoch moderního vývoje a dějin papežství (právě zde, na s. II/604, se však nepříznivě projevila Henzova neznalost ruštiny, takže transkripce jsou nedůsledné a zápis v azbuce defektní). Zatímco recepce Rankeho díla ve východnější části Evropy probíhala už od padesátých let 19. století, asijské prostředí ho takto přijalo mnohem později (první turecký překlad vyšel roku 1944, první japonský 1950).

Trvalou přitažlivost Rankeho díla potvrzuje, že jsou jeho knihy vydávány v překladech až do současnosti. Jeho práce byly sice nakupovány do českých veřejných knihoven a jsou v nich hojně zastoupeny, ale žádná z nich česky nevyšla. V době, kdy o něm psal Jaroslav Goll (*Ranke v Praze a o Praze*, ČČH 4, 1898, s. 332–333) a kdy ho příznivě zhodnotil *Ottův slovník naučný* (1904), to ještě bylo pochopitelné vzhledem k všeobecnému rozšíření němčiny, o století později však tento deficit vypovídá o vážných mezerách v našem zpřístupňování evropské dějepisné klasiky 19. století.

Ve dvousvazkové monografii předložil Günter Johannes Henz výsledky své mimořádně pilné heuristiky, která se opírala především o pokud možno vyčerpávající bibliografickou evidenci a o detailní prozkoumání jakýchkoli písemných dokladů o Rankem, zejména při podchycování jeho korespondence roztroušené po německých a jiných evropských archivech a knihovnách. Tuto nashromážděnou materii dokázal autor systematicky utřídit a na bezpočtu jednotlivých citací prokázal, že unáhlené a nekritické soudy o Rankem a jeho díle jsou dnes již neudržitelné. Knize, která přináší obrovské množství nové faktografie, by bylo prospělo dílčí i celkové shrnutí výsledných poznatků a zřetelnější vystižení hlavních vývojových tendencí. Tento krok však bude muset uskutečnit jiný badatel, který již bude mít práci v mnohém usnadněnou. V každém případě platí, že Leopold von Ranke, byť i mýtů zbavený, zůstává velkou postavou evropské historiografie, už proto, že se mu věnovalo takové množství historiků a že se přesto dosud vymyká syntetickému uchopení.

Jaroslav Pánek

Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ
Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století
Praha, Agentura Pankrác 2017, 910 s., ISBN 978-80-86781-33-4.

Výzkum vývoje šlechty se dostal po roce 1989 do popředí zájmu historiků a popularizátorů dějin. V posledních dvou letech vydalo nakladatelství Knižní klub monografie zaměřené na jednotlivé rody (Lobkowiczové, Kolowratové), podobně Nakladatelství Lidové noviny monografii o Eggenbercích a pánech z Velhartic. Nakladatelství Zdeněk Vavřínek tiskne ve spolupráci s nakladatelstvím Martin almanachy českých šlechtických a rytířských rodů a často vlastním nákladem byly publikovány i dějiny různých víceméně lokálně důležitých rodů. Vedle Rožmberků, dalších Vítkovců a Poděbradovců se historici věnují především Lichtenštejnům. Mezi významné popularizátory lichtenštejnských dějin patří kupříkladu ekonom Pavel Juřík.[1] Vědecký výzkum rodu Lichtenštejnů se v posledním desetiletí soustředil do tří okruhů, které můžeme s jistou nadsázkou nazvat „vaduzským" (Česko-lichtenštejnské komise historiků), „moravským" a „pražským".

1 Pavel JUŘÍK, *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*, Praha 2009; TÝŽ, *Dominia Smiřických a Liechtensteinů v Čechách*, Praha 2012; TÝŽ, *Liechtensteinové. Historie a sídla knížecího rodu*, Praha 2015; TÝŽ, *Liechtensteinové v českých zemích. Stručná historie a současnost knížecího rodu Liechtensteinů a Lichtenštejnska*, Praha 2015.

V edici zmíněné společné komise vyšla v roce 2016 v českém překladu práce Merkiho a Löfflera *Lichtenštejnové v českých zemích*.[2] O rok dříve vyšly monografie Susanne Keller-Giger a Ruperta Quaderer-Vogta o československo-lichtenštejnských mezinárodních vztazích a Václava Horčičky a Rolanda Marxera o Lichtenštejnsku a československých konfiskacích z roku 1945.[3] Komise vydala i knihy, které nebyly přeloženy do češtiny: například v roce 2014 kolektivní monografii o česko-lichtenštejnských vztazích, na které se podílel i Jan Županič.[4]

Moravský historik Tomáš Knoz se chopil editování sborníku *Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda*, který analyzoval fenomén konstrukce historického obrazu a vytváření stereotypů, resp. kolektivních autostereotypů.[5] Marek Vařeka obhájil na Opavské univerzitě disertační práci *Lichtenštejnská panství na Moravě do roku 1621* a v roce 2013 vydal v Masarykově muzeu v Hodoníně popularizující brožuru *380 let knížectví Lichtenštejn v Moravském Krumlově*.[6]

„Pražský" okruh znalců lichtenštejnských dějin představují Václav Horčička a Jan Županič. V roce 2011 společně vydali populární *Dějiny Lichtenštejnska*.[7] Velmi zdařilý přehled dějin seznamuje čtenáře s postavením lichtenštejnského knížectví v rámci římsko-německé říše, jeho vazby na Rakouské císařství a posléze přeorientování se na Švýcarsko po roce 1918. Po tomto přehledu přistoupil Václav Horčička k dlouhodobému usilovnému studiu nevydaných pramenů. Výsledkem byla monografie *Lichtenštejnové v Československu*.[8] Autor se věnoval provedení pozemkové reformy na statcích patřících tomuto rodu, vývoji vztahů Československa a Lichtenštejnska v meziválečném období, vývoje během druhé světové války i po jejím ukončení a nastolení komunistické moci, jakož i snahám Lichtenštejnska dosáhnout odškodnění za zkonfiskovaný majetek.

V roce 2017 vydali Václav Horčička a Jan Županič monografii, věnovanou Lichtenštejnům, Schwarzenbergům a Colloredo-Mannsfeldům, která je předmětem naší recenze. Horčička se v monografii soustředil na Lichtenštejny a Schwarzenbergy, Županič na Colloredo-Mannsfeldy. Historik hospodářských a právních meziválečných dějin Jakub Rákosník do knihy přispěl kapitolou „Vyvlastnění a konfiskace v období první až

2 Christoph Maria MERKI – Josef LÖFFLER, *Lichtenštejnové v českých zemích od středověku do 20. století: majetky, práva, správa*, Brno 2016.

3 Susanne KELLER-GIGER – Rupert QUADERER, *Lichtenštejnsko, české země a Československo: historie mezinárodních vztahů,* Brno 2012; Václav HORČIČKA – Roland MARXER, *Lichtenštejnsko a československé konfiskace z roku 1945: od druhé světové války po současnost,* Brno 2015.

4 Peter GEIGER – Tomáš KNOZ et al. (ed.), *Liechtensteinisch-tschechische Beziehungen in Geschichte und Gegenwart: Synthesebericht der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission,* Vaduz 2014.

5 Tomáš KNOZ (ed.), *Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda*, Brno 2015.

6 Marek VAŘEKA, *380 let knížectví Lichtenštejn v Moravském Krumlově: držba Lichtenštejnů v Moravském Krumlově (1622–1908) / 380 years of princedom Liechtenstein in Moravsky Krumlov: Liechtenstein occupancy (1622–1908),* Hodonín 2013.

7 Václav HORČIČKA – Drahomír SUCHÁNEK – Jan ŽUPANIČ, *Dějiny Lichtenštejnska,* Praha 2011.

8 Václav HORČIČKA, *Lichtenštejnové v Československu,* Praha 2014.

třetí republiky". Erbovní přílohu připravil archivář Michal Fiala, který s Janem Županičem a Františkem Stellnerem již podobně ilustroval *Encyklopedii knížecích rodů zemí Koruny české*.[9]

Autoři si v této práci dali za úkol zkoumat proces adaptace šlechty na nové poměry po roce 1918. Pokusili se na příkladu tří nejzámožnějších a nejznámějších českých aristokratických rodů analyzovat strategie, jaké použila šlechta v boji o záchranu svého pozemkového majetku. Vedle průběhu a rozsahu pozemkové reformy tvůrci analyzovali též její dopad na rentabilitu šlechtických velkostatků a na celkové hospodaření šlechty. Věnovali se rovněž poměru sledovaných rodin k Československu a jejich ochotě kooperovat s novými politickými „neurozenými" elitami. Velmi zajímavá fakta přineslo jejich zkoumání a komparace strategie přežití sledovaných rodů během nacistické a komunistické éry.

Heuristika se opírá o využití rozsáhlých nevydaných materiálů osobní i úřední povahy v České republice, Německu, Rakousku, Švýcarsku a Lichtenštejnsku a samozřejmě i o prostudování dosavadní vědecké literatury. Autoři proto využili také výsledků svých dosavadních prací.[10] V recenzované monografii došli k závěru, že zkoumané rody se shodovaly v negativním postoji k rozpadu rakousko-uherské monarchie i v odmítnutí republikánské formy nového státu a že se všechny musely nuceně stáhnout do „politického" ústraní. Velmi intenzivně se autoři věnovali též protišlechtické propagandě po roce 1918 i po roce 1948. I díky ní totiž většina československé veřejnosti pohlížela na Schwarzenbergy a Colloredo-Mannsfeldy jako na takzvanou pobělohorskou šlechtu, která se odcizila národu. Autoři poté vysvětlili také motivaci zkoumaných rodů zahájit spolupráci s agrárníky ve třicátých letech 20. století po ukončení pozemkové reformy. Lichtenštejnové si po ní udrželi okolo 43 % své původní domény, hlubočtí Schwarzenbergové 35 %, Colloredo-Mannsfeldové 47 % a orličtí Schwarzenbergové 55 % pozemkového majetku.

Autoři upozornili též na obtížnou situaci Lichtenštejnského knížectví po roce 1938 a na snahu jeho představitelů o vyvážený přístup k oběma národnostem na českých a moravských statcích. Podobně k národnostní otázce přistupovali hlubočtí Schwarzenbergové, přičemž orlická větev se profilovala jako vůdčí pročesky orientovaný český rod. Nacistickým obdobím prošli ze sledovaných rodů díky svému statutu suverénních knížat Lichtenštejnové relativně bez úhony, po nástupu komunistů k moci se však bezpečnostní složky tvrdě vypořádaly se všemi analyzovanými rody. „V levicově orientovaném Československu nebylo po válce pro velkostatky a velkostatkáře místo, což platilo zejména pro aristokraty, symboly staré doby."

Vydání monografie komparující vývoj tří klíčových knížecích rodů v českých a moravských dějinách v první polovině 20. století lze uvítat, neboť jde nejen o velmi kvalitní odborný text, ale zároveň o kultivovanou a poučnou studii politických, hospodářských a sociálních dějin šlechty během několika režimů.

František Stellner

9 Jan ŽUPANIČ – František STELLNER – Michal FIALA, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české,* Praha 2001.

10 Srovnej zejména: Jan ŽUPANIČ, *Rezistence a perzekuce. Rod Colloredo-Mannsfeldů za druhé světové války,* in: Ivo Pejčoch – Jiří Plachý a kol., Okupace, kolaborace, retribuce, Praha 2010, s. 99–107.

Antoine MARÈS
Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem
Praha, Argo 2016, 372 s., ISBN 978-80-257-1895-7.

Francouzského historika Antoine Marèse jistě není odbornému českému publiku nutno dlouze představovat, již proto, že z jeho pera vyšlo několik knih týkajících se české moderní historie a samozřejmě také vzhledem k jeho někdejšímu působení v roli ředitele pražského Centra pro sociální vědy CEFRES. Připomeňme jen, že v polovině devadesátých let vydal stručné francouzské dějiny českých zemí a Slovenska (*Histoire des Pays tchèques et slovaques,* 1995) a – vedle dalších prací – i řadu studií o dějinách československo-francouzských diplomatických a kulturních vztahů.[1] Před půl druhým rokem se po řadě let příprav a dílčích studií objevil jeho „Meisterstück" – politická biografie druhého československého prezidenta Edvarda Beneše, jímž se Marès zabýval již kdysi jako mladý doktorand.[2]

Jde v pořadí o několikátý zahraniční životopis tohoto politika v posledních letech, vydaný některým ze zahraničních badatelů – bohemistů, i když skutečné moderní, podrobnější Benešovy životopisy ve světových jazycích existovaly dosud vlastně jen dva – anglický z pera zesnulého Zbyňka Zemana a novější (a rozsáhlejší) ruský z dílny historičky Valentiny Mariiny.[3] Je jen dobře, že Marèsova kniha vyšla nyní i česky, i když se jistě nejedná – jak přehnaně tvrdí nakladatelova obálka – o první podrobný životopis druhého československého prezidenta. Je také otázkou, zdali profesor ze Sorbonny svůj velký portrét Beneše zamýšlel (i) jako „psychoanalýzu Čechů", jak mu – jistě s trochou nadsázky – podsouvá senátor (a amatérský historik) Petr Pithart.[4]

Marèsova kniha je biografií v nejlepším slova smyslu, přičemž autor ve své práci nezapře, že je především důstojným žákem moderních francouzského dějepisectví mezinárodních vztahů, zvláště prof. Jeana-Baptiste Durosella (na jehož i u nás celkem známou knihu *La Décadence* o francouzské zahraniční politice ve třicátých letech /1979/ se ostatně nejednou odvolává). Marès pochopitelně pracoval velmi často s primárními prameny, nezřídka přímo z „pera" svého hrdiny, především těmi uloženými v tzv. Benešově archivu v Masarykově ústavu a archivu Akademie věd ČR a dalších sbírkách. Bohatě ale těžil i písemnosti archivů úředních, z českých nejvíce archivu ministerstva zahraničních

1 Naposledy: Antoine MARÈS set col., *Culture et politique étrangère des démocraties populaires*, Paris 2007.

2 A. MARÈS, *Edvard Beneš. Un drame entre Hitler et Staline*, Paris 2015.

3 Srov. Zbyněk ZEMAN – Antonín KLIMEK, *The Life of Edvard Benes 1884–1948. Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford 1997; Valentina V. MARIINA, *Edvard Beneš: politik i člověk* (1884–1948), Moskva 2013. Jediným německým celistvým životopisem Beneše ku podivu zůstává biografická skica (východo)německé historičky Veroniky ARNDT, *Der Zweite Präsident: Edvard Beneš. Biographische Skizze*, Magdeburg 1993. Zjednodušujícím přístupem je poznamenána jinak celkem podrobná (a v angličtině vydaná) životopisná studie maďarského historika: László GULYÁS, *Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948*, Toronto – Buffalo 2008.

4 Srov. Petr PITHART, *Francouzský životopis Edvarda Beneše by nás mohl zbavit věčné sebelítosti*, Hospodářské noviny, 2. prosinec 2016.

věcí (který ostatně autor důvěrně zná i ze svých jiných badatelských záměrů) a v neposlední řadě několika důležitých archivů francouzských, mj. archivu zahraniční politiky (AMAE), archivu vojenského (ASHD) i některých sbírek klíčových osobností, např. pozůstalosti Eduarda Daladiera, uložené v tzv. národním fondu politických věd (AFNSP). Hojně také čerpal i z pramenů tištěných, vzhledem ke studované osobnosti pochopitelně nejvíce z úředních sbírek diplomatických dokumentů, mezi nimiž dominují známé *Documents diplomatiques Français*. K přednostem práce i z české perspektivy patří také Marèsova rozsáhlá znalost moderní francouzské (i další západní) historické tvorby, kdy často využívá monografie i studie u nás stále obtížně dostupné či takřka neznámé. Z jistého nadhledu je ovšem patrné, že poněkud stranou zůstala část moderní historiografie anglosaské. Práce polské a ruské – pro pochopení určitých segmentů Benešovy politiky dosti zásadní – autor nekonzultoval vůbec. Je to jistě škoda, protože přinejmenším určité etapy Benešovy životní dráhy (a také několik klíčových rozhodnutí) přímo volají po komparování s postupem politiků polských v podobných momentech.

Marèsův Beneš je – vedle úvodu a také specifického závěru – rozdělen do sedmi obsáhlých částí, které v zásadě kopírují náplň klíčových period života jeho hrdiny (a jimž se nevyhnuly ani další podobné podrobné životopisy druhého československého prezidenta). Po první kapitole, v níž čtenáře seznamuje s Benešovým dětstvím a jeho studiem včetně dlouhých cest zahraničních i získávání prvních zkušeností politických, následuje celkem podrobný výklad o Benešově roli v tzv. prvním odboji, tedy za první světové války. Další kapitolu tvoří výklad o Benešově vedení mladé československé diplomacie, jíž stál v čele od zrodu republiky až do prosince 1935. Tady ovšem čtenáře asi již na první pohled překvapí, že zatímco velmi podrobný exkurs je věnován Benešově klíčové roli na mírové konferenci v Paříži, dalších šestnáct roků v čele pražské zahraniční politiky je (a předešleme, že poněkud nestejnorodě) jen načrtnuto.

Následují kapitoly o prvním Benešově prezidentství, jeho úloze za druhé světové války a pak pochopitelně výklad o jeho – pro mnohé nejkontroverznějším – prezidentství poválečném. Zásadními pointy autorova textu druhé poloviny knihy tvoří pochopitelně pokus o vylíčení a do značné míry i vysvětlení Benešovy role v tragických „mnichovských" dnech podzimu 1938, v momentu vítězného návratu do vlasti v květnu 1945 a nakonec v době komunistického převratu, jimž je nutné se v recenzi věnovat níže podrobněji.

Jestliže popis a analýza Benešovy úlohy v tzv. prvním odboji vytváří pro životopisce (také vzhledem k obrazu, který o ni vytvořil Beneš sám ve svých „prvních" pamětech, a samozřejmě i množství odborných zpracování o této době) jistou přirozenou osu výkladu, jeho sedmnáctileté působení v čele československé diplomacie (1919–1935) je už pro každého historika velkou výzvou. Marès se o její zpracování pokusil v jediné části, tvořící zhruba šestinu jeho knihy, a to ho samozřejmě nutilo text v některých pasážích přísně redukovat, někde možná ne zcela ku prospěchu věci. Kapitola sleduje v jistých paralelních liniích všechny tři až čtyři podstatné složky Benešovy zahraniční politiky, tedy jeho aktivitu v oblasti střední a jihovýchodní Evropy, vztahy k Západu, především Francii, petrifikované v roce 1924 spojeneckou smlouvou, postoje k sovětskému Rusku a také v ženevské Společnosti národů. Neopomíjí však ani nejednoduchou vnitropolitickou dimenzi jeho

v tehdejších evropských poměrech mimořádné kariéry, jejíž nejdůležitější součástí byla pochopitelně vazba k Masarykovi. Svou složitostí (i jistou atomizací) text nepochybně věrně kopíruje komplikovanost aktivit československého ministra zahraničí, jejichž základní křižovatky a jejich důsledky – Janov, Locarno, střet o projekt německo-rakouské unie či ženevská odzbrojovací jednání – také přibližuje či alespoň připomíná.

Před méně zasvěceným čtenářem se tak ale vytváří málo přehledná mozaika událostí, jednání, schůzek a jejich rezultátů, zatímco odborník na sledované období bude asi poněkud postrádat např. podrobnější připomenutí Benešovy role na odzbrojovací konferenci v letech 1932–1934 (která přitom tvořila integrální součást jeho zahraničně-politických aktivit se společným jmenovatelem snah o zajištění státu).[5] V jedné, ovšem podstatné věci přitom s Marèsovou interpretací souhlasit nelze – Beneš nepodcenil ani hrozbu nacismu, ani vnitřní dimenzi (sudeto)německé otázky, jak Marès sugeruje (s. 167), ba právě naopak. Československé diplomatické dokumenty již z jarních měsíců roku 1933 jasně dokládají, nakolik si šéf pražské diplomacie uvědomoval takřka existenciální nebezpečí, které pro jeho zemi znamenalo Hitlerovo „Machtübernahme" a vyvodil z toho řadu konkrétních diplomatických i politických důsledků včetně podpory francouzsko-sovětského (a pak dočasně i francouzsko-italského) sbližování.[6] Totéž nutno poznamenat o Benešově předvídavém hodnocení Henleinova sudetoněmeckého hnutí, jehož zákaz se – marně ovšem – snažil prosadit ještě před volbami na jaře 1935. Tyto postoje a východiska pak předurčily i podstatnou náplň jeho prvního prezidenství, jejíž důležitou, ba podstatnou složkou byla přece i reorganizace a modernizace československé armády. Ani to by v žádné podrobnější knize o druhém československém prezidentu ovšem nemělo absentovat, podívejme se však nyní na první ze zmiňovaných osudových křižovatek autorova hrdiny.

Historii Mnichova a roli československého prezidenta v ní autor oprávněně interpretuje především jako určité vyústění předcházející mezinárodní krize, nejen česko/slovensko/-německé, ale v zásadě celoevropské, včetně řady důležitých mezníků, např. března 1936 či Anšlusu (a následné západní „ne-reakce"). Ani tady se často nevěnuje příliš podrobně fakticitě, ale spíše se snaží zodpovědět otázku, zdali Beneš mohl být díky svým informacím na rozuzlení v září 1938 připraven. A – ve světle dostupné dokumentace – na ni oprávněně nemůže dát kategoricky odpověď, byť je zdůrazněn určitý Benešův

5 Právě v Ženevě v letech 1932–1933 přitom v jistém smyslu kulminovala Benešova diplomatická spolupráce s tehdejšími špičkami francouzské politiky, nejprve André Tardieum a pak Édouardem Herriotem, což ostatně (vedle historiků francouzských) dobře doložila velká monografie polského odborníka: Andrzej Maciej BRZEZIŃSKI, *Dyplomacja francuska wobec Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie (2. II. 1932 – 31. V. 1937),* Łódź 1987, a nyní také první studie mladého česko-švýcarského historika Daniela Jetela.

6 Pokusil jsem se již kdysi na ně upozornit v podrobnější studii: *Das Deustche Reich in der tschechoslowakischen Aussenpolitik der 1930er Jahre (bis zum Münchener Abkommen*), in: Hans Lemberg – Michaela Marek – Zdeněk Beneš – Dušan Kováč (Hrsg.), Suche nach Sicherheit in stürmischer Zeit. Tschechen, Slowaken und Deutsche im System der internationalen Beziehungen der ersten Hälfte des 20 Jahrhunderts, Essen 2009, s. 149–188, a pak samozřejmě v příslušných pasážích prvního dílu „svého" Beneše.

bytostný optimismus i jeho již v té době pověstná víra, že dokázal správně předpovědět další vývoj mezinárodní scény. Zasvěcený český čtenář přitom jistě ocení, že Marès dospěl, podobně jako část domácí historiografie, k závěru, že v dané konstelaci Benešova politika neměla konstruktivní alternativu, třebaže ji jeho doboví pravicoví (a později samozřejmě i komunističtí) kritikové hledali (a někdy ex post i pohodlně nacházeli). Beneš přece musel čelit nejen nacistickému náporu (přičemž v Hitlerově koncepci nebylo místa pro žádný český, resp. československý stát), ale také západní politice appeasementu. Autor se přitom, svým způsobem asi pochopitelně, věnoval více jeho francouzským než britským projevům, i když vůdčí role Londýna v tomto směřování je nepopiratelná a měla by být akcentována v každém rozboru třicátých let.[7] Ale i tak znovu nabízí (spolu se stručnými exkursy o politice Moskvy) dostatek důkazů o takřka naprosté izolaci Československa a jeho prezidenta ve velmocenské politice oné doby. Několik detailů jeho výkladu by si však asi přesto zasluhovalo objasnění nebo re-interpretaci.

Marès není prvním historikem, který spatřuje určitou (byť ne bezprostřední) souvislost s tzv. anglo-francouzským plánem z 18., resp. 19. září 1938 na odstoupení českých pohraničních oblastí s tajnou misí exministra Jaromíra Nečase, s oním tajným („pátým") Benešovým plánem (který je ale, bohužel, v textu interpretován nepřesně, s. 207n.).[8] Jenže právě popis zářijové krize demonstruje důležitost zachovávání jisté chronologie výkladu a posloupnosti událostí. Zásadním zlomem v dalším vývoji přece byla Chamberlainova první cesta za Hitlerem a jeho přitakání Führerovu požadavku na anexi československého území, k němuž došlo (a to bez jakékoliv souvislosti s Nečasovou misí) už 15. září. Aby následně Chamberlain prosadil tuto myšlenku ve vlastní vládě, došlo i k „úpravě" závěrečné zprávy W. Runcimana, odvolaného narychlo z Československa, a je samozřejmě možné, že i Benešův nápad dílčích odstoupení pohraničních výběžků posloužil jako určité alibi i části appeaserů francouzských; zásadní význam ale neměl.

Jak ukázal např. německý historik Gustav Schmidt, Británie nebyla – a to z mnoha důvodů – v žádném případě ochotna jít roku 1938 do války, a z tohoto zásadního *dicta* vycházely politické kroky jejího premiéra, jež pak koncem září skončily v Mnichově. Cituje-li autor francouzské vojenské experty, podle nichž Hitler jeho Wehrmacht nebyl v r. 1938 na válku většího rozměru připraven (s. 213), lze samozřejmě přitakat. Beneš si však onoho 30. září dobře uvědomoval, že v dané politické konstelaci hrozí jeho státu izolovaná válka proti nacistické velmoci, podporované Maďarskem a Polskem, a na ni Československo prostě z podstaty své velikosti a svých možností ekonomických i vojenských nemohlo být

7 V té souvislosti přece jen trochu zaráží absence základních britských a německých prací o Appeasementu, zvl. monografií Brita Roberta Alexandera Clarka PARKERA, *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*, London 1993, a Němce Gustava SCHMIDTA, *The Politics and Economics of Appeasement. British Foreign Policy in the 1930ʰ*, Leamington Spa 1984. Připomínají-li se postoje konzervativních „antiappeaserů", je třeba vycházet z další monografie: R. A. C. PARKER, *Churchill and Appeasement*, London 2000, kde je výrazně zrelativizována možnost kritiků Chamberlainovy politiky zvrátit nastartovaný kurs.

8 Srov. např. Jan CHOLÍNSKÝ, *Mnichovská zrada nebo pražský krach*? *Nečasova mise a rozpad Československa v roce 1938*, Střední Evropa 133, 2009, s. 81–112.

připraveno. Marès, který tyto základní faktory připomíná, tu také dává v podstatě Benešovu pomnichovskému rozhodnutí zapravdu (s. 214), podle názoru recenzenta zcela oprávněně.

Benešův pomnichovský pád a následný vzestup do role nezpochybnitelného vůdce nového, protiněmeckého odboje mapuje další kapitola biografie, příznačně nazvaná „mezi kladivem a kovadlinou".[9] Autor v ní nejprve popsal počáteční Benešovu pomnichovskou katarzi i jeho v (zásadě více soukromé než politické) působení v USA (aniž přitom, nepochybně ke škodě knihy, věnoval jakoukoliv pozornost obsahu Benešových chicagských přednášek i jejich knižnímu zpracování v *Democracy today and tomorrow* (1939). Pak následuje strukturálně pojatý výklad o jednotlivých aspektech jeho olbřímí aktivity od okupace Prahy po vítězný návrat v květnu 1945. Zvláště v pasážích o období, kdy centrum odboje (v podobě Národního výboru) leželo v Paříži, zde výklad přináší některé nové detaily včetně známé Benešovy návštěvy francouzské metropole počátkem října 1938, i když českého čtenáře (i historika) v té souvislosti asi přece jen zamrzí, že se tu francouzský autor nepokusil alespoň naznačit, jaké měla Daladierova vláda v období „podivné války" představy o příštím uspořádání střední Evropy.[10]

V dalším výkladu se však Marès již držel klasického schématu, kdy popisuje vznik exilového státního zřízení, následný Benešův boj o diplomatické „oduznání" Mnichova, jeho vztahy k dalším spojencům, zvláště USA a SSSR (výkladu o relaci s Amerikou přitom předchází poněkud nelogicky analýze složky v té době nejdůležitější, tj. vztahům s Brity), atd. Z vojenské složky autora kupodivu zaujala více známá „vzpoura" v Cholmondely v létě 1940, nežli vlastní nasazení československých jednotek, o nichž nalezneme jen letmé zmínky. Profesionálního historika ale spíše zarazí, jak relativně málo autor využil části v minulých letech edičně zpřístupněné české i další dokumentace, týkající se problémů československého exilu. To se týká i sbírek, které se meritorně týkají témat, jež chtěl Marès čtenářům podrobněji přiblížit – např. postoje čs. vlády k „sudetoněmecké otázce" nebo relace československo-francouzské.[11]

Velkou pozornost Marès – z hlediska dalšího vývoje celkem pochopitelně – věnoval Benešovým válečným vztahům s Moskvou a jejich provázanosti s problematikou německou, přičemž je nutno zdůraznit, že – bez ohledu na některé nepřesnosti – postihl kontury této problematiky věcně a výstižně.[12] Jistě mohla být věnována větší pozornost

9 Podobný název zvolili pro svůj esejistický výklad o moderním Československu a jeho vůdcích, Masarykovi a Benešovi, již před lety Američané John O. CRANE – Sylvia E. CRANE, *Czechoslovakia: Anvil of the Cold War*, New York 1991.

10 Jak to kdysi ve vztahu ke kabinetu Chamberlainovu učinil pro toto období britský historik Christopher HILL, *Cabinet Decisions on Foreign Policy. The British Experience, 1938–1940,* London 1992.

11 Srov. např. *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945,* ed. J. Němeček – H. Nováčková et cons., Praha 2005; *Češi a sudetoněmecká otázka*. Dokumenty, ed. J. Vondrová, Praha 1994. Také obě velké ediční řady, dnes již ukončenou edici Zápisů ze schůzí československé vlády v Londýně (ed. Jan Němeček, Praha 2008 až 2016) a příslušných svazků Dokumentů československé zahraniční politiky, série B (ed. J. Němeček et cons., Praha 1999 ad.) mohl autor při psaní své knihy využít jen parciálně.

12 Je třeba v té souvislosti kvitovat Marèsovo odmítnutí tvrzení někdejšího sovětského zpravodajce Anatola Sudoplatova, jakoby Moskva financovala počátky Benešova druhého exilu, které s chutí

rozboru československo-sovětské smlouvy z prosince 1943 včetně její „vnitropolitické" klausule. Benešovy diskuse se sovětskými představiteli jsou ale prezentovány věcně včetně jeho neochvějné víry v příští výraznou roli Francie, kolidující s tehdejšími představami moskevských vládců. Beneš chtěl nepochybně svým sblížením s SSSR (jehož klíčová role při porážce nacistické velmoci byla přece patrná) nejen zajistit obnovený stát před případnými novými vnějšími hrozbami, ale také se pokusit zabránit jeho sovětizaci. Už sovětský postoj k povstání na Slovensku a pak především krize na Podkarpatské Rusi ho ale jasně přesvědčily o dubioznosti Stalinových úmyslů a zde, jak autor oprávněně dovozuje, je třeba vidět také kořeny Benešovy ochoty vrátit se do osvobozené vlasti přes Moskvu, stejně jako jeho naléhání na část svých londýnských kolegů, aby se *a tout prix* dohodli s moskevskými komunisty. Marèsova biografie přitom potvrzuje, že Beneš nebyl se skladbou vlády, sjednané koncem března 1945 v Moskvě, spokojený. Možnosti československého prezidenta, chtěl-li zachovat alespoň kadlub příštího fundamentu plurality, byly ale v daných podmínkách více než omezené (a je dobře, že autor připomíná faktické podcenění významu Prahy zvláště novou americkou administrativou Harryho S. Trumana na konci války, s. 265).

Marèsův výklad o Benešově roli v poválečném Československu je relativně stručný, v zásadě ale výstižný, byť ne všechna jeho hodnocení a interpretace se asi setkají s plným souhlasem. Na jeho počátku se autor pochopitelně věnoval jednak problematice válečných ztrát obnovené republiky, jednak tématu odsunu, jehož realizace v autorově pohledu „představuje u Beneše jakousi poskvrnu, kterou lze zneužívat" (s. 271). Podobné hodnocení jistě je autorovým právem, třebaže by snadné dotázat se právě francouzského historika, zdali v tomto duchu např. na osobnost Leona Bluma („humanisty v politice", jak jej nazval jeden z jeho životopisců) nebo George Bidaulta vrhají stín počátky francouzské války ve Vietnamu nebo řež při potlačování protikoloniální revolty na Madagaskaru právě v době, kdy byly realizovány transfery z ČSR a Polska. Zamrzí ale, že v souvislosti s „odsunem" nepřipomenul dnes již dobře známý problém „rozpracovávání" prezidentských dekretů, týkajících se menšin, poválečnou vládou a zvláště ministerstvem vnitra, nebo že necitoval některý z prezidentových apelů, aby byl transfer prováděn pokud možno humánně.[13]

Jistě lze za to souhlasit s jeho problematizací mezinárodního postavení Třetí republiky, jejíž zahraničně-politická koncepce „s Východem i Západem" mohla být rozvíjena jedině za předpokladu trvání alespoň parciální spolupráce vítězných anglosaských mocností s SSSR, a která s počátkem studené války nutně vzala za své. To ostatně prokázala nejen Stalinem vynucené rezignace československé účasti na americké hospodářské pomoci (pozdějším Marshallově plánu) v červenci 1947, ale i osud nové aliance mezi Paříží a Prahou, jejíž přípravu autor popsal celkem podrobně. Z vnitropolitických momentů mohla být asi přece jen větší pozornost věnována volbám v r. 1946, protože jejich výsledek předurčil další osud státu, zpečetěný pak únorovým převratem o necelé dva roky později. Autorův stručný výklad o průběhu vlastního převratu je věcný a nezaujatý (dává např. zaznít protichůdným

opakují někteří Benešovi kritikové i z akademických kruhů, např. Polák Marek K. Kamiński. (Marès, c. d., s. 344, pozn. č. 6).

13 Nejlepší ilustraci Benešových postojů k samotnému procesu transferu obsahuje sbírka Edvard BENEŠ, *Odsun Němců z Československa*, Praha 1996, ed. Karel Novotný.

tvrzením, byl-li Beneš předem informován o chystané demisi demokratických ministrů), i když by mohl být v některých záležitostech jistě upřesněn[14] a především více zdůrazněna role potenciální sovětské intervence. Poslední část životopisu pak tvoří skica o závěrečných měsících Benešova života v jeho domácím exilu v Sezimově Ústí, kdy už jeho jakékoliv možnosti podvazovalo nejen soustavné špehování ze strany komunistické policie, ale především rychle postupující smrtelná nemoc.

Epilog Marèsova „Beneše" tvoří jednak autorův pokus o jakousi zkratkovitou sumarizaci jeho politického konceptu, jednak pokus o zachycení „druhého" života (který by si ovšem vyžadoval podstatně více prostoru). V první části autor oprávněně upozorňuje na Benešův značný myšlenkový i názorový vývoj, jakkoliv některým svým (levicovým) východiskům zůstal věrný fakticky již od svého formování na počátku století. Nejsem si ovšem jist, lze-li přitakat i v záležitostech Benešových názorů na „Rusko" tezi o jejich konvergenci s názory Karla Kramáře (s. 307). Jiné Benešovy postoje i praktické kroky by pak čtenář asi lépe pochopil, kdyby byly vřazeny do širšího mezinárodního kontextu politického (a vlastně i ekonomického) myšlení oné doby, což platí především pro jeho podporu etatizace klíčových segmentů ekonomiky na podzim 1945. Co však – a to i v předcházejících partiích knihy – ještě více chybí, je jakýkoliv pokus o systematičtější rozbor jeho pozdějších politických teorií, shrnutých do známého (a už vzpomenutého) spisu *Demokracie dnes a zítra* i některých dalších textů, jež by si přitom opět zasluhovaly nejen podrobnější analýzu, ale také vřazení do mezinárodního myšlenkového kontextu třicátých a čtyřicátých let.

Marèsova skica, přibližující polemiky o Benešův politický „odkaz", je vlastně prvním podobným systematičtějším pokusem o postižení „druhého života" popisovaného hrdiny, a třebaže je příliš stručná na to, aby mohla zajít do některých potřebných detailů, podařilo se mu, tuším, vystihnout obrysy vlastního diskursu. Zatímco ve své vlasti byl Benešův obraz komunistickou propagandou s výjimkou šedesátých let v zásadě zatemňován (i když seriózní badatelé samozřejmě snesli nejen ve zmiňované dekádě o různých aspektech jeho aktivit velké množství poznatků), v zahraničí se o jeho roli, resp. rolích diskutovalo hned od r. 1948 (a o některých složkách jeho diplomacie vlastně ještě mnohem dříve).[15] Autor výstižně pojmenoval Benešovy nesmiřitelné kritiky jednak z řad většiny sudetoněmeckých

14 Příkladem je hodnocení role armády v únorové krizi; nejsem si jist, zdali byla na přelomu 1947/1948 již „zásluhou" ministra /generála Ludvíka Svobody plně „neutralizována", jak tvrdí autor; víme v každém případě, že se komunisté jejího eventuálního nasazení na straně demokratů spíše obávali; viz k tomu řadu studií a monografií Františka Hanzlíka, např. F. HANZLÍK, *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*, Praha 2003, a další práce téhož autora.

15 Postačí tu připomenout kampaň, týkající se nepřesností v části tzv. Benešových memorand z doby mírové konference po jejich editování nacistickým právníkem Hermannem Raschhoferem *Die Tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919–1920,* ed. H. Raschhoffer, Berlin 1936; Benešovy tehdejší vlastní postoje k tomuto problémy byly vyjádřeny v jeho spise *Německo a Československo* z r. 1937, který ovšem v úplnosti vydala až v roce 2005 E. Broklová. Podobných příkladů bychom pak – zvláště v období tzv. druhé republiky – nalezli více i na domácí scéně, postačí jen připomenout literární výtvory Ferdinanda Kahánka, Emanuela Moravce a dalších.

vysídlenců, případně ideových dědiců válečného Slovenského státu, jednak z řad konzervativní složky českého exilu i fakt (který je u nás často přehlížen), do jaké míry jejich protibenešovské filipiky navazovaly na kritiku druhého československého prezidenta ještě z časů jeho života. Diskuse o Benešovi a jeho roli v českém exilu byly ale přece jen bohatší a ani Tigridovo *Svědectví* nebylo, přinejmenším do poloviny sedmdesátých let, v názorech na Beneše ani české „křižovatky" 1938 a 1948 monotónní.

Inspirativní, i když přece jen poněkud zkratkovitý je pak i Marèsův pokus o naskicování diskusí o Benešovi, jeho roli a odkazu „doma" po r. 1989. I tato kapitola by si vyžadovala rozsáhlou studii, přičemž artikulovaná problematika je asi přece jen poněkud složitější, než aby mohla být schematicky členěna na příznivce prvního či druhého polistopadového českého prezidenta, jak text naznačuje. Je ostatně třeba v té souvislosti připomenout, že do polistopadového diskursu „o Beneše" (ve skutečnosti ale často spíš o celou československou státnost) přece vstupovali věru rozličtí autoři či aktéři domácí i zahraniční, přičemž i jejich postoje se vyvíjely – postačí připomenout např. nekompromisní názory poúnorového exulanta Bořivoje Čelovského na straně jedné či Jána Mlynárika na té druhé, jejichž jména se v celé knize ani neobjeví.[16]

Při prezentaci této problematiky by pak historik také očekával, že bude více přihlíženo ke zdrojům, z nichž někteří kritikové Beneše z řad historiků vycházeli. Budeme-li např. konfrontovat v některých ohledech takřka protichůdné názory Jiřího Kovtuna či Antonína Klimka na „Hrad" a zvláště roli ministra zahraničí, jistě by se slušela alespoň poznamenat problematičnost užívání určitého typu pramenů (a ignorování jiných) u druhého z nich. V žádném případě nejde přitom jen o akademický *l'art-pour-artismus*, protože – jak např. ukazují (opět v mnoha ohledech takřka protichůdné) monografie o vztazích československo-sovětských ve třicátých letech z per Ivana Pfaffa či Igora Lukeše[17], ani zdánlivě široce založená heuristika (a následný sebebohatší poznámkový aparát) nemusí ještě vést k přesvědčivým či spolehlivým – a obecně akceptovaným – závěrům. Plně ovšem souhlasím s Marèsovým finálním závěrem, že „Benešova tragédie" tkví především v možnostech malých či středních států v konfrontaci s velmocemi (s. 319). Tento závěr by měli mít na paměti všichni další autoři, kteří se budou napříště osobou druhého československého prezidenta, jeho aktivitami, vítězstvími i prohrami zabývat, vždy v popředí svých úvah.

Marèsův Beneš je pozoruhodné dílo, k němuž se jistě dlouho budeme vracet nejen jako k jednomu ze zdrojů našeho poznání o životě jeho portrétovaného objektu, ale –

16 Přičemž spis Bořivoje ČELOVSKÉHO, *Mnichovský syndrom*, Ostrava 1997, je ilustrací určitého přístupu k problému par excellence.

17 Srov. Ivan PFAFF, *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934–1938. Versuch der Revision einer Legende,* Köln – Wien 1996; Igor LUKEŠ, *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930ťh*, New York – Oxford 1996 (a k tomu moji esej: *K československo-sovětským politickým vztahům ve druhé polovině třicátých let*, ČČH 97, 1999, č. 1, s. 80–106; podobným případem je značně disparátní výklad americké politiky vůči poválečnému Československu v letech 1945–1948, jak se objevuje v jednotlivých monografiích např. (chronologicky) Slavomíra Michálka, Petra Prokše, Justine Faure(ové) a naposledy opět Igora Lukeše.

snad ještě více – k inspiraci v kladení si dalších a dalších otázek. Autor přiblížil všechny podstatné momenty jeho životní dráhy, na něž přitom – pochopitelně – pohlíží mnohdy odlišně, nežli autoři domácí, a prohlubuje tak plasticitu obrazu tohoto pozoruhodného českého, československého a v mnoha ohledech i evropského politika a intelektuála. Jako žádná historická práce není ale samozřejmě slovem konečným, na což se pokoušely poukázat i některé glosy této recenze.

Škoda jen, že česká verze knihy neprošla pečlivější jazykovou i redakční úpravou, protože české tlumočení některých pasáží vyznívá přinejmenším nepřesně[18] a někde i z hlediska jazykového také nepřehledně či nesprávně.[19] Totéž je, bohužel, nutno poznamenat i o části poznámkového aparátu (i jméno podepsaného recenzenta se občas uvádí jako Jaroslav, s. 338!) a rejstříku, v němž u některých jmen prostě čísla stran nesedí. To však neubírá na hodnotě vlastnímu autorovu textu, jeho otázkám i hodnotě naznačených odpovědí. Stojí určitě za další promýšlení.

Jindřich Dejmek

18 Práci o politickém stranictví v r. 1912 Beneš neobhájil jako „velký doktorát" (s. 37), ale jako habilitační spis přesně v duchu tehdejších rakouských pravidel (která ostatně pojem „velký doktorát" neznala); John Simon nebyl „tajemník pro zahraniční záležitosti", ale prostě ministr zahraničí ve vládě R. McDonalda (s. 154), atd. Pochybuji také, že je správně přeložena pasáž o slovenském národním povstání (s. 259), které nebylo potlačeno „až po vstupu německých jednotek" koncem října 1944(!). Tvrzení, že se Češi „podíleli na vyhlazování" Židů mnohem méně než Slováci (s. 260), raději nechávám bez komentáře.

19 Srov. např. nepříliš šťastně přeloženou pasáž z Benešova rozhovoru pro *Petit Parisien* ze srpna 1932 na s. 153, a podobně pasáž o Mussoliniho postoji ke konferenci ve Stresse na s. 164 atd. Po válce nelze také hovořit o „pohraniční stráži" (s. 270), zcela nepřesný je překlad pasáže o „rozšíření" československo-sovětské smlouvy z roku 1943 na Polsko (s. 276), navíc k podpisu došlo již dříve. Benešův pohřeb celebroval arcibiskup pražský /a ne český/ (s. 298). Ani historicko-geografické omyly v překladu nejsou úplnou výjimkou; město v Pensylvánii, kde došlo k historické dohodě mezi Masarykem a Rusíny, se jmenuje Scranton, ne Scraton (s. 93); nepřesnosti obsahuje i závěrečná bibliografie, včetně poznámky, že v Orbisu vyšla řada Benešových „vyjádření" – autor měl samozřejmě na mysli projevy a parlamentní exposé (s. 356).

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

François HARTOG
Věřit v dějiny
Centrum pro studium demokracie a kultury 2017, 212 s.,
ISBN 978-80-7325-412-4.

Francouzský historik François Hartog se ve studii *Věřit v dějiny* pokusil rozmotávat spletitý uzel naší civilizace – rozhodl se mapovat proměny rovin, kontextů a pojetí historického vědomí. Autor předkládá širokoúhlý pohled na historii, jež si nárokuje být poměrně otevřeným a v jistém ohledu vágním pojmem. Vykresluje podoby, které na sebe historie brala: jednou ztvárňující morální soudy coby kolektivní svědomí, jindy oslavnou epopej či arbitra smyslu. Studie se opírá o celou řadu literárních děl, v nichž odkrývá pohledy na dějiny, časovost, prezentismus atp. Úloha románu se v chápání role historie ukazuje jako zásadní, respektive analogická: „Historie možná je jako román, ale především jedině román se dokáže přiblížit realitě Historie, neboť svou pozorností k detailům, nejistotám a libovolnostem dokáže nakonec vytvořit analogii její nevyčerpatelné komplexnosti“ (s. 120).

Hartog ilustruje dějiny na příkladu Tolstého *Vojny a míru* jakožto nezvratný proces upozaďující jednotlivé figury, hrající své role a naráží tak na dilema každého historika, do jaké míry jsou lidské dějiny ve vleku intencionalit jednotlivých postav a do jaké míry jsou ony postavy determinovány hlubokými dějinnými procesy. Tolstoj Hartogovi též slouží jako ukázka toho, jak je možné spatřovat dějiny v jejich nepřehledné komplexitě bezpočtu fragmentů, aniž by autor užíval božskou perspektivu shůry.

Na Chateaubriandově díle Hartog ilustruje synchronismy a anachronismy či simultánnosti a nesimultánnosti proudů dějin. U Musila zase nahlíží lidské dějiny coby nepřehlednou bažinu, skrze niž vede nesnadná pěšina, u které nikdo neví jistě, odkud a kam vede.

Mimo percepci minulosti prostřednictvím velkých (národních nebo i civilizačních) či malých (mikrohistorických) vyprávění se nás autor snaží přimět k nalézání úlohy historika, konkrétně stojí-li pisatel mimo dějiny, nebo je naopak jejich spolutvůrcem a aktérem. V neposlední řadě pak Hartog pozici historika porovnává s úskalími romanopisce, kdy vyzdvihuje odvahu literátů plodících texty bez pramenů a vědeckého odstupu, kterými je naopak historik vázán a chráněn. Představuje ciceronovské pojetí historie, jejíž úlohou je přiblížit skutky minulosti pro čtenářovu potěchu. Proti němu staví názor Aristotela, jenž v historii nacházel poučný zdroj pro nová rozhodnutí.

Čtenáře text přiměje promýšlet úlohu historika od rankeovského sepisovatele věcí „jak se dopravdy staly“, přes zaznamenavatele dějin, které nemají nebo naopak mají klíčový vztah k současnosti, pisatele vysvětlujícího procesy, jichž je součástí nebo naopak stojí autonomně mimo ně, aby nás nakonec dovedl k možnosti absence historika jako takového, tedy do světa, kde kolektivní paměť připomíná bolestnou sek-

venci minulosti, do prostředí, kde je oběť, dožadující se nápravy, konfrontována přímo s viníkem (nebo setkání svědka historické události s divákem). To historika nakonec učiní „nejen neužitečným, ale dokonce škodlivým, což je horší. Ideálně nesmí přece nic ‚parazitovat' na setkání tváří v tvář svědka a diváka" (s. 55–56).

Navenek se neodbytně derou stěžejní otázky, jakým způsobem má historik ve své práci brát ohled na současnost, či kam až sahá úloha historika a kde jsou její meze. Kniha předkládá mnoho výzev a otázek, jimž čelila různá pojetí minulosti, paměti, historie a v neposlední řadě historiografie. V kontextu se zmínkou o knize *Šoa* od Lanzmanna odhaluje Hartog jeden neodstranitelný nedostatek historických věd: „Historii totiž právě v důsledku jejího projektu vysvětlovat chybí (…) radikálnost toho, co se stalo" (s. 90).

Svůj prostor dostane i výtvarné umění, autor konkrétně připomíná „anděly dějin". Jako nejvýznamnějšího jmenujme dílo malíře Paula Klee, nazvané Angelus Novus, ve kterém filozof Walter Benjamin rozpoznal anděla, hledícího na vršící se trosky dějin coby jednu velkou katastrofu: Právě ta bouře trosek žene anděla do budoucnosti, ale není je schopen již složit, vše se dále před ním jen vrší.

Kromě hlubokého porozumění literárním velikánům vykazuje autor sám literární talent a to v trefných formulacích s estetickým nádechem. Namátkou jmenujme: referování o anatomii či dokonce autopsii času ležícího na pitevním stole, užívání ironie jakožto skalpelu obnažujícího rozpory doby, ilustraci paměti coby dělohy historie etc.

Závěrem dochází Hartog k chmurnému úsudku: Jestliže dějiny pojí vztah minulosti, současnosti a budoucnosti a rozkrývají jejich společné rysy či naopak rozdíly mezi nimi, je pro obraz historie klíčové, jak společnost smýšlí o budoucnosti. Právě klesající roli historie v současném světě dává Hartog v souvislost s tísnivou vizí k horizontu věcí budoucích – „zejména kvůli nezvratitelnosti celé série našich činů, jako je oteplování klimatu, nukleární odpad, genetické změny atd." (s. 198). Čtenář se musí ptát, nač chvalořečit nebo kriticky hledět na uplynulou minulost, když nás zavedla od dříve otevřené vize budoucnosti k fatalisticky dusivým vyhlídkám. Proč v historii hledat inspiraci pro rozhodování o věcech budoucích, jestliže tendence směřující v čase kupředu nezvratně erodují onu otevřenou budoucnost.

Vyvstává tak na světlo jistý smutný paradox; čtenáři je na jednu stranu předkládána až nečekaně pestrá a spletitá mnohovrstevnatost historického vědomí, které mělo vždy být spojené s vektorem lidské perspektivy, chápající minulost jako rozepsaný scénář pokračující přes současnost do budoucna. Na stranu druhou se čtenář především v závěru neubrání myšlenkám o současné perverzi historického vědomí – o uzavřených možnostech pro budoucnost, která dříve bývala otevřeným nepopsaným listem. To má kolikrát za následek spíše obskurní žádostivost po návratu do minulosti (vzpomeňme si na spojitost s populisty, hlásajícími obnovu starých pořádků), než plodnou konstruktivní reflexi prostřednictvím historie.

Mimo zneklidňující poselství týkající se společnosti jsou hlavní myšlenky studie určeny především historikům – zejména těm, kteří přestali brát kritický zřetel na svou úlohu. Text je však i výzvou, aby profesionálové, mapující minulost, svou roli znovu promýšleli – ti profesionálové, kteří mají často mylný (leč komfortní) pocit, že literární a historický narativ jsou si na hony

vzdáleny a nemají si vzájemně příliš co nabídnout.

Daniel Rejman

Ivo T. BUDIL
Dějiny Skandinávie
Praha, Stanislav Juhaňák – Triton 2017, 498 s. + 16 s. nečíslovaných obrazových příloh, ISBN 978-80-7553-228-2.

Autor knihy Ivo T. Budil vystudoval přírodovědu a v doktorském studiu přešel na obor teorie a dějiny kultury. Habilitoval se jako sociolog a profesorem byl jmenován v oboru antropologie. Ve svých monografiích se věnoval kulturní a sociální antropologii Indoevropanů, západní identitě v kontextu orientální renesance, rasové teorii, globalizaci, antropologickému myšlení, západní civilizaci a rasismu. Dlouhá léta působil na Západočeské univerzitě v Plzni, v posledních letech přednáší na soukromé Metropolitní univerzitě Praha. Ačkoliv historii nevystudoval, vedl na Západočeské univerzitě v Plzni nejdříve Katedru antropologických a historických věd, poté Katedru historických věd. V roce 2006 napsal svou první knihu o dějinách – populárně-vědecké dílo „Válka Zuluů. Britsko-zulská válka v roce 1879". Skandinávským dějinám se nikdy nevěnoval, ani nepublikoval žádnou přípravnou studii, která by se týkala dílčího problému skandinávských dějin. Autor svou motivaci k sepsání knihy o skandinávských dějinách v úvodu nevysvětluje, ani v něm nehodnotí dosavadní historiografii, použité prameny, zdroje a nepopisuje použité metody. Podle textu na záložce se má čtenář seznámit „s nejdůležitějšími historickými událostmi a osobnostmi, které sehrály klíčovou úlohu při formování severské společnosti a kultury, a získá také základní informace o politickém, sociálním, kulturním a ekonomickém vývoji severní Evropy".

V předmětné publikaci dostává český čtenář do rukou podrobný popis skandinávských dějin od pravěku až po současnost. Jedná se převážně o přehled politických dějin, kdy autor chronologicky popisuje klíčové politické události v jednotlivých regionech. Kulturní, sociální či hospodářské dějiny nejsou analyzovány ve zvláštních kapitolách, občas jsou zařazeny do politicko-historického popisu. Nicméně od odborníka na dějiny kultury bychom očekávali, že právě této tematice věnuje větší prostor. Například z finských dějin kupodivu není zmíněna „válka palic", která našla obrovský ohlas v lidové tvorbě. Například současný skladatel Jorma Panula napsal operu „Jaako Ilkka", která díky spojení hudby, vizuálních vjemů a folklóru představuje nový operní žánr. V Budilově knize ale o finském národním hrdinovi Ilkkovi nenajdeme ani slovo.

U souborných dějin nelze očekávat absolutní vyváženost jednotlivých historických etap, nicméně v této téměř pětisetstránkové knize je období po roce 1945 věnováno pouze 17 stran, oproti tomu druhé světové válce (především finsko-sovětské válce) dvojnásobně velký prostor. Na středověk připadlo 145, na novověk (do roku 1800) 129 a na 19. století toliko 36 stran.

Z hlediska heuristiky bychom mohli konstatovat, že Budilova kniha neodpovídá současným nárokům na analytický historický text. V seznamu zdrojů najdeme sice prameny i odbornou a populárně-vědní literaturu v anglickém, českém a francouzském jazyce, ale nevydané prameny nebyly zpracovány a z vydaných pamětí či korespondence hlavních aktérů skandinávských

dějin nebylo v podstatě vůbec citováno. Zásadní otázkou ovšem je, zda lze psát o skandinávských dějinách bez znalosti alespoň jednoho ze skandinávských jazyků. Anglický a (o něco méně) francouzský jazyk samozřejmě představují v současné vědecké komunikaci klíčové „nástroje", nicméně spousta pramenů, syntéz a studií existuje výlučně ve skandinávských jazycích. Kromě toho je mnoho studií k dánským dějinám napsáno německy, k finským zase v ruském jazyce. V seznamu nejsou kupodivu uvedeny ani všechny kvalitní publikace, přeložené do českého jazyka, jako například dvě studie Petera Englunda *Nepřemožitelný: historie první severní války* a *Stříbrná maska: pohled na život královny Kristiny*, dále studie B. Karlssona *Komenský a jeho dílo ve Švédsku 1630–2000* nebo kniha J. Kaliny *Ingmar Bergman a jeho filmy*. Z děl českých autorů nenajdeme v seznamu zdrojů třeba ani diplomovou práci M. Lišky *Švédská zahraniční politika v prvních letech vlády Karla XI.* či biografii P. B. Elbla *Maršál Bernadotte: z bitevního pole až na královský trůn*.

V textu se odkazuje harvardským stylem, přičemž autor udává i přesné stránky u nepřímých citací. Tento styl se však pro texty z oboru historie příliš nehodí, neboť historici odkazují na prameny a další zdroje v daleko větší míře než třeba přírodovědci, sociologové či ekonomové. Navíc závorky v textu zbytečně ruší tok textu. Také by se přísně vzato vůbec neměly přebírat názory či fakta jednoho historika z knihy jiného historika (například Leopolda von Rankeho z díla N. R. Baina), což Budil činí velmi často. Profesionální historici dávají přednost práci přímo s konkrétními studiemi, nikoliv jejich citacemi v jiných studiích jiného autora. V textu převažují nepřímé citace, u přímých je text přeložen do češtiny, ačkoliv zde zůstalo i několik přímých citací ve francouzštině.

Nezasvěcený čtenář najde v knize mnoho nových a zajímavých informací, ačkoliv se místy bude ztrácet v množství faktů a složitých příbuzenských vztahů. Přesto si může udělat relativně ucelenou představu především o středověké a novověké etapě skandinávských dějin. Faktograficky velmi hutný text se bohužel nevyvaroval chyb a omylů. Například šlesvický biskup a brémský (proti)arcibiskup Valdemar nebyl králem zajat roku 1192, ale až o rok později; s legendou o dánské vlajce není spojen „biskup Andrei", ale arcibiskup Anders Sunesen; v roce 1225 neproběhla bitva u „Möln", nýbrž u Möllnu; v roce 1594 nebyl vévoda Karel ustaven regentem, ale správcem země; v roce 1599 nezasedalo v Jönköpingu „shromáždění notáblů", ale říšský sněm (proč označovat švédské instituce názvy z francouzských dějin?); během tzv. krvavé lázně v Åbo (tento známý termín však autor nepoužil) neskončil na popravišti „Johan Fleming a jeho syn Klas Fleming", jelikož baron Clas Fleming byl již dva roky mrtev, jednalo se tedy o jeho syny Johana a Olofa. „Pobaltské Prusko" (Pruské vévodství) nezískal braniborský kurfiřt roku „1625", bylo založeno v roce 1525 jako světské panství a roku 1618 spojeno s Braniborskem. Holštýnsko-gottorpský vévoda Karel IV. nebyl bratrem babičky Karla XII., jelikož zmíněná babička (Hedvika Eleonora Holštýnsko-Gottorpská) byla tetou Karla IV. Pretendent na polský trůn, „Jakub Sobieski" nežil v sibiřském exilu, ale dva roky ho drželi v Sasku! Kateřina I. nebyla rozená „Šavronská", ale byla z rodiny Skawronski.

Z pravopisných opomenutí trpí text nejednotným používáním pravidel psaní velkých a malých písmen, například píše

„Polsko-litevská unie“, ačkoliv se nejednalo o oficiální název daného soustátí. Titul členů dynastie v Rusku zněl velkokníže, nikoliv „velkovévoda“. Podobně se běžně používá titul falckrabě a nepřekládá se jako „falcký hrabě“. Terminologicky autor používá občas neobvyklá spojení, například Skandinávii počátku 18. století označil za „periférii moderního hospodářského systému“. Z drobných nepřesností uveďme, že nazývat konflikt 1563–1570 „sedmiletou válkou“ (terminus technicus pro válku z let 1756–1763) je zavádějící, lepší by bylo častější označení válka tří korun nebo severní sedmiletá válka. Proč nazývat klevské vévodství francouzsky? Většinu hrabat a baronů uvedl autor s titulem, nečinil tak ovšem důsledně, například Gyllenstierna, Oxienstierna, Wrangel či Croy jsou uvedeni bez titulů.

Kniha vyšla v rámci koedičního projektu nakladatelství Stanislav Juhaňák – TRITON a Metropolitan University Prague Press na kvalitním papíře, v pevné obálce a s barevnou fotografickou přílohou. Řazení příloh je chronologické, až na obraz Oskara II. s rodinou, který je zařazen mezi vyobrazení Gustava I. a Erika XIV. Bohužel v celém textu je jen jedna mapa.

Budilův text je obtížné nazvat odbornou monografií, neboť nemá náležitý úvod, zdroje ani závěr. Možná bylo lepší, kdyby autor rezignoval na poznámkový aparát, a předložil spíše popularizující text. Jinými slovy, kniha není odborným textem, ani čtivou popularizací.

František Stellner – Šárka Stellnerová

Středověk

Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ
Stěhování národů a sever Evropy. Vikingové na mořích i na pevnině
Praha, Vyšehrad 2017, 280 s.,
ISBN 978-80-7429-744-1.

Takzvané stěhování národů představuje jeden z významných fenoménů dějin lidské společnosti. Všeobecné znalosti širší veřejnosti o něm se však obvykle pohybují na hladině zjevného a jen málokdy pronikají do hlubších vod širší koncepce procesů a historických souvislostí. Období stěhování národů nicméně nabývá během posledních let na důležitosti v zorném poli odborníků z různých vědních oborů a to s ohledem na současné migrační procesy. Platí to i o anotované knize. Autorka se tématem zabývá dlouhodobě, kniha navazuje na její dřívější publikace. Stejně jako v nich i „Stěhování národů a sever Evropy“ pojednává o tématu v komplexní podobě. Úvodní pasáže seznamují s dosavadním stavem bádání. Za jednu z předností knihy lze považovat pečlivou kritiku pramenů a otevřené přiznání případných metodických problémů, stejně jako představení rozdílných pohledů odborné obce na sporné otázky.

Bednaříková otevřeně přiznává, že publikace slouží mj. laické veřejnosti. Napomáhají tomu bohaté obrazové přílohy, mapky a rejstříky osobních jmen, kmenů i zeměpisných pojmů. Za samozřejmost lze považovat seznam použitých pramenů a literatury. S ohledem na cílovou skupinu čtenářů používá kniha srozumitelný jazyk, popis historických událostí místy nabývá až dramatické podoby. Čtenáři, který není s tématem z dřívějška obeznámen, napomáhá přehledná struktura textu: První kapito-

ly představují vikingské prostředí z hlediska přírodního, sociálního (rodinné poměry, sociální vazby, postavení žen a otroků, právo) či vojenského (za zmínku stojí například nutnost vést nájezdy v důsledku nevyhovujících geografických podmínek ve Skandinávii, znemožňujících rozvoj konsolidovaných politických celků). Poté již čtenář vstupuje do částí, zabývajících se historickými ději. Vzhledem ke komplexnímu představení éry Vikingů se ukazuje jako užitečný mezioborový přesah autorčina přístupu, komparace písemných pramenů s archeologickými poznatky, pečlivé vyjasnění klíčové terminologie a bohatý poznámkový aparát.

Kniha ve druhé (obsáhlejší) části odhaluje rozsah vikingského působení ve Franské říši a hluboký vliv na tamní hospodářství i politiku. Se zjevnými aktuálními přesahy se autorka zabývá úspěšnou integrací Normanů do anglosaské společnosti. V Itálii popisuje stěžejní roli Normanů jako síly, užívané k prosazování papežské moci, zvláště pak v boji o investituru. V přehledu nechybí ani cesty do Vinlandu (Ameriky) či vliv Varjagů na počátky ruské státnosti. Tím vším Bednaříková rozbíjí mýtus, že Viking se rovná pouze dobyvatel: „Získávání bohatství bojem je tím nejslavnějším, ale zdaleka ne jediným rysem vikinské doby" (s. 190). Kniha Vikingy představuje coby kulturně i hospodářsky komplexní společnost mající podstatný vliv na formování prakticky celé středověké Evropy. Tato perspektiva vrcholí vyslovením teze o nepřímém vlivu Vikingů na rozvoj Velké Moravy, která v bouřlivé druhé polovině 9. století vděčila svému vzestupu i skutečnosti, že v důsledku tlaku normanských nájezdníků unikala bezprostřední pozornosti Franské říše (s. 105).

Autorka v textu často cituje prameny a dodává tím popisovaným událostem na autentičnosti. Místy ale předkládá latinské citace bez českého překladu, což je s ohledem na charakter knihy jistý nedostatek.

Poslední kapitoly knihy popisují vikingské náboženství, ideální morálku a etiku vikingské společnosti. Bednaříková ukazuje přeměnu starého (polyteistického) světa v nový, křesťanský. Závěrečná část knihy pojednává o christianizaci. Autorka představuje mechanismus procesu migrace jako dynamický, ale přirozený vývoj a impuls změn. V této souvislosti zní přesvědčivě tvrzení, že Vikingové byli „dětmi procesů, které vytvořily jejich dobu" (s. 250). Autorka tak hledá a představuje paralely (například sakrálnost moci panovníka, jež se vyvinula z pohanské formy do křesťanské tradice, přechod od rodové společnosti k centralizovanému státu či politická a sociální organizace společností doby stěhování národů a Vikingů) mezi tradičně pojímanou dobou stěhování národů a o staletí pozdější érou Vikingů. Kořeny některých procesů přitom dohledává až do období antického Říma.

Vzhledem k časovému a obsahovému rozsahu představované látky se kniha nicméně nevyhnula některým nepřesnostem. V textu někdy nenalezneme přepis původních označení do běžně užívaných českých názvů (např. Nimwegen – Nijmegen, království East Anglie – Východní Anglie), vyskytla se špatná geografická lokalizace (Galicie neleží na severovýchodě Pyrenejského poloostrova, ale na severozápadě). Autorka též tvrdí, že roku 879 proběhla korunovace Ludvíka II. Koktavého (syna Karla II. Holého) na římského císaře (s. 109); Ludvík II. Koktavý byl ale pouze západofranským králem a to od roku 877 do roku 879, kdy zemřel. Tyto nedostatky jsou ale v celkovém kontextu knihy přeci jen pouhými drobnostmi.

Milan Švankmajer kdysi napsal, že „snaha o vlastní postoj k dějinám druhých zemí patří k právům i povinnostem každé národní historiografie, pokud nechce rezignovat na svou úlohu spolutvůrce kulturního povědomí své země".[1] Kniha Jarmily Bednaříkové z této perspektivy nepochybně plní svůj účel, tím spíše, že poslední publikace, která byla dosud k tématu vydána z pera českého autora, spatřila světlo světa v roce 1993.[2] Bednaříková zpracovala téma populární a nečekaně aktuální. Srovnání éry Vikingů s dobou stěhování národů lze považovat za opodstatněné a inspirativní. A pokud si autorka kladla jako jeden z cílů zbořit mýtus o „Vikinzích – drancujících barbarech" – a představit jejich společnost i dějiny v co největší šíři a plasticitě, lze říci, že uspěla.

Jakub Marša

Die Urkunden der Karolinger

Zweiter Band – Die Urkunden Ludwigs des Frommen. Unter Mitwirkung von Jens Peter Clausen, Daniel Eichler, Britta Mischke, Sarah Patt, Susanne Zwierlein u. a. bearbeitet von Theo Kölzer, Erster, zweiter und dritter Teil (Monumenta Germaniae Historica – Diplomata Karolinorum Tomus II – Ludovici Pii Diplomata), Wiesbaden, Harrassowitz 2016, LXXXVII + 576 s., 577–1242 s., 1243–1676 s., ISBN 978-3-447-10091-5.

Před patnácti lety jsem měl v tomto časopisu příležitost (ČČH 100, s. 163) aspoň stručně upozornit na základní edici listin k ranému – merovejskému – středověku, na jejímž dokončení po mnohých desetiletích „předávání štafety" uvnitř Monumenta Germaniae Historica měl klíčovou zásluhu Theo Kölzer. (S jeho jménem se ve stejné řadě Monument setkáváme také u listinářů krále Arnolfa a císařovny Konstancie.) Nyní v citované klíčové evropské medievistické instituci a jejích edičních výstupech nacházíme další opus magnum tohoto neúnavného editora (ale i autora dlouhé řady publikací z obecné medievistické problematiky, zejména štaufského období) a spolu s W. Kochem dlouholetého redaktora Archivu für Diplomatik (do r. 2014). Vzpomenout je ale třeba ještě jeho, před několika lety předaného, velmi aktivního předsednictví Mezinárodní komise pro diplomatiku.

Tím nejtrvalejším Kölzerovým vkladem do vědeckého usilování jsou ovšem jeho edice, jejichž tituly doslova korunuje impozantní třísvazkový soubor listin bezprostředního nástupce Karla Velikého, Ludvíka Zbožného. Z jeho více než čtvrtstoleté vlády, která navazovala bezprostředně na vládu Karla Velikého (814–840), se dochovalo celkem 418 listin a je větší nebo menší povědomost o 229 deperditech. Připojena je i evidence jeho listů a upozorněno na v úvahu přicházející jednotliviny v dobových sbírkách formulí (tzv. Formulae imperiales), resp. na císařovu podpisovou účast v listinách jiných vydavatelů. Tento výčet ovšem říká málo o práci a umu, jež byly do edice vloženy. Neboť pochopitelně valná většina textů je dlouhodobě známa a v literatuře frekventována. Je ovšem stejně tak známo, že velká část materiálového dochování je velmi různorodého charakteru. Spektrum sahá od nepochybných originálů, jejichž počet ovšem zůstává velmi omezen, přes listiny v různé míře spadělané, interpolované či jinak tak či onak znehodnocené, až

1 Milan ŠVANKMAJER, *Kateřina II.,* Praha 1970, s. 9.

2 Lubomír KOŠNAR, *Severní Evropa v raném středověku a vikingská expanze*, Praha 1993.

k opisům i všelijakým dílčím druhotným dochováním jak středověkým, tak i novověkým, zejména pak z doby barokní. To všechno samozřejmě vzbuzuje nejrůznější otázky po míře použitelnosti jednotlivých textů. Těch vychází – berou-li se v úvahu i zmíněná deperdita – zhruba pětadvacet písemností do roka vlády, tedy v průměru dva texty do měsíce, aniž by bylo možno byť jen odhadnout množství deperdit, o nichž nevíme vůbec nic, ale musíme je v obecném kontextu nějak předpokládat, je Kölzerem podrobeno doslova mikroskopickému diplomatickému rozboru v nejširším slova smyslu.

Ale je ještě třeba vrátit se k úvodu, kde udivuje výčet osob, které editorovi různým způsobem poskytly pomocnou ruku. Ukazuje se, jak široký byl jeho záběr. Ale stejně tak je třeba parafrázovat závěr, v němž se Kölzer velmi nekompromisně – a podle mého velmi správně – vyjadřuje nejen k nepominutelné funkci a smyslu dlouhodobých projektů a jejich výstupů, ale zejména k trvalému významu jejich tištěné – papírové formy jako k neodmyslitelnému východisku jakékoliv seriozní vědecké práce. Dodávám k tomu, že to podle mého přesvědčení platí nejen pro období středověku, ale i pro doby mladší, kde ovšem přístup, vzhledem k enormnímu nárůstu pramenných východisek, může nabývat jiných forem.

Ale obraťme pozornost k sedmdesátistránkovému úvodu, jenž jednak vysvětluje editorovy postupy, jednak sumarizuje výsledky, ke kterým v rámci mnohaleté práce nad Ludvíkovými listinami Kölzer dospěl. Jejich členitější představení v rámci úvodního obsahu by bylo bývalo vítáno, protože pod lakonickým Einleitung se skrývá bohaté poučení, které zřetelně překračuje jinak běžnou technickou informaci. Ta tu ovšem také je, aby nadto byla různě propojována s obecnějšími historickými tendencemi tehdejší doby, zejména pokud se týkalo dělby kompetencí a sfér vlivu Ludvíkových synů. Zevrubná pozornost byla pochopitelně věnována zejména rozboru a kvantifikaci dochování všech textů vydávaného souboru. Tu je především třeba upozornit na instruktivní tabulku dvaceti osmi vesměs církevních a pochopitelně převážně klášterních příjemců (s. XXV) s třemi a více doklady. Bezpečně tu vede St. Denis následovaný kláštery v Aniane, Farfě a dalších lokalitách. Nicméně více než polovinu souboru (52,7 %) tvoří jednotliviny pro 170 dalších příjemců. Hlavní pozornost je tu ovšem věnována „kanceláři" a jejím jménem známým i anonymním členům a písařům, jakož i rozboru vnějších a vnitřních znaků včetně analýzy stylu. Poměrně velmi stručně je pojednán konkrétní obsah jednotlivých písemností. Důležitý je ovšem komentář k edici, který je vlastním klíčem k jejímu plnému pochopení.

Samotná edice v podstatě sleduje kanonizovanou formu klíčových klasických edic raně a vrcholně středověkých (u nás to platí, jak známo o Českém diplomatáři přemyslovské doby). Tím je ovšem řečeno příliš málo, protože jde i o to, co se předkládá v jednotlivých odstavcích, které vlastní edici předcházejí. Ve stručnosti lze konstatovat, že v oddílu „Dochování" jsou zřetelně identifikovány všechny povědomé pramenné předlohy. A to i tehdy, jde-li o opisy, byť je třeba dochován originál. Že odstavce s uváděním edic, regestů event. faksimilí reflektují doslova vše, se rozumí samo sebou. Klíčový je ovšem poslední odstavec, podávající komentář k listině, její pravosti a formální či věcné míry věrohodnosti a k jejímu zařazení do historických souvislostí. Tyto komen-

táře často rozsahem přerůstají – při veškeré úspornosti vyjadřování – do samostatných analytických studií. Tak hned u prvního čísla pro klausu kláštera v Poitiers to jsou plné dvě a půl strany petitu (115 řádek), i když to je nepochybně jeden z extrémů. Neznamená to ovšem, že bylo vždy řečeno poslední slovo, i když ve většině případů to bude platit.

Rejstříkový svazek dává uživateli do rukou spolehlivý klíč ve formě několika rejstříků: podstatné jsou rejstřík osobní a rejstřík místní a společný rejstřík/glosář slov a věcí, který zejména ve své části jednotlivých pojmů zůstává při uměřenosti. Seznamy příjemců, archivního uložení, více než stostránkový seznam edic a literatury, konkordance se staršími edicemi a odkazy k citovaným listinám starších vydavatelů dílo zakončují. Knihu definitivně uzavírá šestistránkový soupis addend a oprav, ukazující, že sice žádné lidské dílo není bez kazu, ale ještě spíše naznačující, že těch poklesků bylo věru minimálně. Více snad není třeba k chvále uvedené edice připojovat.

Ivan Hlaváček

Die deutschen Königspfalzen

Band 5 – Bayern, hg. von Caspar Ehlers, Helmut Flachenecker, Bernd Päffgen und Rudolf Schieffer

Teilband 3 – Bayerisch Schwaben, redaktionelle Mitarbeit Katharina Kemmer

Göttingen, Vandenhoeck – Ruprecht 2016, XXXVIII + 286 s. + 20 mapek v textu a jedna volně ložená ve vnitřní straně obálky, ISBN 978-3-525-36523-6.

Zprávu je třeba začít citátem z přebalu, kde se z jedné recenze zmiňuje asi tolik, že toto repertorium patří k nejdůležitějším projektům dlouhého trvání (Langlaufprojekt) německé medievistiky. To je třeba podtrhnout, protože normální medievistický smrtelník už nabyl dojmu, že dílo skončilo se svým původním vydavatelem (Max-Planck-Institut für Geschichte) před více než deseti lety. Ale naštěstí tomu tak není, protože garanci za toto repertorium s určitým odstupem převzal jiný institut Společnosti Maxe Plancka, totiž frankfurtský ústav pro evropské právní dějiny (Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte). Protože se domnívám, že předchozím svazkům díla nebyla věnována naší medievistikou pozornost, nebude na škodu provést nejdříve malou rekapitulaci:

Repertorium bylo vydáváno sešitově podle jednotlivých spolkových zemí. Počínaje rokem 1983 byly po víceleté přípravě postupně otvírány svazky: Hessensko (1), Durynsko (2), Bádensko-Württembersko (3) a Dolní Sasko (4). Nejnověji k tomu přistoupilo Bavorsko, ale s tím rozdílem, že se ustoupilo od sešitové formy a vyšel kompletní první svazek ze tří plánovaných, který obsáhl bavorské Švábsko. Kdy vyjdou oba zbývající bavorské, Čechám bližší svazky, editoři neuvádějí, i když o tématu se pracuje. O významu srovnávacího studia míst, v nichž se dosvědčeně zdržoval ambulantní – putující – římský panovník v období před rokem 1250, není pochyb. Zejména pak uvědomíme-li si strukturu díla, které se snaží postihnout všechny důležitější aspekty tohoto fenoménu. Jde o promyšlenou strukturu, v níž jsou podle jednotného schématu pečlivě registrovány a interpretovány i důležité obecné údaje, které výrazně přesahují vlastní užší funkci díla. V první, podstatné, řadě jde o postižení takových míst, kde je zachytitelná vlastní královská falc, královský dvůr nebo jiné říši bezprostředně patřící území.

Do druhé řady jsou pak vřazeny takové lokality, které uvádějí, že se v nich panovník sice objevil, často i dlouhodobě, ale jejichž bezprostřední vztah k němu či k říši (existence falce apod.) není jinak doložen.
Schéma samo je koncipováno velmi široce a nadto je ještě uvnitř jednotlivých hesel dále strukturováno. Uvedu jenom hlavní kapitoly: Jméno lokality; Historicko-geografický popis; Sídelní historie falce a jejího zázemí; Topografie včetně archeologického rozboru; Vztah falce a království (počínaje evidencí panovníkových pobytů přes jejich detailní charakteristiku, která má celkem devět sledovaných detailních souvislostí); Hospodářské zázemí a význam; Pozdější osudy; Význam falce v jednotlivých epochách a posléze rozsáhlá bibliografie textového, ale i kartografického a obrazového materiálu. Není tu místo k důkladné analýze, kdy by byly vzaty v úvahu i předchozí svazky a tak je třeba jen konstatovat, že v anotovaném svazku je evidováno celkem osm lokalit, při čemž někdy dochází v důsledku příslušného materiálu k jistému paradoxu, že totiž místo pobytu, kde falc či jiná říšská držba není dosvědčena, ale panovník ano, může přesáhnout svým významem lokalitu, kde byl panovník „doma". V důsledku toho pak rozsah zpracování takového místa může podstatně převýšit ono, kde falc či dvůr dosvědčeny jsou, leč panovník v nich není písemně doložen. V prezentovaném svazku to zřetelně dokládá Augsburg, tedy držba církevní, kterému je na základě rozsáhlého materiálu věnováno 164 stran, zatím co např. Mering, kde je dosvědčen říšský dvůr (*predium*) má necelých deset stran včetně mapek. Už při pohledu na obsah vidíme, že lokality typu A a typu B jsou v rovnováze, takže vlastně název celého projektu nezcela odpovídá skutečnosti, protože původní zadání značně přesahuje. Že to není na škodu, je mimo pochybnost. Kniha je vedle detailních bibliografií u jednotlivých lokalit pochopitelně vybavena i celkovou. Samozřejmě nechybí ani příslušný rejstřík.

Ivan Hlaváček

Lenka BLECHOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ – Martin MUSÍLEK – Daniel POLAKOVIČ – Tomáš VISI – Jana ZACHOVÁ
Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku: Od počátků do roku 1347
(= Archiv český, díl XLI)
Praha, Filosofia 2015, 307 s.,
ISBN 978-80-7286-248-1.

Edice, vydaná týmem pracovníků Centra medievistických studií Akademie věd ČR, vznikla v návaznosti na trevírský projekt Corpus der Quellen zur Geschichte der Juden im spätmittelalterlichen Reich (1273–1519). V návaznosti na poměrně bohatou starší literaturu podává edice systematicky zpracovaný soubor zpráv a zmínek o židech v Čechách a na Moravě (autoři v úvodu s. IX hovoří o „území České republiky, což by ale bylo o „Rakouské Slezsko" více), a to pro období od nejstarších zmínek o židovské komunitě, dochovaných z 10. století, až do korunovace Karla IV. českým králem roku 1347. Základ edice tvoří pramenné doklady diplomatického charakteru, tj. listiny a jejich opisy, dále informace, obsažené v právních pramenech, formulářových sbírkách či inkvisičních protokolech sledované doby. Za vyzdvižení stojí soubor dosud neznámých nebo přinejmenším edičně dosud nezpřístupněných zpráv, vypsaných

z nejstarších městských knih, z pražského Liber vetustissimus, z brněnských berních knih, v jednotlivinách pak z knih měst Nového Bydžova, Loun, Chebu a Znojma. Soustavně byly prozkoumány narativní prameny, zejména Kosmova kronika. Jako speciální „dodatek", tedy pozdější pramen, lze chápat soubor zpráv z Hájkovy Kroniky české, vydané tiskem roku 1541. Editoři sice od tohoto – novodobou historiografií kriticky až hystericky pojímaného – zdroje informací zachovávají opatrný odstup, argumentují však, že Václav Hájek z Libočan zřejmě používal i prameny, které se do dnes nedochovaly a které obsahovaly unikátní, jinde nezprostředkované zprávy. Jednotlivé vydávané položky jsou v edici vybaveny záhlavním regestem, jejich vlastní text pak doprovází kvalitní aparát.

Jako drobný dodatek k pramenům písemné povahy je v edici třeba vidět také fotografické a transkripční zpřístupnění souboru hmotných pramenů, konkrétně jednoho v Praze nalezeného prstenu židovského obchodníka Mojžíše, syna Šalamounova, z přelomu 12. a 13. století, resp. devíti zlomků náhrobních kamenů z Brna, Znojma a Chebu od konce 13. do poloviny 14. stol.

Úhledný svazek otevírá tématiku shrnující úvodní – česky i anglicky otištěná – studie z pera M. Musílka, L. Blechové a E. Doležalové, kde jsou především charakterizovány jednotlivé skupiny pro edici využitých pramenů. Speciální pozornost je poté věnována židovským statutům, vydávaným jednotlivými panovníky (jako první Přemysl Otakar II. v letech 1262 a 1268), resp. právnímu postavení židovského obyvatelstva. Další kapitolky sledují židovskou správu, židovské hospodářství a finance, problematiku židovských jmen a fenomén (mnohdy svým postavením v panovníkově družině velmi významných) konvertitů. Zvláštní pasáž je pak věnována židovskému osídlení českých zemí do poloviny 14. století.

Cenná a zajímavá publikace je vybavena ediční poznámkou, soupisy zkratek, seznamem pramenů a literatury, především však dvěma rejstříky: Prvý je smíšený: jmenný a místní, druhý věcný. Doufejme, že se tento ediční počin stane impulsem pro zintenzivnění bádání o židovské komunitě a její roli v městech i dvorském prostředí českého středověku.

Jiří Pešek

Pavel Otmar KRAFL
Polské provinciální synody 13.–15. století
Praha, Historický ústav 2016, 174 s.,
ISBN 978-80-7286-274-0.

Monografie P. O. Krafla reflektuje synodální problematiku středověkého Polska, kterou se autor dlouhodobě zabývá. Téma, jež se těší zájmu zejména zahraničních badatelů, představuje důležitou kapitolu dějin polského církevního práva a správy. Teritoriální působnost polských legátských a provinciálních statut se mj. vztahovala také na historické území Slezska, takže studium tohoto tématu má nesporný význam rovněž pro církevní dějiny českých zemí. Autor si stanovil za cíl zpracovat tuto látku se zaměřením na území hnězdenské církevní provincie. Předmětem jeho zájmu se staly provinciální synody a statuta hnězdenských arcibiskupů a legátská statuta promulgovaná pro Polsko v období od 13. do počátku 16. století. Publikace je přehledně strukturována do osmi kapitol, kterým předchází úvod, soupis pramenů, literatury a použitých zkratek. Přílohu tvoří tematické kata-

logy synod a vydaných statut, o nichž bude pojednáno níže.

První kapitola přináší přehled bádání, reflektující vydané prameny a literaturu. Ve čtyřech tematicky zaměřených podkapitolách autor hodnotí dosavadní stav výzkumu problematiky legátského a provinciálního zákonodárství ve středověkém Polsku se zvláštním zřetelem k hnězdenské církevní provincii. Úvodní podkapitola obsahuje komentovaný soupis bibliografií, přehledů bádání a souhrnných prací zaměřených na dějiny polského církevního práva ve středověku. Dále autor upozorňuje na edičně zpřístupněné prameny, které informují o proběhlých či plánovaných synodách, jejich personálním zastoupení a dalších podrobnostech, jež jsou nezbytné pro rekonstrukci synodálních zasedání, resp. o edicích polských provinciálních a synodálních statut, vydaných do počátku 16. století. Ve třetí podkapitole autor hodnotí práce, týkající se legátských synod a statut pro Polsko. Závěrečná podkapitola eviduje literaturu o provinciálních synodách a statutech hnězdenských arcibiskupů. Lze kvitovat, že autor do přehledu bádání zahrnul i nejstarší práce ze 17. a 18. století, které nejsou běžně dostupné v knihovních fondech, a informoval o titulech, jež se do dnešní doby zřejmě nedochovaly, byť jejich existenci dokládá dobová literatura.

Druhou kapitolu autor věnoval otázce institutu legátských a provinciálních synod a související terminologii. Na závěr kapitoly je umístěna přehledná komparativní tabulka umožňující praktické srovnání základních právně-teoretických aspektů jednotlivých druhů statut dle osoby vydavatele (legátská, provinciální a diecézní statuta). Opět lze kladně kvitovat autorovu důslednost při zpracování použité terminologie, jejíž vhodný výběr vypovídá o jeho erudici v kanonickém právu a právní teorii. Tématem třetí kapitoly jsou sjezdy biskupů a knížecí kolokvia. Po terminologickém vymezení obou typů shromáždění přechází Krafl k výkladu o uskutečněných sjezdech a kolokviích. Na pozadí historických událostí autor informuje o výsledcích jednotlivých jednání a prostřednictvím připojené tabulky přibližuje míru účasti hnězdenského arcibiskupa a diecézních biskupů na obou typech shromáždění.

Čtvrtou kapitolu autor věnoval legátským statutům, která byla pro Polsko promulgována v předmětném období. Představovala právní základ pro provinciální a diecézní synodální zákonodárství. Na výklad logicky navazuje pátá kapitola, jež je věnována provinciálním synodám hnězdenských arcibiskupů konaných na území tamní církevní metropole do počátku 16. století. Kapitola je členěna do tří podkapitol, jejichž periodizace odpovídá významným milníkům církevní správy a práva středověkého Polska. Krafl nejprve seznamuje čtenáře s provinciálními synodami konanými do roku 1326, v období mocenských bojů mezi duchovenstvem a světskou mocí. To se pochopitelně odráželo také v programu synodálních zasedání a ve vydaných statutech. Druhé období se neslo ve znamení kodifikačních snah. Jejich cílem byla kodifikace církevního práva hnězdenské církevní provincie. Autor upozorňuje na vůbec první kodifikační úsilí, které shledává ve vydání svodu *Synodyk* metropolity Jaroslava Skotnického, jež bylo později završeno promulgací kodifikace arcibiskupa Mikuláše Trąby. Třetí období, které příslušnou kapitolu uzavírá, autor vymezuje jako dobu, kdy provinciální synody zaujímaly roli prostředníka mezi duchovenstvem a plnily tak funkci schvalovacího orgánu královských kontribucí.

Šestá a sedmá kapitola jsou věnovány povaze hnězdenských provinciálních synod a představují tak shrnutí problematiky. Publikace je zakončena stručným závěrem, ve kterém autor zdůrazňuje význam legátského a provinciálního zákonodárství v Polsku. Přílohu tvoří katalog legátských statut vydaných pro Polsko a dva katalogy provinciálních synod a statut hnězdenských arcibiskupů. Katalogy jsou přehledně strukturované, kromě obligátních náležitostí obsahují také podrobný soupis literatury, přehled vydaných edic, v případě statut pak seznam jednotlivých rubrik, které umožňují jejich komparaci.

Závěrem je třeba zdůraznit, že v našich podmínkách se jedná o vůbec první monografické zpracování tohoto tématu. Knihu lze hodnotit velmi kladně jak po stránce formální, tak obsahové. Kapitoly na sebe logicky navazují, text autor doplnil bohatým poznámkovým aparátem, který vedle odkazů na použité prameny a literaturu obsahuje také jejich kritické zhodnocení. Téma jistě zaujme nejen historiky, ale také právní historiky: provinciální statuta představují zajímavý pramen, který si do budoucna zaslouží také právněhistorický rozbor.

Lenka Šmídová Malárová

Ján LUKAČKA
Matúš Čák Trenčianský
Bratislava, Veda 2016, 144 s.,
ISBN 978-80-224-1532-3.

Mezi zajímavé postavy slovenského středověku patří Matouš Čák Trenčínský, jeden z předních uherských oligarchů, kteří na přelomu 13. a 14. století vtiskli tak výraznou pečeť celému království. S jeho jménem se dlouho pojil romantizující obraz, jehož kontury víc než samotní historici předestřeli národovečtí literáti štúrovského období. Matouš, „pán Váhu a Tater" a nekorunovaný král Slovenska, byl vsouván mezi velké a uvědomělé postavy národních dějin. Později se akcenty mění a trenčínský pán se stává neohroženým a hrdým bojovníkem proti svazující centrální moci s kritickým vztahem k vyššímu duchovenstvu. V těchto mutacích se Matoušova postava přenesla do relativně nedávných učebnic a dějepisných příruček, aniž by se téma stalo předmětem důkladného kritického biografického zpracování. Výzvu, okořeněnou složitým dědictvím maďarské, slovenské a dílem i české historiografie, přijal Ján Lukačka, chystající si půdu sérií analytických studií.

Co je podstatné, autor představuje Matouše (v rodovém počítání III.) jako produkt pozdně arpádovských časů, kdy po slabých vládách Ladislava IV. „Kumána" a Štěpána V. nemohl úpadek království a vzestup oligarchů zastavit ani Ondřej III. zvaný „Benátčan". Matouš pocházel ze zavedeného a posléze bohatě rozvětveného rodu uherské šlechty, po generace dodávající dvoru i provinciím vysoké úředníky. Kupříkladu Matoušův otec Petr zastával funkci palatina. Nejen Matoušovi, ale i dalším ambiciózním rodům a jedincům nabízela doba faktického bezvládí slušné příležitosti k majetkovým ziskům, často spíše násilným a protiprávním výbojům na úkor sousedů, ať šlechty, církve nebo korunního zboží. Tato skupina asi desítky až dvacítky vzájemně soupeřících „mocných", rozprostřená od hornouherských stolic po Sedmihradsko a Dalmácii, krále prakticky ani nepotřebovala, a pokud ano, tak jen aby potvrzoval její úchvaty, čímž nabývaly punc legitimity. Již v devadesátých letech 13. století se tak Matouš stal pánem rozsáhlých statků v zá-

padoslovenských župách, vysunutých na severu až k Trenčínu, který se po Topolčanech a Uhrovci posléze stal hlavní Matoušovou baštou a výstavnou rezidencí. Za Ondřeje III. se Matouš nakrátko stal palatinem, ale brzy ho král odvolal, neboť úřadu bez skrupulí využíval k další sérii vlastních obohacení. Ján Lukačka podrobně mapuje, jak Matouš krok za krok zpevňoval své pozice i jakých prostředků a nástrojů k tomu využíval.

Další velká šance se Matoušovi nabídla po vymření Arpádovců v lednu 1301. O uherský trůn se kromě syna českého krále (pozdější Václav III.) již delší čas, vlastně od roku 1290, ucházel rod neapolských Anjouovců. Lukačka vyhodnotil, že Matouš se zachoval zcela pragmaticky. Nejprve horlivě podpořil českou kandidaturu a počkal si na přísun darů, odměn a majetků, jakmile však tento pramen vyschl, přešel ke Karlovi Robertovi z Anjou. Matoušovo panství se tak v začátcích 14. století rozšířilo na Oravu až na Zvolensko a jak Lukačka dokládá, představovalo svébytný útvar opřený o početnou ministerialitu (zde jako familiarita). Rozporný byl vztah Matouše k městům, kterým se mohlo dařit, pokud respektovala jeho často hrozbami a násilím vymáhanou autoritu. Někde Matouš rodící se města na svých teritoriích přímo podporoval.

Na vrcholu své moci ovládal Matouš Čák na padesát slovenských hradů, nadto asi ještě deset v dnešním severním Maďarsku. Obranná fáze Matoušovy územní politiky však nastala, jakmile Karel Robert začal posilovat centrální královskou moc. Za bod obratu Ján Lukačka právem označil bitvu u Rozhanovců (1312) na východním Slovensku, kde Karel zničil vojsko Omodejovců (Abovců) posílené Matoušovým expedičním sborem. „Trenčínský" pán tím ztratil silného spojence. Přes králův tlak a postupné zmenšování „svého" teritoria zemřel Matouš Čák v roce 1321 nepokořený. Teprve jeho smrtí se rozpadl zbytek panství, které předtím scelil. Přesto, i po Lukačkově příspěvku, se nepřestává vtírat otázka, jaká integrační pojítka dokázala Matoušova „vláda" vtisknout této doméně. Vždyť ještě plné století po jejím rozpadu zůstával živý pojem „Matoušova zem" (*terra Matthei*), jak dokládají zápisy některých studentů na Vídeňské univerzitě.

Lukačkova biografie Matouše Čáka se primárně opírá o dobové prameny a jejich důkladné vyhodnocení. Představuje čtenáři dramatický kus středověké uherské, chceme-li slovenské historie, která se v tomto bodě dotkla i osudů přemyslovského usilování o spojení české, polské i uherské koruny. Na příkladu vzniku, rozmachu a zániku Matoušova dominia, které ve svém zenitu překračovalo hranice několika stolic a objímalo třetinu dnešního Slovenska, ukázal autor složité vztahy, v nichž se ocitlo uherské království na prahu 14. století. Zároveň nabízí ostřejší a hlavně kritičtější pohled na snahu Václava II. získat arpádovské dědictví pro svůj rod.

Ján Lukačka definitivně zbavil nevšední postavu „pána Váhu a Tater" idealizujících nánosů, zato jej však důsledně včlenil do souřadnic své doby. Živý a přehledný text oživuje řada rekonstrukčních nákresů, dobových vyobrazení, mapek i ukázek diplomatického materiálu. V závěru je připojena genealogie Matoušova rodu, tažená od jeho děda Matouše (I.).

Josef Žemlička

Ondřej SCHMIDT
Jan z Moravy. Zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci
Praha, Vyšehrad 2016, 288 s.,
ISBN 978-80-7429-741-0.

Schmidtova studie vychází z dosud nevytěžené pramenné základny, má dobrý a objevný narativ, zařadí se tedy se ctí do historiografické produkce. Kniha se soustřeďuje na osobnost levobočka markraběte Jindřicha Jana (zemřel 1394), který byl dosud ztotožňován s Janem Soběslavem (zemřel 1380), zákonným synem a nástupcem Jana Jindřicha.

Po úvodním uvedení čtenářů do problematiky, pramenné základny a literatury popisuje autor v první kapitole obecně situaci bastardů ve středověké společnosti a situaci nezákonných dětí, narozených vysoce postaveným otcům. V této privilegované vrstvě bylo obvyklé určit nemanželské dítě pro duchovní dráhu a tím ho nejen uchránit proti stigmatu bastarda, ale také mu zajistit dobrou kariéru. Toto byl i případ Jana z Moravy, který se jako ještě zdaleka ne třicetiletý (rok jeho narození není znám) stal roku 1368 vyšehradským proboštem.

Dalším stupněm duchovní kariéry markraběcího levobočka byla biskupská stolice v Litomyšli, uvolněná smrtí Alberta ze Šternberka roku 1380. Působení Jana z Moravy jako litomyšlského ordináře přibližuje autor v další kapitule, pod názvem *Biskup*. Roku 1387 se Jan pokusil již podruhé dosednout na stolec olomouckého biskupa. Na ten však Václav IV. prosazoval proti nárokům moravských markrabat Mikuláše z Riesenbergu a Janův episkopát tak netrval déle než několik měsíců.

Po tomto neúspěchu byl Jan roku 1387 jmenován patriarchou akvilejským a v této hodnosti setrval až do smrti. Období patriarchátu Jana z Moravy autor zasvětil ústřední a nejobjevnější část knihy. V jejím úvodu seznamuje čtenáře s institucí a dějinami akvilejského patriarchátu. V dalších pasážích popisuje Janův dlouho odkládaný příchod do patriarchátu, ceremonii jeho nastolení, jeho reformní úsilí. V Janových zásazích, které si vysloužily tvrdý odsudek soudobých kronikářů, spatřuje autor knihy spíše projev politického myšlení a mocenské taktiky. Na dalších stranách nás zasvěcuje do složitých lokálních poměrů na území patriarchátu, do bojů jednotlivých frakcí, benátských intervencí apod., bez jejichž znalosti se neobejdeme, chceme-li pochopit zákruty osudu a důvody, které vedly až k zavraždění nepohodlného patriarchy roku 1394.

V závěrečných částech studie autor vybočuje z chronologického líčení Janovy osobnosti a věnuje pozornost jeho „životu" v historické paměti zejména Furlánska. Ta nebyla vůči Janovi nijak laskavá ani spravedlivá, i když v jiném prostředí (Cividale) de Jan těšil úctě a byl označován za patriarchu blahoslavené paměti.

Kniha je v závěru opatřena třemi exkursy: první je věnován identifikaci dosud zaměňovaných Janů (Jana Soběslava a levobočka Jana z Moravy), druhý přináší komentovanou edici filipiky proti patriarchovi (*Capitula contra Iohannem de Moravia*) a třetí obsahuje itinerář Jana z Moravy od roku 1368 až do jeho smrti. Kniha je opatřena soupisem pramenů, literatury a rejstříky.

Lenka Blechová

Martin ŠANDERA
Jindřich starší z Minsterberka. Syn husitského krále. Velký hráč s nízkými kartami
Praha, Vyšehrad 2016, 275 s.,
ISBN 978-80-7429-687-1.

V rámci edice Velké postavy českých dějin vyšla kniha, která ve čtrnácti kapitolách přibližuje dosud opomíjeného, nicméně významného českého šlechtice Jindřicha st. z Minsterberku. V první kapitole se dozvídáme o okolnostech Jindřichova narození a dětství, které ovlivnila nepříznivá politická situace v českých zemích. Jindřichův otec, pozdější král Jiří z Poděbrad, zřejmě tušil, že jeho synové na trůn neusednou, snažil se je nicméně připravit pro možnou politickou kariéru. Díky tomu Jindřich během dospívání provázel otce na významná setkání a – ještě než nastoupil vlastní cestu – poznával osobně spletité politické situace. Druhý oddíl seznamuje čtenáře již s Jindřichovým vstupem na politicko-společenskou scénu. Výhodně se oženil s dcerou kurfiřta, Uršulou Braniborskou z rodu Hohenzollernů a manželství bylo pravděpodobně šťastné, můžeme-li tak soudit z počtu dětí. Soužití nicméně provázely finanční problémy Poděbradů, jak o tom svědčí Uršuliny dopisy, které psala otci. Ve třetí kapitole autor zmiňuje převážně vojenské úspěchy mladého Poděbrada a zkoumá jeho vztah s bratrem Viktorínem. Čtvrtá kapitola začíná smrtí Jiřího z Poděbrad, v důsledku čehož se Jindřich ocitl sám uprostřed politiky. Později se stal průvodcem a rádcem Vladislava Jagellonského, a to přesto, že oba muži mezi sebou mívali spory. Neshody se týkaly záruk, které král před nástupem na trůn poskytl a později nedodržel. Zklamání na obou stranách způsobilo, že se Jindřich posléze raději věnoval panství v Kladsku a Slezsku a rozšiřování držav.

Pátá až sedmá kapitola ukazuje Jindřicha v roli válečníka. Autor vylíčil ambiciózní plány, které měl nejen v zemích českých, ale i v říši. Jeho rozmach ovšem brzdily finanční problémy a odbojná slezská města, církev a šlechta. Jindřicha se rovněž úzce dotýkal problém víry, neboť byl původně kališník, po svatbě však konvertoval ke katolicismu. V Čechách mu mnozí vyčítali přestup jako zradu víry jeho předků. Od osmé kapitoly se kniha věnuje především Jindřichovým državám, rodině a soukromému světu, který si vybudoval na severu Čech. Vysoká kulturní úroveň zdejšího dvora vešla brzy ve známost a lákala k němu obratné řemeslníky nebo umělce.

Další dvě kapitoly věnoval autor problematice Slezska – nesjednoceného kusu země, o niž usilovaly různé strany, včetně Jindřicha. Konečně poslední čtyři oddíly knihy postihují Jindřichovu povahu, osobní ztráty a závěr života poznamenaná dluhy. Z jeho rodinných vztahů nepochybně zaujmou dopisy dceři Markétě, v nichž se vroucně omlouval, že včas neposlal splátku věna. Všem svým dětem Jindřich dopřál co nejlepšího vzdělání.

Kniha Martina Šandery přibližuje muže, který se významně zapsal do českých dějin. Publikace přispívá k poznání nejen v historické vědě, ale je přístupná i širší veřejnosti.

Šárka Chocholová

Daniela RYWIKOVÁ
Speculum mortis. Obraz Smrti v českém malířství pozdního středověku
Ostrava, Ostravská univerzita 2016, 312 s.,
ISBN 978-80-7464-845-8.

O přístupu moderního člověka k umírání a smrti bylo napsáno mnohé – tendence k její tabuizaci patří ke klíčovým charakteristikám, v souladu s okřídleným bonmotem v tom smyslu, že víme, že zemřeme, ale nevěříme tomu. Středověk a do určité míry i řada následujících staletí na tom byl jinak – hranice mezi živými a mrtvými nebyla vnímána zdaleka tak ostře jako nyní, oba světy se jevily prostupnější a mrtví nikdy svět živých vlastně neopustili. I sama smrt byla všem stále na očích: jak reálně, tak i zprostředkovaně, v nástěnné, ale i deskové a knižní malbě; a jakkoli život je stále pouhým směřováním ke smrti, byla tato skutečnost ve středověku pociťována daleko intenzivněji a niterněji (neboť i reálně byla blíže – zvláště třeba v dobách epidemií či hladomorů), což snad lidem v jistém smyslu život zpětně usnadňovalo (výpovědí svého druhu jsou rozšířené návody kategorie ars moriendi).
Permanentní přítomnost smrti, sepětí života a smrti, potažmo živých a mrtvých, to je „globální sdělení" předkládané knihy, jejíž autorka tuto rovinu středověké mentality ilustruje bohemikálními a moravikálními doklady, jejichž množství může na první pohled až překvapit. Není divu, jde o téma s výjimkou třicet let staré průkopnické studie Karla Stejskala (jenž navíc několik stěžejních dokladů z oblasti nástěnného malířství ještě nemohl znát) u nás jako celek prakticky nedotčené.
Jakkoli se ve srovnání s okolními zeměmi mohou prosté počty domácích dokladů zdát nízké, přece – a to je snad podstatnější než sama kvantita – odrážejí plné spektrum námětů středověké makabrální ikonografie: legenda o setkání tří živých a tří mrtvých, Triumf smrti, dans macabre a konečně i travestie, tj. zesměšnění, parodování smrti (jak autorka vnímá českokrumlovský Triumf smrti: umrlce jedoucího na koníkovi – dětské hračce); tematický rozptyl i jeho dílčí, specifické nuance (např. groteskní mors bona v kodexu Jana z Jenštejna anebo „husitský" Tanec smrti) odrážejí současně kontakt českého prostředí se zahraničím, francouzským a italským, v průběhu 15. století pak především německým. Záslužné je přihlédnutí nejen k transferu kulturních vzorů, ale i k mechanismům šíření některých motivů v domácím prostředí (zajímavý je např. postřeh o pastoračním působení benediktinského řádu a souvislosti s nejstaršími doklady umrlčí ikonografie na našem území) anebo ke konfesnímu využití, resp. adaptacím tématu smrti (přirozeně nejen v oblasti malby či výtvarných umění obecně, ale i v podobě již zmíněných textů typu ars moriendi, resp. propojení textu a obrazu v Krumlovském sborníku, 1417) v pohusitských Čechách. Vyústěním knihy je pohled na rozšiřující se spektrum kontextů (a především moralit, akcentujících blízkost smrti v každém okamžiku), v němž se smrt od pozdního středověku objevuje.
Kniha je koncipována ve středoevropském komparativním rámci (ad hoc jsou k dispozici i vhodné analogie a případně vzory ze vzdálenějších oblastí), tak jak odpovídá prostoru, v němž byla kulturní výměna s českým prostředím nejintenzivnější; podobně bylo z hlediska celistvosti tématu nezbytné překročit hranici v titulu knihy vytčené (a přirozeně meritorně zohledněné) malby směrem k reflexi smrti v dalších typech výtvarného umění. Na prvém místě

to platí především o plastice (byť speciálně té mohlo v knize být možná věnováno více prostoru, neboť obsahuje i motivy v nástěnné malbě nezastoupené – náhrobníky typu transi, mezi nimiž proslulé je víko tumby Jana Hasištejnského z Lobkovic, ale i nefunerální plastiky, z nichž nejznámější je patrně tzv. Brigita ze svatojiřského kláštera, kde všude je smrt/umrlec symbolem pomíjivosti, tak jako v podobě postavy s přesýpacími hodinami v ruce např. na Zlíchovském epitafu), dále tisku (od pozdního středověku rozličné dřevořezy a dřevoryty s dans macabre apod.) a ovšem o dobových textech (z nichž výbor je v příloze knihy, s. 241–263).

Objevná a v řadě ohledů (a to zřejmě nejen z hlediska domácí historiografie) i metodicky inovativní kniha je založena na badatelsky i čtenářsky vděčném principu prolnutí obecného a speciálního, v daném případě to jsou případové studie věnované modelovým lokalitám: Broumov, bývalý karner, dnes v suterénu fary, 1340–1350 (Triumf smrti); Mouřenec, kostel sv. Mořice, dvacátá léta 14. století + Broumov, bývalý karner + České Budějovice, dominikánský kostel Obětování Panny Marie, po 1381? + kostel sv. Bartoloměje v Kočí, kolem 1500 (Legenda o setkání tří živých se třemi mrtvými); Krumlovský sborník, 1417 (ars moriendi), tzv. Bible husitského kněze, 1441 (dans macabre). Kniha je psána živým, i mimo úzký okruh specialistů na danou problematiku srozumitelným jazykem (celou knihou prolínající gramatická chyba typu „motiv třech živých...“, „setkání třech živých...“ atd. nepůsobí úplně dobře). Velmi pěkně vyvedena je také graficky – což je v daném případě dosti důležité – (text doprovází na 130 barevných reprodukcí). Knihu uzavírá obvyklý aparát v podobě bibliografie, personálního a geografického rejstříku a anglického resumé.

Robert Šimůnek

Teresa DĄBROWA – Elżbieta KNAPEK – Jacek WOJTOWICZ
Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie
Kraków, Polska Akademia Umiejętności 2015, 288 s.,
ISBN 978-83-7676-223-4.

Autoři se v anotovaném katalogu zaměřili na prvotisky, které jsou uloženy v knihovně Polské akademie věd a umění (PAU) a Polské akademie věd (PAN) v Krakově. Obě sbírky inkunábulí jsou relativně malé: 173 děl ve 180 svazcích, ale přesto obsahují řadu vzácných tisků.

Karolina Grodziska v předmluvě objasňuje pojmy inkunábule i inkunabulistika a představuje nejnovější příspěvek do polské nauky o prvotiscích, přičemž zmiňuje ztráty cenných historických pramenů během druhé světové války. Nechybí ani zmínka o inkunábulích, vydaných v minulosti reprintem, konkrétně z let 1954, 1971 a 2000. Elżbieta Knapek charakterizovala rozsáhlé sbírky inkunábulí v knihovně PAU. Katalogu prvotisků předchází také poděkování, resumé v němčině i angličtině, redakční poznámka a seznam užitých zkratek.

Jádrem díla je dvousetstránkový katalog inkunábulí. Každá stránka s inkunábulemi je strukturována stejným způsobem. Obsahuje název (řazeno abecedně), pořadové číslo, provenienci, poznámky o zdobení, iniciálách, marginálních přípisech atd. Zahrnuje též informace o době i místě vzniku, vazbě a nakonec je uváděna signatura. Připojena bývá i fotografie tisku. Jedním z nejcen-

nějších prvotisků je fragment německého Almanachu z roku 1490, vydaného v Augsburgu v tiskárně Petera Bergera na přelomu let 1489 a 1490.

Další částí anotované publikace je katalog tisků 16. století s inkunábulemi, na který navazují dodatky, jako je abecední seznam tisků, index topografický i typografický, dále soupis proveniencí, v němž jsou obsaženy také seznamy zkratek užitých ve výše uvedeném soupisu. Nechybí ani konkordance signatur inkunábulí a čísel v popisovaném katalogu ale i v katalozích jiných, konkrétně *Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur* a katalogu Haina, Copingera a Reichlinga. Publikace je ukončena bibliografií a soupisem 237 užitých fotografií. *Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* je cenným přínosem pro polskou kodikologii. Jistě nalezne odezvu u odborné veřejnosti, v polských knihovnách, ale také u zájemců o historii.

Petr Sedláček

Raný novověk

Libuše SPÁČILOVÁ –
Vladimír SPÁČIL (edd.)
Nejstarší matrika Olomoucké univerzity z let (1576) 1590–1651 / Die älteste Matrikel der Olmützer Universität aus den Jahren (1576) 1590–1651
Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2016, 433 s.,
ISBN 978-80-244-5116-9.

Když se v roce 1929 František Cinek pokoušel zpřístupnit nejstarší matriky jezuitského olomouckého učení, dostalo se mu v tomto časopisu oprávněně tvrdé kritiky Františka Hrubého (ČČH 37, 1931, s. 166n.), který zároveň charakterizoval jejich význam pro jednotlivé středoevropské země a jejich různé společenské vrstvy. Už jen toto konstatování stačí pro zdůvodnění existence nové, kritické edice, jíž se podjali dva olomoučtí odborníci, kteří k ní přistoupili dostatečně připraveni. Olomoucké učiliště bylo otevřeno širšímu zázemí, než byla jen vlastní Morava, dominovalo tu především Slezsko. Najdou se tu však i jména poměrně početných scholárů z různých oblastí Německa a ovšem také z Uher (podíl Čech byl nepřekvapivě v podstatě mizivý). Nicméně nezanedbatelní jednotlivci přicházeji rovněž ze vzdálenějších zemí (Skandinávie, Skotsko, Sedmihradsko, Francie). S ohledem na tyto skutečnosti se editoři rozhodli zpřístupnit úvod k edici v plném rozsahu též německy.

Matrika ovšem přináší víc než jen jména olomouckých scholárů (je jich pro uvedené období více než šest tisíc), protože zaznamenává porůznu i jména lektorů a témata jejich přednášek, resp. názvy diskusních okruhů samotných žáků, kteří jsou porůznu roztříděni do jednotlivých tříd. Bohatý prosopografický materiál je zpřístupněn čtyřmi navzájem propojenými rejstříky, které prezentují bohatou biografickou i topografickou materii. Základní biografický rejstřík je pochopitelně zpracován v latinské formě, nicméně rejstříky topografické v češtině, což může zahraničnímu badateli činit jisté počáteční potíže, i když jsou k dispozici i odkazová hesla. Je ovšem třeba si uvědomit, že menší teritoria nejsou propojena s vyššími celky. Tak např. Německo má jen tři odkazy, ale je třeba ohlížet se i na Lužici, Sasko, Bavorsko atd, které jsou zastoupeny podstatně silněji. Máme tak ve spolehlivé edici (zcela ojedinělá přehlédnutí či tiskové chyby není ani třeba zmiňovat) k dispozi-

ci důležitý pramen ke kulturním dějinám střední Evropy v raném novověku. Škoda, že ke knize nebyla připojena aspoň schematická mapka. A jistě někdo v dohlednu podá tabelární kvantitativní i kvalitativní sumarizaci zpřístupněného materiálu, který ale může sloužit i k hlubšímu studiu kulturních proudů ve střední Evropě v dané době.

Ivan Hlaváček

Martin MÁDL (ed.)
***Barokní nástěnná malba v českých zemích – Tencalla*, I–II**
Praha, Artefactum – nakladatelství Ústavu dějin umění AV ČR 2012–2013, 503 + 647 s., ISBN 978-80-86890-42-8

Dlouhodobý výzkum Ústavu dějin umění AV ČR, zaměřený k podchycení, interpretaci a zhodnocení nástěnné malby 17. a 18. století, přinesl jeden z podstatných výsledků ve dvou mohutných svazcích díla, které se vyznačuje poněkud komplikovaným označením. Zatímco komplet vystupuje pod poněkud nejasným názvem *Tencalla*, teprve uvnitř obou svazků najde čtenář upřesňující podtitul *Carpoforo Tencalla (1623–1685) a Giacomo Tencalla (1644–1689) v Čechách a na Moravě*. Navíc každý díl má samostatné vymezení v dalším podnázvu: I. díl *Statě o životě a díle ticinských freskařů, o objednavatelích a o umělcích z jejich okruhu*, II. díl *Katalog nástěnných maleb Carpofora a Giacoma Tencally na Moravě a v Čechách*. Jakmile se však čtenář ponoří do tohoto díla, díky přehlednému rozpisu obsahu a společného jmenného i místního rejstříku se v něm snadno zorientuje. Navíc je překvapen rozsahem prezentovaných poznatků a množstvím zveřejněné ikonografie.
Dvousvazková kolektivní monografie představuje malířské dílo dvou italských mistrů – Carpofora a jeho vzdáleného bratrance, žáka a pokračovatele Giacoma – pocházejících z městečka Bissone, dodnes nazývaného „terra di artisti", v kantonu Ticino na švýcarsko-italských hranicích. Umělecky významnější Carpoforo a jeho napodobitel Giacomo se uplatnili v širším středoevropském rámci (včetně císařského dvora ve Vídni) a také v českých zemích působili na mnoha místech (Náměšť nad Oslavou, Kroměříž, Olomouc, Roudnice nad Labem, Libochovice, Praha aj.), už proto bylo žádoucí, aby se ke zpracování spojili znalci barokního umění z několika domácích institucí s badateli z Rakouska a Slovinska. Společně podali systematický, velmi podrobný popis všech zachovaných nebo již zaniklých, ale archivně doložených výtvorů Tencallů a s nimi spolupracujících umělců, dějiny staveb s nástěnnými malbami, technický popis maleb a jejich podrobný ikonografický rozbor, vše s podrobnými pramennými doklady a dokumentárními ilustracemi. K tomu připojili nejen rozsáhlou bibliografii, ale také edici pramenů z řady domácích a zahraničních archivů, týkajících se činnosti Tencallů i jejich společenských a rodinných vazeb. Německé, italské a české písemnosti, resp. úryvky z nich, jsou opatřeny výstižnými regesty, což usnadní práci všech dalších badatelů; ocenění zaslouží skutečnost, že se editoři pramenů neomezili na působení obou malířů v českých zemích, ale zachytili také písemnosti svědčící o činnosti Carpofora Tencally ve vídeňském Hofburgu, což zvětšuje mezinárodní váhu publikace.
Ve dvou desítkách studií pojednávají jejich autoři o životě a tvorbě dvojice malířů, o objednavatelích jejich výtvorů, dále o předlohách, motivech a replikách nástěn-

ných maleb (se zvláštním zřetelem k ovidiovským a heroickým námětům) a o úloze maleb v reprezentačních architektonických a uměleckých projektech. Zde je blíže charakterizována tvorba i jiných umělců, zejména architekta Antonia Porty, štukatérů atd. Vedle uměleckohistorických statí Martina Mádla, Jany Zapletalové, Radky Miltové, Martina Krummholze a několika dalších autorů zaujme historiky rozsáhlá studie Petra Mati o šlechtických objednavatelích maleb obou Tencallů v habsburské monarchii.

Maťa načrtl kolektivní biografii šlechtických objednavatelů, v níž sledoval jejich sociální a majetkové postavení, příbuzenské svazky, sídelní režim, kariéru a vztah k vídeňskému dvoru. Sledoval aristokracii uherskou, rakouskou, českou a moravskou (mj. z rodu Lobkoviců, Černínů, Kaplířů, Ditrichštejnů a Šternberků). Zjistil, že zde neplatí teze o zvláště intenzivním vztahu všech těchto aristokratů k vídeňskému dvoru, neboť jednotliví šlechtici se v tomto ohledu značně lišili; v některých případech šlo o vysoké představitele zemské správy. Téměř ve všech případech však to byli mimořádně zámožní velmoži nebo alespoň nositelé vlivných úřadů, a to ze tří různých generací. Autor dospěl k poznání, že motivace tencallovských objednavatelů byla různorodá a že k jejímu bližšímu osvětlení bude třeba provést detailní výzkum v rodinných archivech podle vzoru Winkelbauerovy monografie o Gundakarovi z Lichtenštejna (1999).

Publikace je zdařilou ukázkou akademického výzkumu v oblasti dějin umění se zřetelem k širšímu historickému kontextu. Na konkrétních příkladech dokumentuje – především pro aristokratické prostředí – prostupnost hranic jednotlivých zemí a vytváření reprezentativních center moci v jednotlivých provinciích habsburské monarchie. V úhrnu významně prohlubuje poznatky o italsko-českých vztazích a o silném působení italské kultury ve střední Evropě.

Jaroslav Pánek

Václav GRUBHOFFER
Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914
České Budějovice, Společnost pro kulturní dějiny – Nová tiskárna Pelhřimov 2013, 444 s. + 24 s. barevných ilustrací a 1 příloha, ISBN 978-80-905264-2-6.

I odborná publikace může zaujmout jako knižní artefakt s vysokým potenciálem horizontu očekávání. To je případ monografie Václava Grubhoffera, která je předmětem našeho zamyšlení. Vezme-li ji čtenář do ruky, je osloven již metaforickým názvem, který naznačuje autorův interpretační přístup k tématu. Pojednání o posledních věcech člověka je v podtitulu zasazeno do konkrétního historického kontextu, a to dobově i geograficky. Jde o text čtivý, určený odborníkům i širšímu publiku, který splňuje náročné vědecké parametry, aniž by byl přesycen neúčelnými teoretickými pasážemi. Kniha je v mnoha ohledech inspirativní. Svým kulturně historickým pojetím může oslovit jak historiky, kteří se zabývají dějinami šlechty, či badatele jiných vědních oblastí a specializací, tak širší kulturní veřejnost.

Grubhofferova kniha má zajímavou strukturu. Je rozdělena na dvě základní a dle našeho soudu stejně důležité části – část výkladovou (212 s.) a část s poznámkami, které jsou vyčleněny do samostatného oddílu (146 s.). To má své opodstatnění v autorově strategii oslovit různé typy čtenářů, ale

nabízí se i jiný kvalitativní rozdíl, a to stylistický. Výkladová část je totiž koncipována jako diskurs faktograficko-interpretativní, zatímco poznámkové kompendium poskytuje bohatý dokladový materiál informační, kde je faktografie nejen osvětlována, ale často i hodnocena v širších souvislostech domácího a evropského badatelského kontextu. Specialisté různých vědních oborů by patrně uvítali zařazení jmenného rejstříku osob a toponym, včetně jazykových mutací, neboť se jedná o multikulturní prostor, který je sledován v časovém rozpětí více než dvou staletí. Práce je teoreticky pevně ukotvená a heuristicky bohatě podložená a její autor se mimořádně dobře orientuje v současné italské historiografické literatuře. Vnitřní členění výkladového pojednání na pět oddílů se neřídí tradiční lineární časovou osou, ale podřizuje ji vyšším tematickým celkům. Důsledkem takového pojetí jsou opakované návraty v čase u konkrétních sledovaných jevů či lidských osudů. Čtenář, který není příliš obeznámen s historií Schwarzenbergů, nalezne v závěru knihy jejich rodokmen od 17. století. Možná by ocenil i dobové kartografické přílohy, které by mu pomohly zorientovat se ve sledovaném geo-historickém prostoru v tak dlouhém časovém období.

Úvodní oddíl publikace obsahuje přehled současných metodologických přístupů ke zkoumání fenoménu smrti v dějinách lidské společnosti. Autor monografie pak volí za svůj zásadní inspirační vzor Michela Vovella, který je známý jak ve francouzské, tak v italské historiografii. Ten v díle o smrti v západní Evropě od středověku po naše časy[1] sledoval obrazy smrti v proměnách věků (*les images successives de la mort à travers le temps*) a dospěl k přesvědčení, že existuje přímá a velmi provázaná vazba mezi různými druhy reprezentace smrti a modelem společnosti.[2]

V následující podkapitole úvodní části knihy je pak ústřední téma smrti přeneseno z obecné roviny do konkrétní historické zkušenosti příslušníků rodové šlechty usazené v Čechách, aby mohlo být traktováno jako rekonstrukce schwarzenberské „zkušenosti se smrtí" v letech 1732–1914, s časovými přesahy do doby minulé i následující po těchto meznících. Volba mezníků byla dána vnějšími událostmi a lze ji považovat za legitimní, i když bychom uvítali, kdyby periodizační období začínalo datem 1719, tj. úmrtím vévodkyně z Krumlova a kněžny Marie Ernestiny z Eggenbergu, případně jejich rodičů Marie Justiny ze Starhembergu (1681) a Johanna Adolfa ze Schwarzenbergu (1683). Synchronně-dynamický přístup autora ke zkoumané problematice by tím získal své opodstatnění, vezmeme-li v úvahu dominanty sledovaných estetických období (baroko – osvícenství – romantický historismus „dlouhého" devatenáctého století), zlomové tendence fenoménu „konce století" (osmnáctého – devatenáctého – dvacátého) či multikulturní geo-prostor jižních Čech, který Schwarzenbergové již v 17. století zvolili za svůj domov.

Inspirace Vovellem se ukázala jako nosná nejen v teoreticko-metodologickém uchopení tématu, ale rovněž v rovině autorova,

1 Michel VOVELLE, *La Mort et l'Occident. De 1300 à nos jours*, Paris 1983.

2 M. VOVELLE, *Un lien direct entre les représentations de la mort et le modèle de société*. Entretien réalisé par Pierre Chailland, L'Humanité, vendredi le 16 janvier 2015. Dostupné na http://www.humanite.fr/michel-vovelle-un-lien-direct-entre-les-representations-de-la-mort-et-le-modele-de-societe-michel (ověřeno 3. 5. 2017).

řekněme „obrazného“ vyjadřování, a to zejména ve třetím oddíle nazvaném „Poslední nemoci a rituál smrtelné postele“. A nejde jen o autorovu inklinaci k metaforám (nejen v názvech kapitol), přirovnáním, perifrázím, které mimochodem zvyšují čtivost textu. Dynamická líčení přechodového rituálu smrti namísto statického popisu, umírání v proměnách lékařského diskursu dobových vzorců (duchovní – lékař), vizuální okázalost pohřebních slavností a vnitřní prožívání posledního rozloučení se zesnulým v intimním rodinném kruhu, to vše svědčí o sečtělosti a literární průpravě mladého kulturního historika, který však dovede v pasážích odborných výkladů a faktografie být i věcně pragmatický, jako např. ve druhém oddílu věnovaném problematice „medikalizace smrti“.

Tento koncept je autorem detailně představen nejen v rovině teoretické, ale i v konkrétních oblastech spojených s umíráním, smrtí a pohřbíváním tak, jak to bylo uváděno v dobových lékařských a hygienických spisech. Koncept medikalizace byl následně použit jako zásadní nástroj pro přístup k zamýšlené rekonstrukci zkušenosti se smrtí u Schwarzenbergů. Ve svých úvahách a interpretacích se autor leckde vrací se k otázkám, jejichž řešení nepokládá za uspokojivé. Obdobně se dovede uměřeně vrátit k původně sledované interpretační lince, když zjistí, že odbočky, které se nabízejí, by měly za následek tematickou roztříštěnost či digrese.

Z bohaté bibliografie použitých primárních dobových pramenů, písemných i tištěných, a z prostudované sekundární literatury nejen české provenience je zřejmé, že redakci výsledného textu předcházela jak důkladná odborná průprava, kterou autor získal na Historickém ústavu Jihočeské univerzity, tak také svědomitá heuristická příprava. Jde o velmi časově náročné hledání a pátrání, které však na druhou stranu často odmění vytrvalého a úporného badatele tím, že najde něco, co doposud nebylo v odborných kruzích citováno ani publikováno. A pokud je autor schopen nově nalezená fakta analyzovat a interpretovat ve světle nových přístupů, mohou se i jeho čtenáři podívat na tradiční schémata spojená s výzkumem historie šlechtických rodů žijících v Čechách v nové perspektivě.

Jitka Radimská

19. a 20. století

Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ
Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze
Pardubice – České Budějovice, Univerzita Pardubice – Veduta 2015, 208 s., ISBN 978-80-88030-11-9.

Manželství představuje a představovalo napříč současnými i minulými společnostmi průsečík dobových kulturních, právních, náboženských, resp. mravních norem na straně jedné a individuálních postojů, pocitů a hodnot jedinců, kteří do manželství vstoupili, na straně druhé. Tato okolnost už a priori vnáší do manželského soužití jisté napětí: Z hlediska společnosti (státu, vrchnosti, církve, obce, širšího rodinného okruhu) má manželství plnit celou škálu funkcí a chování manželů (vůči sobě navzájem, vůči potomkům i svému okolí) nemá vybočovat z všeobecně akceptovaných norem, z hlediska manželů samotných je však tento svazek prostředím konfrontace dvou (často dosti odlišných) představ, jak má manželství vypadat a fungovat. Realita

manželského soužití je tak velmi lákavým tématem pro sociology, psychology či kulturní antropology.

Pokud jde o možnost výzkumu manželství minulých dob, u nichž jsme odkázáni pouze na skrovné pramenné stopy, je pochopitelně situace obtížnější, ať už v rámci studia každodennosti a dějin rodiny hledáme manželství dobově obvyklé a „normální", nebo jestli v rámci historicko-antropologického přístupu sledujeme extrémní a mimořádné případy, kdy byla v rámci veřejně ventilovaných manželských rozepří norma překračována a ze strany aktérů sporu vlastně znovu ustavována. Jedním z nemnohých pramenů, které je možné z tohoto hlediska využít, jsou soudní akta manželských sporů, o které se ve své práci opřela právě Zuzana Pavelková Čevelová.

Autorka se vydala cestou v českých poměrech v podstatě neprošlapanou. Metodicky se inspirovala v zahraničí, kde tento typ pramenů začali intenzivně využívat již od devadesátých let 20. století. Zahraniční badatelé již ustavili metodologické přístupy a dospěli k prvním zobecňujícím závěrům. Pavelková Čevelová se velmi dobře orientuje především v jazykově německé produkci a jako ke svému inspiračnímu zdroji se hlásí zejména k Margareth Lanzingerové. Podobně jako ona založila výzkum na studiu soudních akt 19. století: protokolů arcibiskupského manželského soudu v Praze a biskupského manželského soudu v Českých Budějovicích v období konkordátu (1857–1868), kdy byla katolické církvi přechodně navrácena soudní pravomoc v manželských záležitostech a obnovena činnost konsistorních diecézních soudů. Výzkum soudních materiálů autorka vhodně doplnila rozborem pastoračních a právních příruček pro katolický klérus z druhé poloviny 19. století. To jí umožnilo „konfrontovat normu a praxi v každodenním soužití v manželství, rodině, farnosti a obci" (s. 29).

Soustavné vytěžení protokolů církevního manželského soudu bylo natolik průkopnickým aktem, že autorka musela nejprve stanovit základní kategorie sporů (odvozené od dobové typologie) a jednotlivé pře podle ní roztřídit. V pravém slova smyslu jsou manželskými spory ty, ve kterých manželé z rozmanitých důvodů žádali o rozvod od stolu a lože, o zneplatnění sňatku, nebo případy, kdy se jeden z manželů snažil žalobou přimět partnera k plnění manželských povinností. Autorka však příhodně věnovala pozornost i snubním sporům, v nichž jako protistrany nevystupovali manželé, ale snoubenci a soud řešil otázku platnosti či neplatnosti slibu manželství. Ani v případě, že zasnoubení bylo soudem shledáno platným, nevedl však rozsudek k uzavření manželství, nýbrž jen k nároku poškozené strany na vymáhání finančního odškodnění, popř. výživného na nemanželsky narozené děti. Snubní spory nicméně výstižně dokládají váhu tzv. překážek uzavření manželství a zároveň pěkně ilustrují okolností (role majetku, zprostředkovatelská úloha příbuzných a známých apod.), za kterých vnikal vztah mezi mužem a ženou, jenž měl výhledově vést ke sňatku.

V duchu mikrohistorických postupů se autorka snaží co možná v úplnosti zrekonstruovat jednotlivé projednávané případy a na jejich základě sledovat strategie jednání zúčastněných stran. Tyto rekonstrukce odhalují, jak u déle projednávaných kauz docházelo k opakovaným proměnám postojů a strategií žalující i žalované strany. Souviselo to s tím, že manželé měli v okamžiku, kdy postoupili svou při soudu, často jen nejasnou představu, čeho chtějí vlastně

dosáhnout. Autorka v rámci rekonstrukce vnitřního světa zúčastněných osob a atmosféry manželského života přínosně sledovala argumentaci, míru emotivity, názorovou konzistenci a konsekvenci výpovědí.

Podrobně si všímá rovněž role faráře, usilujícího o zprostředkování mezi znesvářenými manželi. Právě faráři působili v případě manželských sporů jako první instance, prošetřovali oprávněnost stížnosti, vyslýchali obě strany sporu, rodinné příslušníky a svědky a nakonec formulovali žalobu. Právě na taktu, obratnosti a zkušenosti faráře často závisel následující průběh sporu: šance na usmíření manželů nebo naopak eskalace konfliktu. Ve většině autorkou podrobněji mapovaných kauz vystupovali faráři ve své pastoračně-psychologické a zároveň úřednické funkci velice zodpovědně a v intencích doporučených postupů.

Církevní soud, v jehož kompetenci bylo rozhodovat o platnosti manželství (tzv. občanské účinky sňatku – majetková vyrovnání, výchova dětí – zůstávaly v kompetenci civilních soudů), pak přezkoumával oprávněnost žádostí: existenci zákonných překážek manželství, neplnění manželských povinností žalovanou stranou. Autorka konstatuje, že při posuzování schopnosti či neschopnosti plnit manželské povinnosti hrála důležitou roli také lékařská věda. Lékařský posudek či lékařské dobrozdání, že příčina nezpůsobilosti k manželskému styku je operativně odstranitelná, zásadním způsobem ovlivňovalo soudní verdikt. Závažným postřehem je též autorčiny závěr, že studovaný soubor případů svědčí o rostoucí schopnosti nevzdělaných lidí z venkovského prostředí orientovat se v právních postupech a adekvátně jednat.

Pavelková Čevelová se hlásí především k historicko-antropologickým přístupům a k mikrohistorii, což je relevantní ve vztahu k zvolené pramenné základně a metodě analýzy. Dovoluje to také omluvit některá její nesrozumitelná tvrzení na adresu sériových pramenů typu matrik či obyvatelských seznamů (s. 18: „jejich zápisy nemusejí být za všech okolností pravdivé“). Diskutabilní je však po mém soudu autorčina deklarovaná ambice přiblížit prostřednictvím manželských sporů každodennost manželství v druhé polovině 19. století. Nejde o počet studovaných případů a tedy representativnost vzorku: v rámci historicko-antropologické snahy porozumět sociálním praktikám a každodenním zkušenostem lidí studované kultury, resp. rekonstruovat hodnoty a postoje jednajících osob, je zcela legitimní zvolit mikrohistorické měřítko a jít cestou případových studií, jimiž se stávají manželské spory, projednávané před soudem. V těchto kauzách se však nerozkrývá modelový manželský vztah, ale spíše mezní situace, která v manželství mohla nastat. V případech tohoto „neobvyklého normálního“ se jak v očích příslušníků studované kultury, tak z pohledu historického antropologa odkrývaly a ustanovovaly sociální a kulturní meze průchodnosti určitého jednání.[1] Je tedy zjednodušující až zavádějící chápat studované kauzy jako obrazy každodennosti manželství; ráz manželského soužití nebyl v podstatné většině případů tak dramatický a konfliktní, většina manželství pravděpo-

1 Srov. Jan HORSKÝ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Historická antropologie? Metodologické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2004, č. 1, s. 61–81; Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století,* Praha 2002, s. 103–105.

dobně fungovala na bázi solidarity a základního porozumění mezi manželi.
Přes tuto interpretační výhradu je třeba práci Zuzany Pavelkové Čevelové vysoce ocenit, a to nejen pro záslužnou snahu napojit české dějepisectví na aktuální zahraniční témata a postupy, ale i pro solidní a pečlivé zpracování problematiky a cenné dílčí závěry a postřehy. Nezbývá než se připojit k autorčině přání, aby bylo téma manželských soudních sporů dále sledováno a aby se pozornosti dostalo vedle pražského a českobudějovického také dalším diecézním manželským soudům a rovněž civilním manželským soudům, do jejichž kompetence spadaly manželské spory s výjimkou konkordátního období.

Markéta Pražáková Seligová

Martina NIEDHAMMER
Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století – skupinová biografie
Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Židovské muzeum v Praze – Nakladatelství Lidové noviny 2016, 262 s., ISBN 978-80-7422-512-3.

Kniha o židovských elitách si klade za cíl pojednat o profesních a soukromých osudech příslušníků židovských velkoměšťanských rodin z pražského prostředí. Autorka zvolila pro jejich označení výraz elita, který má naznačit jejich výsadní hospodářské postavení ve většinové společnosti a z hlediska židovské menšiny také jejich poměrně velký politický vliv. Z hlediska judaismu byli příslušníci těchto elit jistě významní a záslužní, nicméně pod elitou si samotný judaismus představuje spíše duchovní vůdce. Termín elita je tedy zvolen z pohledu nežidovského a nestranného. Martina Niedhammer nám předestírá plastický, výborně koncipovaný obraz rodin Porgesů z Portheimu, Przibramů, Dormizerů a Lämelů. Jedná se o vybraný vzorek z dvaceti velkoměšťanských židovských rodin, jejichž hospodářský a společenský vzestup přesáhl rámec židovského prostředí.
Pro dějiny Židů v diaspoře byla a dodnes je otázka lpění na identitě ústředním problémem, se kterým se každá generace vyrovnává po svém. Kudy vede hranice mezi naprostou asimilací a židovskou identitou? I v moderní době se jedná o palčivou otázku. V našem prostředí, jak naznačuje kniha, byl asimilační vliv (i tlak) poměrně silný, přesto však autorka podotýká, že ve srovnání například s Berlínem nebyl ve zkoumaném období v Evropě největší. Ze závěrů studie vyplývá, že i čeští (moravští) Židé sdíleli jakousi rozpolcenost, kterou se vyznačuje středoevropský prostor: jedná se o prostor mezi Západem a Východem, násobený v židovských komunitách rozporem mezi západoevropským a východoevropským, popřípadě orientálním Židovstvem. U zkoumaného vzorku je zajímavé představení židovských elit jako rozkročených mezi Prahou a Vídní, ortodoxií a reformismem, Evropou a Svatou zemí, loajalitou a sounáležitostí. Studie popisuje politické snahy o zrovnoprávnění Židů v rámci monarchie a neochotu mocnářství umožnit Židům emancipaci, zastíranou udělováním nobilitací jednotlivcům.
V úvodu studie autorka vymezuje otázky a shrnuje stav dosavadního bádání, vytyčuje metodické postupy a seznamuje čtenáře s pramennou základnou. V navazující kapitole „Na Jerusalemském ostrově" uvádí čtenáře do historie vzniku a etablování rodinných podniků vybraného vzorku. Nad prosperitou židovského podnikání se vzná-

šel stín nerovnoprávného postavení židovské menšiny a výlučně utilitární přístup státu k židovským podnikatelům i potažmo k Židovstvu. Tento přístup se se mohl kdykoliv změnit v nepřátelský. Jakým způsobem čelili židovští podnikatelé ztíženým podmínkám? Vývozem zboží do zahraničí, silnou konkurenceschopností, inovacemi, zapojováním manželek do podnikání, solidaritou a úzkými profesními kontakty se souvěrci.

V kapitole „Na Žofíně" se čtenář seznámí s hospodářskými a politickými iniciativami židovských elit, jejich vlivem v Průmyslové jednotě a vlasteneckých spolcích, postojem Židů k rostoucí nacionalizaci českého prostředí.

Název následující kapitoly „U templu v Dušní" odkazuje na okruh židovského města. Elity však tento stísněný prostor postupně opouštěly, jakmile jim to umožnila legislativa. Přesto však jejich pouta k židovskému společenství zůstávala pevná a podpora židovského školství, kehily a náboženského života spolehlivá. Autorka rozebírá pozadí pomalého průniku reformního judaismu. Obzvláště zajímavé je pojednání o frankistickém hnutí, ke kterému se jeden čas hlásili členové rodiny Porgesů z Portheimu.

Již nastíněný problém emancipace Židovstva podrobně rozebírá kapitola, nazvaná „C. k. spojené dvorské kanceláři ve Vídni". Instituce *štadlanut*, tedy kontaktních osob mezi židovskou obcí a státními strukturami, doznala s příchodem raného novověku jistých změn, na důležitosti však neztratila. Boj o emancipaci zdaleka nebyl vyhrán ani na sklonku 19. století. Dobré výsledky v tomto směru vykazovala zejména rodina Lämelů, jejíž členové se politickými prostředky horlivě zasazovali o zlepšení postavení židovské menšiny, přičemž prvním krokem mělo být zrušení diskriminační židovské daně.

Kapitola „Portheimka" odkazuje na zámeček, který obývali Porgesové, a poskytuje čtenáři pohled do uspořádání domácnosti, způsobu života, sňatkové politiky, pohřbívání a dalších soukromých záležitostí židovského velkoměšťanského světa.

Jedním z nejdůležitějších příkazů judaismu je dobročinnost. O charitativních aktivitách vypráví kapitola s názvem „Do Jeruzaléma!", ve které čteme příběh o výjimečné nadaci pro Palestinu. Podpora Židovstva, žijícího ve Svaté zemi, byla v diaspoře samozřejmost, tato nadace se však vymykala tím, že její iniciátorkou byla žena, Elise Herz rozená Lämelová. Autorka kromě samotného příběhu nadace upozorňuje na další obecné rysy dobročinných snah, které v raném novověku získávaly jiný obsah a místo pouhého vybírání příspěvků se zaměřovaly na pomoc a svépomoc, tedy na odstranění příčin vzniklé nouze.

V závěru knihy jsou připojeny v duchu judaismu lyrické náhrobní nápisy příslušníků zkoumaných rodin, jejich rodokmeny a seznam literatury.

Lenka Blechová

Ladislav FUTTERA
Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století
(= Scholares, sv. 45)
Příbram, Pistorius a Olšanská 2015, 134 s., ISBN 978-80-87855-36-2.

Nejobvyklejší představa Libuše ve většinovém českém historickém vědomí by patrně zahrnula dva obrazy: buď se s kněžnou shledáme pod košatou lípou, kde v říze až

na zem rozhoduje soudní při dvou rozvaděných bratrů (opírajíc se přitom případně o symbolický majestát soudních insignií: meče a zákoníku, kdesi poblíž), anebo v jasnozřivém vytržení věští budoucí slávu Prahy či rovnou celého českého národa. V obou případech máme co činit s ženskou postavou, jež je přímo vtělená důstojnost, rozvaha a moudrost jakéhosi vyššího řádu. Práce Ladislava Futtery vysvětluje čtenáři velmi přehledně, jak jsme se k těmto sdíleným představám v českém národním společenství dobrali; připomene přitom to, co patrně čtenáři (například ti znalí esejů Vladimíra Macury z *Českého snu*) tuší alespoň v obecných obrysech, totiž že zásadní roli v ustavování našich asociací spjatých s touto postavou sehrálo falzum *Rukopisu zelenohorského* (RKZ) a Smetanova opera *Libuše* na libreto Josefa Wenziga (v českém překladu z pera Ervína Špindlera), které z tohoto textu vychází. Futtera ovšem tuto podobu kněžny přivádí na scénu až ke konci knihy. Předtím čtenáři představuje celé defilé Libuší, jež jsou té posledně zmíněné často značně vzdálené a právě svou jinakostí skýtají nejedno překvapení (jejich jinakost pak vhodně podporuje i dobře vybraný výtvarný doprovod knihy z dobových ilustrací ke sledovaným pracím). Není to poprvé, kdy se tomuto motivu dostalo takové evidence – a autor své předchůdce uvádí v pečlivém přehledu – ovšem až v jeho knize dostávají tyto „jiné Libuše" patřičný prostor a zasazení do kontextu.

Cílem práce Ladislava Futtery bylo podrobit zkoumání obraz kněžny Libuše, jak se objevoval a byl zpracováván v historiografii a posléze v krásné literatuře české, českoněmecké a německé. Dolní hranici autorova tázání vymezuje Dobnerova kritika Hájkovy *Kroniky české*, jež představuje důležitý bodu obratu ve vnímání látek českého dávnověku, platný alespoň v učeneckém diskursu (že nešlo o diskurs jediný, autor reflektuje a dokládá na příkladech lidového čtenářského ohlasu Hájka ještě o mnoho později). Horní hranicí zkoumání pak je počátek osmdesátých let 19. století, kdy symbolicky vyvrcholilo usazení Libuše v roli jednoho z centrálních národních mýtů, jež se mj. odrazily v ideových plánech výzdoby Národního divadla a také ve Smetanově „slavnostním tabló", opeře, která hned podvakrát zahajovala provoz této divadelní budovy.

Toto období Futtera eviduje již jen jako kulminaci vývoje, jenž byl důsledkem „objevení" RKZ, a konkrétní beletristická zpracování motivu v česky psané literatuře po *Rukopisu zelenohorském* již podrobněji nesleduje. Stranou ponechal i procesy, které se národního mýtu dotkly v souvislosti se spory o RKZ, a také – s výjimkou stručné zmínky o Jiráskovi – další mladší vývoj látky. Snad v onom českém národním příběhu sošně tesané kněžny Libuše poněkud schází podrobnější dopovědění, že cílem *Starých pověstí českých* Aloise Jiráska nebylo jen „stát se jakýmsi synkretickým spojením českých kronik" (s. 92), ale že za jejich vznikem stála mj. snaha (jež nepochybně postupem času slavila úspěch) „zachránit" po zpochybnění historicity *Rukopisů* pro národní historické povědomí český dávnověk alespoň v roli autorsky podané pověsti, nabídnout širokým vrstvám čtenářstva „moderní variantu českého mýtu".[1] Rozhodnutí o časovém vymezení horní hranice zájmu je ovšem autorem argumentované, a navíc ve vyprávění

1 Srov. Jaroslava JANÁČKOVÁ – Karel KOMÁREK, *Komentář*, in: Alois Jirásek, Staré pověsti české, ed. Karel Komárek, Praha 2001, s. 339–369, cit. s. 347.

nacionálně českého příběhu kněžny Libuše na cestě do role „matky národa" jádro přínosu Futterovy knihy tak úplně neleží.

Důležitější je konfrontace českého vývoje látky s kontextem německojazyčné kultury. Futtera přesvědčivě ukazuje, že nazírání tohoto motivu jako ryze českého je historicky podmíněné a neplatilo vždy. Libuše mohla být a byla vnímána rovněž jako součást tradic německého kulturního prostoru (Herder, Brentano), tradice širší rakouské vlasti (Grillparzer) nebo jako součást dějin prostoru, k němuž se vztahuje český zemský patriotismus (Bolzano); nehledě na to, že i v česky psané literatuře byl vývoj motivu před jeho petrifikací *Rukopisy* poměrně pestrý. Sledované poměrně úzce vymezené téma je Futterou bezpečně zasazeno do rámce kulturního soužití českého a německého etnika na našem území v proměnách procesu utváření nacionálních identit, poslouží i jako názorná příkladová studie těchto procesů.

Futterův text se postupně zastavuje u Herderovy ohlasové básně na motivy pověsti *Die Fürstentafel*, u Musäova zpracování tématu coby milostného příběhu s aluzemi na francouzskou pohádku o vílách, u dramatu *Die Gründung Prags* Clemense Brentana, jež do hry vtáhlo motivy ideového souboje pohanství s křesťanstvím, či u Grillparzerova zpracování látky do podoby komplikovaného ideového dramatu *Libussa*, kde dojde i na vyrovnávání se s otázkami vztahu občana a státu. Z děl vzniklých na českém území v jiných jazycích než češtině je probráno například německé dramatické ztvárnění von Steinsbergovo (a jeho české přepracování z pera Josefa Jakuba Tandlera), dále inspirace, jež látka představovala pro divadelníka Johanna Nepomuka Komarecka; básnická práce Josepha Georga Meinerta; latinsky psaná báseň *Libussa* Bernarda Bolzana; z Hájkovy kroniky vycházející zpracování pověsti pro sbírku pohádek Caroline von Woltmann a také zpracováním českého dávnověku tématu blízký epos *Wlasta* Karla Egona Eberta.

Přehledu tradic zpracování látky předchází v úvodu souhrnná rekapitulace existující literatury ke zvolenému tématu a je třeba dodat, že na tomto místě i dále ve vlastním výkladu autor osvědčuje schopnost bezpečného kritického odstupu od sekundárních textů. V evidenci svých primárních pramenů vychází Futtera především z přehledové studie o zpracování látek českého dávnověku v německy psané literatuře Arnošta Krause *Stará literatura česká v německé literatuře* (1902). Její pozitivistický výčet ale přesahuje, když každému ze zmiňovaných děl věnuje stručnou charakteristiku ideovou, případně i formální a tyto následně vztahuje k proměnám široce chápaného společenského (úzce literárního i šíře kulturního, vědeckého, politického atd.) dění. Můžeme tak sledovat, jak se do zpracovávání tématu promítal nejprve osvícenský racionalismus, později napoleonské války a jimi vyprovokované vzedmutí důrazu na nacionální identitu, vidíme, jakou stopu zanechala Herderova filozofie, jeho důraz na jazyk a mytologii coby opory národní identity, jakou roli hrál folklorismus a jeho vztah k beletrii atd.

Útlá, ale informačně nasycená práce je podložena obsáhlým pramenným výzkumem, neutápí se však v prostudovaném materiálu, ale nabízí přehledný a jasně strukturovaný výklad, podaný čtivým stylem. Tyto charakteristiky je třeba zvláště vyzdvihnout vzhledem k okolnosti, že autorem knihy je teprve šestadvacetiletý debutant a publikace vychází z rukopisu jeho bakalářské práce

(Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2014; následně získala Cenu prof. JUDr. Karla Engliše).

Bylo by možné uvažovat nad tím, zda uvádění citací z pramenů v originální němčině, respektive v několika případech také v latině, není zbytečnou překážkou kladenou do cesty těm z potenciálních čtenářů, kteří tyto jazyky dokonale neovládají. Půvab Futterovy práce ovšem nezanedbatelnou měrou leží právě v suverénním zvládnutí materiálů různé jazykové provenience a v samozřejmosti a hladkosti, s jakou tyto jazykové a kulturní okruhy jednotně pojímá a v originálních citacích zapojuje do výkladu. Trocha případného čtenářského nepohodlí, kdy méně jazykově vybavení čtenáři musí nahlédnout do poznámkového aparátu pro český překlad, stojí za zprostředkování dojmu oné přirozenosti někdejší kohabitace jazyků a identit (a následně třeba také různých Libuší) na území českých zemí. Futterova práce tak v dalším plánu může sloužit i jako upozornění do našich vlastních bohemistických řad, že česko-německé problematice v literatuře 19. století ještě mnohé dlužíme.

Lucie Kořínková

Markéta KŘÍŽOVÁ
Reyes, emprendedores, misioneros. Rivalidad imperial y sincretismo colonial en la Costa de Mosquitia, siglo XIX
Praha, Karolinum 2015, 303 s.,
ISBN 978-80-246-3094-6.

Autorka se zaměřila na českou odbornou veřejností dosud nesledovanou problematiku proměn společnosti v relativně málo ekonomicky a politicky významné části střední Ameriky, tzv. Pobřeží Moskytů na hranicích Nikaraguy a Hondurasu, kde soupeřily ze strategických důvodů o vliv především Spojené státy a Velká Británie. Právě toto bylo dosud hlavním předmětem zájmu klasické i moderní literatury, sledující region zejména z hlediska mezinárodní politiky a diplomacie. Křížová se zajímala s využitím pramenného materiálu německé a britské provenience o význam přítomnosti britských a amerických diplomatů a obchodníků na straně jedné, na straně druhé pak středoevropských misionářů pro formování skupinových identit v oblasti, jež zůstávala v koloniálním období relativně stranou zájmu jak španělských úředníků, tak kolonistů.

Svou prací pokračuje Křížová v díle Josefa Polišenského, a to hned ve dvou směrech. Byl to právě on, kdo se zabýval americkými aktivitami Moravských bratří v Americe, byť kladl v tomto případě důraz na Ameriku anglosaskou. Založil potom orientaci české amerikanistiky a iberoamerikanistiky sledováním vztahů střední Evropy a amerického kontinentu především v kulturní a ekonomické dimenzi.

Josef Opatrný

Dana BOŘUTOVÁ –
Katarína BEŇOVÁ (eds.)
„Bella Italia". Interakcie medzi umeleckou kultúrou Itálie a vývinom umenia na Slovensku v 19. storočí
Bratislava, Vydavateľstvo Stimul – Katedra dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 2015, 200 s., ISBN 978-80-8127-145-8.

Podobně jako Český historický ústav v Římě, také nedávno založený Slovenský historický

ústav v Ríme poskytuje v posledních několika letech pobytová stipendia slovenským badatelům v oboru historie, dějin umění a archeologie. Jedním s výsledků zintenzívněného bádání nad italskou tematikou se staly konference a z ní vycházející sborník, věnovaný italsko-slovenským vztahům v umělecké tvorbě 19. století.

Pod souhrnným názvem „Bella Italia" se skrývá týmový projekt, v němž slovenští historici umění zkoumají vliv italského umění na slovenské prostředí a význam pobytu umělců z území dnešního Slovenska v Itálii v 19. století. Jeho cílem je prohloubit poznání evropských souvislostí, které byly ve slovenské uměnovědě dlouhodobě odsouvány na okraj ideologickými preferencemi „národních" aspektů v umění. Výzkum se zaměřuje jak na hlavní umělecké obory (malířství, sochařství a architekturu), tak i na teorii umění a památkovou péči. Projekt se týká recepce podnětů ze staršího umění od antiky po renesanci, stejně jako umění aktuálního v 19. století, zejména klasicismu. Vychází nejen z uměleckých výtvorů, ale i z archivních pramenů a ze zhodnocení literatury těch zemí, jež ležely na území habsburské monarchie, nicméně s přihlédnutím k širšímu mezinárodnímu záběru.

Kromě úvodu, rekapitulujícího stav bádání a nastiňujícího program slovenských historiků umění, kteří do této tematiky vstupují nově, přináší sborník osm studií. Jsou to vesměs dílčí pramenné sondy, z nichž některé kromě ohledání témat přinášejí srovnávací materiál pro obdobný výzkum novodobých kontaktů českých a dalších středoevropských zemí s Itálií. Kromě článku Viery Bartkové o římských pramenech ke studiu dějin umění je to zejména studie Kataríny Beňové o působení uměnímilovného uherského magnáta, hraběte Antona Apponyiho jako ambasadora v Papežském státě v letech 1815–1817 a 1820–1825, o prostředí, které se utvářelo kolem sídla rakouských velvyslanců v Palazzo Venezia, a o kontaktech s tamní kulturou (mj. o čestném členství v Accademia di San Luca, což byl jeden z nástrojů pro získání přízně zahraničních politiků ve prospěch římského uměleckého dění).

Další texty se týkají jednotlivých umělců ze Slovenska a jejich pobytu v Římě, kontaktů s proslulým sochařem Bertelem Thorvaldsenem a jeho dánskými krajany, styku s architektem Pietrem Nobile, který v první polovině 19. století zaujímal přední místo na Akademii výtvarných umění ve Vídni, dále pobytu maďarských umělců v Itálii, italského vlivu na sepulkrální plastiku na Slovensku a dokumentace příslušných památek ve druhé polovině 19. století. Závěrečná studie Daniely Kodajové „Krajina a umelecké pamiatky Talianska očami slovenských pútnikov do Ríma" má mnohem širší záběr a pojednává o moderním putování do Itálie a zvláště do Říma poté, co bylo Věčné město spojeno se střední Evropou železnicí a zcela se změnil rytmus cestování na Apeninský poloostrov. Této tematice je věnována rozsáhlá mezinárodní literatura, k níž se nyní přidávají konkrétní poznatky o cestách Slováků, kteří k cestám neměli jen náboženské pohnutky, ale sledovali také krajinu, města, obyvatelstvo a kulturu a podávali o tom všem svědectví ve svých literárních dílech.

„Idea Říma" a programové budování obrazu tohoto města jakožto kulturního centra světa v 19. století je tématem zpracovávaným převážně ve vztahu k početným či alespoň státním národům Evropy. Jejich kontakty s Itálií jsou zpracovávány z nejrůznějších hledisek. Řím a italská kultura však

měly nemenší inspirativní význam také pro malé národy, které v pohledu z Věčného města zůstávaly bezmála neviditelné. Je na nich, aby svým výzkumem prokázaly, že bez respektu k jejich podílu by zůstával obraz kulturního vyzařování Itálie neúplný. Slovenští historici umění učinili na cestě k dosažení takového cíle první potřebný krok.

Jaroslav Pánek

Ondřej DADEJÍK – Olga LOMOVÁ – Vlastimil ZUSKA
Ťing-Ťie: Poznámky k písním ze světa lidí
Praha, Karolinum 2016, 192 s.,
ISBN 978-80-246-3162-2.

Trojice autorů, sinoložka a dva estetikové, doprovází překlad úplného textu *Poznámky ze světa lidí* jednoho z nejvýznamnějších představitelů čínské humanitní vědy z přelomu 19. a 20. století Wanga Kuo Veje (1877–1927) výkladem estetické teorie tohoto myslitele formulované v roce 1908. Dadejík, Lomová a Zuska se pokoušejí pochopit jeho myšlení v kontextu úsilí části čínských intelektuálů tohoto období obohatit čínskou duchovní tradici o koncepty západní estetiky. Činí tak na příkladu pojmu ťing-ťie a už v úvodu konstatují jeho obtížnou převoditelnost do pojmosloví a chápání západní estetiky, aniž by to zároveň znamenalo zjednodušení a zploštění. Aby se autoři tomuto nebezpečí vyhnuli, pokoušejí se vyložit ho celou škálou kategorií a pojmů evropské literární vědy a estetiky, jimiž usilují o zachycení jeho obsahu a smyslu. V obecnější rovině je práce pokusem vysledovat osud čínských kulturních tradic vystavených agresivnímu působení západních vlivů, které se začaly výrazně projevovat zejména od začátku dvacátého století. Práce je mimořádným příspěvkem pro poznání intelektuálního světa modernizující se Číny v širších historických souvislostech.

Josef Opatrný

Andrej Borisovič ZUBOV (ed.)
Dějiny Ruska 20. století – díl I, 1894–1939
Přeložil Libor Dvořák a kol.
Praha, Argo 2014, 964 s.,
ISBN 978-80-257-0921-4.

Rozsáhlé dílo početného autorského kolektivu, soustředěného kolem prof. Zubova, bylo dle tvrzení předmluvy zpracováno během velmi krátkého času. Tato skutečnost se ale neodrazila na jeho výsledné kvalitě. Na publikaci se vedle ruských historiků podíleli i pravoslavní teologové a ruští akademici, působící v zahraničí. Kniha je členěna do tří hlavních kapitol, dále podkapitol, které se ještě dále dělí na menší celky. Mezi kapitolami jsou vložené rubriky s názory či poznámky historiků a dalších odborníků k danému textu. K probíraným tématům se podobným způsobem vyjadřuje i prof. Zubov v komentářích „Názor odpovědného redaktora" a „Poznámka odpovědného redaktora", kde se čtenář dozví o polemikách k daným tématům. Text publikace není vybaven poznámkami pod čarou, pouze za každou kapitolu nebo podkapitolu je umístěn seznam literatury.

Jako prominentní prameny jsou uváděny memoáry, dopisy, životopisné informace, nalezneme i výňatky z dokumentů. Publikace obsahuje řadu osobních svědectví (např. dopis nebo také báseň) dobových účastníků. Ve výše zmíněných rubrikách se ale objevují i detailnější popisy různých významných, nejen ruských historických

událostí (např. popis průběhu bitvy na Sommě), charakteristiky dobových ruských i zahraničních osobností (např. Kornilov, Kerenskij, Lenin, Stalin, ale např. i Masaryk nebo českoslovenští generálové Syrový, Gajda ad.). Místy autoři ovšem zacházeli až do přílišných detailů. Například při líčení bitvy mezi ruskou a japonskou armádou o přístav Port Arthur roku 1904 se čtenář dozví i kolik Japonci získali použitelných nebo nepoužitelných zbraní, patron, granátů, koní, černého uhlí nebo zásob potravin. V tomto směru záleží na relevanci údaje k hlavnímu tématu publikace, úhlu pohledu nebo také zájmu čtenáře o detail popisované události.

Publikace obsahuje množství statistických tabulek s množstvím detailních informací (např. počty popravených členů vyššího velitelského sboru Rudé armády apod.), řadu map, zobrazujících oblasti Ruska v různých historických epochách, fotografie dobových aktérů a několik obrázků s propagandistickými letáky či plakáty. Kniha je vybavena jmenným rejstříkem.

Ruské dějiny v období 1894–1939 jsou v publikaci popsány z úhlu pohledu, který vidí bolševiky a jejich vládu jako největší škůdce Ruska a ruského národa v jeho historii. Politický rozklad ruské říše způsobil dle autorů i to, že bolševici jsou sekundárně zodpovědní též za vzestup nacionalismu v některých oblastech země. Autoři zdůrazňují, že mnoho národům nešlo z počátku ani tak o odtržení od Ruska, jakož spíše o politickou autonomii v rámci federace s Ruskem. Za separatisty zde jsou označováni hlavně Poláci a Ukrajinci. Vzestup nacionalismu je autory dáván do kontextu právě s nástupem bolševiků, kteří jsou viněni z rozbití ruského impéria. Bolševici jsou tu definování jako zrádci, kteří jako jediný segment z politické reprezentace usilovali v průběhu první světové války o porážku Ruska, která by jim napomohla v jejich konečném úsilí převzetí moci.

Bolševismus je v následujících kapitolách srovnáván s nacismem co do rozsahu zločinného chování, represí a jejich vlivu na obyvatele. Z tohoto „souboje" zvrácených ideologií vyšel jako pomyslný vítěz bolševismus a jeho prosazovatelé. Autoři vyčíslují represálie, provedené na popud bolševiků (např. cílený hladomor, masové zatýkání, věznění, popravy, vraždění) a také rozsáhlý a dlouhodobý vliv působení bolševiků na úpadek mravních a společenských hodnot v Rusku. Velký vliv na tomto úpadku nesla však dle mínění autorů také carská administrativa, která v desetiletích, předcházejících válce dostatečně neřešila problematiku vzdělanosti obyvatel. Ti poté v důsledku neuvědomělosti či nevědomosti ani nevěděli, za jaké hodnoty mají v první světové válce vůbec bojovat.

Autoři ale také popsali nadějné momenty, které se vyskytly v pozdním období carské vlády před první světovou válkou. Jmenovali zde např. snahy o rozsáhlé hospodářské a sociální reformy. Zde vystupuje do popředí osobnost P. A. Stolypina, jehož reformy měly Rusko přiblížit k moderní Evropě. Jako pokračovatele této nadějné epochy jsou v publikaci pojímáni ruští emigranti a exulanti. Ty lze – statisticky viděno – považovat za jednu z nejpočetnějších emigrací ve světových dějinách.

Pro českého čtenáře stojí za pozornost zmínka o aktivitách československých legionářů v průběhu bojů první světové války a následně v období ruské občanské války. Autoři neopomněli zmínit ani to, jakým způsobem následně ruským exulantům pomáhala československá vláda, která tyto etnicky spří-

zněné uprchlíky přijímala ve velkém počtu na svém území a iniciovala např. založení Ruské lidové univerzity v Praze.
Je velmi zřetelné, že řada autorů publikace je ve svém pojetí pod silným vlivem pravoslavného náboženství. Někteří z nich toto náboženství považují za samotný základ ruské společnosti a s touto koncepční představou přistupují k interpretaci zpracovávaných témat. V knize se např. objevuje označení bolševického režimu za „satanský". Celkově je tato syntéza ruských dějin v mnoha ohledech zajímavým a cenným pohledem na přelomovou epochu ruských dějin a je užitečná také pro zájemce o studium totalitarismu.

Petr Oktábec

Marta POTUŽNÍKOVÁ
„Audi-Werbung 1909–1965" Eine medienwissenschaftliche Analyse
Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 2015, 356 s., ISBN-978-3-631-66525-1.

Předkládaná kniha je závěrečnou prací na Fakultě jazykových literárních a kulturních věd Univerzity v Řezně. Při práci na publikaci autorka postupně prošla a zpracovala úctyhodné množství písemných a obrazových pramenů. Na jejich základě analyzovala vznik, vývoj a fungování reklamy v období let 1909 až 1965 v německém automobilovém průmyslu na příkladu značky Audi. Výslednou monografii účelně a přehledně koncipovala do tří velkých kapitol, které bezezbytku pokryly zkoumané období.
První velkou kapitolu autorka nazvala „Úvod do automobilové reklamy" a rozdělila ji na čtyři části. V první z nich se M. Potužníková zaměřila na rozbor zásad reklamy. V sedmi podkapitolách postupně uvedla čtenáře do problematiky, významu, oblasti působení, komunikačních modelů, strategie, techniky a prostředků reklamy. Zaměřila se zde na analýzu tištěných medií tehdejší doby jako na nositele reklamní informace a na jejich fragmentech postupně rozebrala strukturu textů, obrazů a dalších vizuálních elementů reklamy.
V druhé části autorka představila automobilovou reklamu jako kulturní faktor nového strojírenského odvětví, výroby automobilů. Autorka tu nejprve rozebrala dobové všeobecné názvosloví, poté vztah reklamy a ceny. Třetí část, „Reklama a značka", se soustřeďuje na důležitost značky a loga výrobku pro reklamu a vytváření její správné identity. Ve čtvrté části autorka podala čtenáři obšírný výklad historie automobilové reklamy od jejich počátku před první světovou válkou, přes Výmarskou republiku, nacistickou třetí říši i šedesátá léta dvacátého století.
Druhá velká kapitola knihy je zaměřena na metodiku automobilní reklamy a pro větší přehlednost je rozdělená na dvě obsáhlé pasáže. První nese název „Sémiotika jako metoda analýzy." Nejprve rozebírá reklamu jako výzkumné téma sémiotiky. Čtenář je zde uveden do její zkrácené historie od starověku po současnost, od Platóna po Umberta Eca. Dále autorka analyzuje základy a metodiku sémiotik.
Třetí kapitola nese název „Analýza" a je rozdělena na tři větší pasáže. V první z nich autorka mapuje založení a vznik firmy Audi a představuje vybraná tištěná media jako např. Allgemeine Automobil Zietung, Motor, Motorschau, která sloužila jako nositele reklamy a byla tak vhodná k analýze její četnosti ve zkoumaném období. Druhá pasáž přináší čtenáři krátkou historii značky a automobilky Audi a jejího zakladatele Augustina Horcha v rozmezí let 1899 až 1965. Na

časové ose je zde přehledně prezentována cesta od společnosti s ručením omezeným k akciové společnosti v roce 1914, vzniku Auto Union fúzí firem Audi, DKW, Horch a Wanderer v roce 1932 až po období 1964 až 1966, kdy se z Auto Union stala dceřiná společnost akciové společnosti Volkswagen. Názornost a praktičnost časové osy dává čtenáři šanci jednoduše proniknout do zákoutí dějinného vývoje sledované značky. Ve třetí pasáži se autorka zaměřila na analýzu reklamních kampaní automobilů firmy. Pro větší přehlednost ji rozdělila celkem pět kratších oddílů: Od založení automobilky Audi cca do roku 1914, První světová válka 1914–1918, Luxus a krize dvacátých let s přesahem do roku 1932, od založení Auto Union do konce druhé světové války.

První čtyři oddíly jsou strukturovány identicky, autorka vždy nejdříve nastínila historický rámec období, popsala okolnosti vývoje firmy, značky a reklamy, což na závěr doplnila dvěma či třemi příklady reklamní kampaně. Pro první oddíl tak připadla volba na reklamu vytvořenou pro první čtyřválcový vůz značky Audi z roku 1910, následně na prezentaci úspěchů týmu Audi na Internationale Alpenfahrt 1913 a jako třetí je uvedena reklama automobilky Audi ve spojení s propagací sektu Červená karkulka v roce 1914.

Poslední oddíl, „Zárodek koncernu a moderního řízení", je zaměřen na nový počátek a změny v podniku po druhé světové válce a peripetie padesátých a počátku šedesátých let. Je zde shrnut poválečný přesun podniku do Ingolstadtu a následný rozvoj a spojení s koncernem Volkswagen. Publikace je na závěr doplněna seznamem literatury, pramenů, obrázků a rejstříkem.

Knihu můžeme přijmout jako cenný příspěvek k dějinám průmyslových podniků první poloviny dvacátého století, který zároveň podává ucelený pohled na vývoj fenoménu reklamy v automobilovém průmyslu na příkladu značky Audi. Publikace je vhodně a vyváženě doplněná dobovým reklamním obrazovým materiálem. Autorčin počin nabízí čtenáři zajímavé čtení s mnoha informacemi o vzniku a fungování automobilového průmyslu a automobilové reklamy v Německu. V době grantové uspěchanosti a povrchních příspěvků do jubilejních a jiných sborníků, či „kolektivních monografií" působí toto dílo jako blýskání na lepší časy. Na závěr lze jen vyjádřit přání do budoucna na český překlad knihy.

Pavel Bek

Jaroslav ŠEBEK
Za Boha, národ, pořádek
Praha, Academia 2016, 464 s.,
ISBN 978-80-200-2576-0.

Jaroslav Šebek, ktorý sa dlhodobo venuje výskumu politického a ideového vývoja katolicizmu, sa vo svojej najnovšej monografii zameriava na prítomnosť antidemokratických a nacionalistických trendov v prostredí českého a sudetonemeckého katolicizmu medzivojnového Československa. Skúmanú tematiku zasadzuje do rámca politiky pápeža Benedikta XV., no predovšetkým jeho nástupcu Pia XI., s ktorého menom je spätá realizácia tzv. Katolíckej akcie, či encyklika Quadragesimo anno. Zároveň autor problematiku komparuje s katolíckym prostredím iných európskych krajín, a to nielen za účelom poukázania na spoločné a odlišné znaky, ale aj so snahou o nájdenie inšpiračných zdrojov pre antidemokratické koncepty prítomné v katolicizme medzivojnového Československa. Prím v tomto smere zohráva najmä pro-

stredie rakúskeho a nemeckého katolicizmu. Prekvapivo, minimum priestoru venuje autor výskumu slovenského katolicizmu, hoci ako sám konštatuje v úvode knihy, „jeho nacionalistické a antidemokratické tendencie nejde prehliadnuť".

V prípade konceptualizácie vzťahu katolicizmu, demokracie, fašizmu a nacionalizmu sa autor odvoláva na práce Ernesta Nolteho, Karla Egona Lönneho, či Ursa Altematta. Hoci chronologicky sa výskum primárne sústreďuje na obdobie medzi dvoma svetovými vojnami, autor sa logicky nevyhol ani časovým presahom do obdobia „pred a po" v rámci vymedzeného časového rámca.

Kniha je členená na 24 kapitol, v ktorých sa otvára viacero okruhov skúmanej problematiky. Autor popisuje meniace sa postavenie katolíckej cirkvi v medzivojnovom Československu, pátra po príčinách a vzniku antidemokratických nálad v katolíckom prostredí, pričom svoju rolu v tomto smere zohrala podľa autora aj politika pápeža Pia XI.

Ďalej si Šebek všíma formy a idey antidemokratických konceptov v českom a v európskom katolicizme. Pozornosť venuje nielen prejavom nesúhlasu s platným systémom, ale aj navrhovaným alternatívam. Taktiež zachytáva dynamiku vzťahu katolíkov k demokracii a odkrýva širokú škálu názorov v katolicizme dvadsiatych a tridsiatych rokov, a to od kresťansko-demokratických, cez autoritatívne, až po fašizoidné. Dochádza k záverom, že protidemokratické nálady vyskytujúce v českom katolicizme nevychádzali z fašizmu, hoci je možné vysledovať určité spoločné rysy, a že fašizoidné a extrémne nacionalistické prejavy v ňom boli prítomné, nestali sa však v časoch prvej ČSR dominantnými.

Autor mapuje aj prepájanie katolíckej a národnej identity, ktoré bolo prítomné v českých (rozvíjanie svätováclavskej a cyrilometodskej tradície) aj sudetonemeckých katolíckych kruhoch. Poukazuje na ich rozličné ciele antidemokratických a nacionalistických tendencií. Kým český katolicizmus sa snažil predovšetkým o nájdenie inej alternatívy voči systému parlamentnej demokracie, sudetonemecký katolicizmus sa zameriaval na vyriešenie národnostnej otázky.

Pozornosť venuje autor aj Českej strane lidovej, ako reprezentantke záujmov českých katolíkov. Nepredstavuje ju ako monolitnú, ale poukazuje na jej regionálnu, ideovú a názorovú rôznorodosť. Všíma si aj politiku Jána Šrámka, a jej kritiku v radoch katolíckych intelektuálov a na stránkach katolíckej publicistiky.

Ďalej sa autor zaujíma o hlavných aktérov antidemokratických dialógov v českom aj európskom katolicizme. Z českého prostredia je pozornosť venovaná Jánovi Scheinostovi, Jaroslavovi Durychovi, Rudolfovi Malému, Konstantinovi Miklíkovi, či Stanislavovi Berounskému a ich ideám prezentovaných na stránkach titulov ako Rozmach, Obnova, či Vlajka. Značný priestor je v knihe venovaný korporativistickým ideám, či pápežskej encyklike Quadragesimo anno a jej dopadu na katolicizmus v Európe a v českých zemiach. Významnú rolu autor pripisuje mládežníckym hnutiam, pretože v nich antidemokratické trendy zaznamenali pomerne veľký ohlas. Súčasne sa podľa neho podieľali na premene katolíckeho diskurzu, čo ilustruje na príklade mládežníckych skupín nemeckého, rakúskeho a československého katolicizmu.

Hoci v českej historiografii už existuje niekoľko prác, ktoré sa antidemokratickým tendenciám v katolicizme medzivojnového Československa venujú, recenzovaná kniha vďaka širšiemu európskemu kontextu vná-

ša do problematiky nový pohľad. Kniha je prínosom tak pre česko-nemecké vzťahy, ako aj cirkevné dejiny i česko-vatikánske vzťahy v medzivojnovom období. Nechýba jej vedecký nadhľad ani čitateľská pútavosť. Oceniteľné je použitie aj rozsiahleho množstva prameňov českej, nemeckej, rakúskej a vatikánskej proveniencie, pričom niektoré materiály z vatikánskych archívov boli v rámci českej historiografie publikované po prvýkrát.

Michaela Lenčéšová

Zdeněk POUSTA
Jaroslav Císař – astronom a diplomat v Masarykových službách
Praha, Vyšehrad 2016, 343 s.,
ISBN 978-80-7429-702-1.

Patří k charakteristickým rysům aktuální historiografie politických a diplomatických dějin, že se badatelé odvracejí od vypsání „velkých činů velkých mužů" a více je zajímají procesy příprav zásadních politických aktů či vyjednání diplomatických smluv, otázky informačního zázemí aktérů a ovšem i sami „neviditelní" experti, bez nichž by státníci jen krajně obtížně dosahovali cílů, díky nimž jsou zapsáni do dějin.[1] Kniha z pera zasloužilého badatele o poválečných dějinách Univerzity Karlovy a zejména editora řady cenných svazků s prameny o kulturní rezistenci akademiků v nacistických lágrech a v poúnorových komunistických věženích je věnována výrazné a bezmála románově zajímavé osobnosti Jaroslava Císaře.

Zdeněk Pousta pojal biografii tradičně: s lehce starosvětskou laskavostí vypráví příběh Císařova života sdělně a poutavě v chronologickém sledu. Epizody Císařova působení přitom zasazuje do širších souvislostí, aby čtenář pochopil jejich význam v dobovém kontextu. Rešerše k tématu autor založil skutečně široce: bádal v patnácti českých a moravských archivech, soustavně prošel relevantní soubory českého i v Čechách dostupného krajanského tisku a opřel se samozřejmě také o literaturu memoárovou, o odborné produkci nemluvě. Podařilo se mu tak „vrátit" do českých dějin 20. století takřka zapomenutou a přitom v řadě politických, diplomatických, ale také kulturních a vědeckých souvislostí významnou, osobnostně výraznou postavu. Na Císařových osudech přitom Pousta ukázal, jak v celé řadě ohledů komplikovaná byla situace „Masarykovy akce", resp. o generaci později Benešova exilového usilování, a v jaké míře byl úspěch obou státníků závislý na osobní angažovanosti a kompetenci jejich nevelkých týmů. Součástí tohoto úspěchu bylo i české „zasíťování" v severoamerických nebo o dvacet let později v britských politických, žurnalistických a akademických kruzích. To byla přesně Císařova oblast působení.

Jaroslav Císař (1894–1983) byl akademicky motivovaný vystěhovalec do USA (1912), astronom, od roku 1914 aktivista české samostatnosti, od roku 1917 organizátor českých jednotek v americké armádě. Mladý, výkonný, perfektní angličtinou

1 V tomto směru je nedocenitelnou příručkou: Jindřich DEJMEK a kol., *Diplomacie Československa II. Biografický slovník československých diplomatů 1918–1992*, Praha 2013 a TÝŽ, *Pražské ministerstvo zahraničí a sebeprezentace Československa mezi světovými válkami*, in: Eva Broklová – Marie L. Neudorflová (edd.), Věře Olivové ad honorem. Sborník příspěvků k novodobým československým dějinám, Praha 2006, s. 83–102, zde ke klíčové roli Jana Hájka s. 86–90.

vládnoucí muž však byl především osobním tajemníkem Tomáše Masaryka v – pro mezinárodní etablování Československa rozhodujícím – období od června 1918 do dubna 1920. Poté Císař sedm let působil jako tiskový a kulturní atašé na československém vyslanectví v Londýně, odkud se vrátil do republiky, aby se v Brně ve Stránského tiskovém koncernu stal hospodářským ředitelem Lidových novin. Okupace Československa a druhá světová válka ho opět přivedla do diplomatických služeb: jako pracovníka české ambasády v Londýně, jako pilného a všestranného žurnalistu a od roku 1940 ředitele Czechoslovak Research Centre, tedy expertně informačního zázemí exilové vlády pro otázky aktuální i výhledové (parametry poválečného vysídlení Němců z Československa, otázky poválečných hranic, reparací atd.). Roku 1947 byl Císař přeložen do Prahy a po únorovém převratu – Janem Masarykem – poslán na řekněme „předpenzijní dovolenou". Roku 1949 se pak tvrdohlavému a vytrvalému Císařovi – jak Pousta říká: „zázrakem" – podařilo přímo u Gottwalda prosadit povolení legálního pracovního pobytu na astronomické observatoři univerzity ve skotském St. Andrews. Tam zůstal až do roku 1980, kdy se mu (přes nevůli československých úřadů) podařilo navrátit se na poslední tři roky života do Brna.

Pousta rozdělil knihu ve dvě nestejně rozsáhlé části: První, kratší, je věnována Císařovým americkým létům 1912–1918. Jejím jádrem je výklad o Císařově činnosti v Českém národním sdružení, o snaze mladých Čechoameričanů dostat se na evropské bojiště v rámci reálně nebo dokonce formálně českých jednotek a o nesmírně intenzivní organizační aktivitě jen o něco více než dvacetiletého, odvodními komisemi opakovaně odmítaného studenta Columbia University v tomto rámci. Superagilní, kompetentní, krajně obětavý a k tomu náležitě sebevědomý mladík se v červenci 1918 „stal nejen Masarykovým osobním tajemníkem, ale též spolupracovníkem, jak to Masaryk od lidí ve svém okolí také vyžadoval. Jejich spolupráce pak kulminovala v době amerického uznání Československé národní rady za prozatímní vládu Československé republiky a Císařovou aktivní účastí při vzniku Prohlášení nezávislosti československého národa 18. října 1918" (s. 105). Přípravě textu tohoto Prohlášení věnoval Pousta samostatnou kapitolu, kde podrobně ukázal, kolik významných amerických politiků a žurnalistů se (pod ohromným časovým tlakem) podílelo na cizelování Masarykova česky napsaného, Císařem přeloženého a zredigovaného textu, než jej Masaryk definitivně zkorigoval a poté předal Wilsonovi a státnímu tajemníku Lansingovi.

Druhá část knihy (s. 137–326) je věnována Evropě. Autor nejprve stručně ukázal, jak obtížné bylo pro Císaře spojit doslova permanentní tajemnickou práci pro neúnavného Masaryka s osobním životem a také s dokončením studia astronomie: doktorátu přírodních věd dosáhl na Univerzitě Karlově až roku 1923. To už byl Císař čilým tiskovým atašé československé ambasády v Anglii, odkud ovšem také redigoval anglické a americké vydání Masarykových válečných pamětí „Světová revoluce". Pousta, který má svého hrdinu nepokrytě v oblibě, nezatajuje ovšem ani jeho lapsy: Klíčová je v tom směru „aféra Skalák" z roku 1921, kdy příliš samostatný a sebevědomý (sedmadvacetiletý) Císař napsal pod – pro české prostředí rozšifrovatelným – pseudonymem článek do londýnských Times, v němž bez ohledu na znění mírových dohod navr-

hoval jako cestu řešení rakouské poválečné hospodářské krize jeho připojení k Německu (s. 167–176). Vzhledem k bouři, kterou londýnský článek vyvolal v českém politickém prostředí a k oprávněné zuřivosti Edvarda Beneše, byl zázrak, že Císař v diplomacii okamžitě neskončil. Zachránil ho Masaryk. Mladý muž, který jinak v Británii odváděl až neuvěřitelné množství solidní práce, však nebyl ani s odstupem schopen reflektovat, co vlastně natropil…

V tomto kontextu stojí za zmínku jeden, autorem samozřejmě až později zmíněný aspekt Císařovy sebereflexe. Když roku 1949 zoufale usiloval legálně opustit republiku směrem k observatoři St. Andrews, napsal v žádosti o podporu komunistickému ministru vnitra Václavu Noskovi, kterého znal z londýnského exilu, mj. následující slova: „Nikdy jsem nedělal politiku a nikdy jsem nebyl člověkem politickým, ani jsem za takového nebyl považován: nikdy jsem neměl – a tím méně mám nyní – politických ambicí. Pokud jsem s politikou, již jsem vždy považoval za svého druhu ‚nutné zlo', měl co dělat (jako soukromý tajemník prezidenta Masaryka a potom jako úředník zahraniční služby) bylo to vždy ve funkci výkonné…" (s. 288). Císař toto své stanovisko zřejmě myslel vážně. Stálo by ovšem za vysvětlení, co on, resp. jeho doba považovala za „dělání politiky"? Znamenalo to opravdu jen aktivní účast v politické straně? Císař se v letech 1914–1947 intenzivně angažoval v samém jádru politického čechoslovakismu, svým způsobem vysoce politické bylo i jeho působení v Lidových novinách. Jak tedy sám pro sebe interpretoval svoji činnost? Jako nepolitickou politiku? Jaká vlastně byla meziválečná a poválečná společenská reflexe politiky a jejích „hranic"?

Zdeněk Pousta knihou otevírá celé spektrum zajímavých otázek obecnějšího charakteru. Jeho klíčovou zásluhou však je samo biografické přiblížení barvité a mnohostranně (také literárně a překladatelsky) aktivní Císařovy osobnosti. Kniha je vybavena výběrovou bibliografií Císařových textů a překladů, soupisem použitých pramenů a literatury i jmenným rejstříkem.

Jiří Pešek

Martin VAŠŠ
Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945
Bratislava, Univerzita Komenského 2016, 456 s., ISBN 978-80-223-4173-8.

Fenomén bohémy je studován především v anglosaském prostředí a ve francouzské historiografii, jde o záležitost výrazně interdisciplinární, která ve střední Evropě doposud příliš reflektována nebyla. Martin Vašš ukazuje, že tento fenomén fungoval i ve střední Evropě, a to nejenom v Berlíně či ve Vídni, ale i v menších metropolích, jakou se stala po roce 1918 i Bratislava.

Kniha je rozdělena – jakkoli se tím občas nevyhneme určitému opakování některých informací, např. o návštěvě Iľji Erenburga v Bratislavě – na tři hlavní části. První teoretickou a do jisté míry shrnující, druhou sledující výtvarnou bohému a třetí interpretující bohému spisovatelskou. Umělecká bohéma je samozřejmě společností vnímána rozporuplně, neboť narušuje tradičně „spořádané" poměry měšťanské společnosti. Na druhou stranu právě umělci posouvají hranice kultury a ovlivňují vkus měšťanů, kteří jsou následně jejími konzumenty. Umělci přispívají k diferenci významů, k prozkoumávání identity nejen kulturní, ale také národní, což v případě bratislavské bohémy

je zjevně jeden ze stěžejních aspektů fungování těchto aktérů proměn společnosti směrem k modernismu.

Vašš uvádí, že nárůst bohémství v Bratislavě umožnil až vznik Československé republiky, kdy došlo – s určitým zpožděním, hlavně k roku 1920 – k posílení slovenského vlivu ve městě, do té doby výrazně ovlivněného německým a maďarským měšťanstvem. To ovšem v Bratislavě intelektuální (tedy ani bohémské) centrum za Rakouska-Uherska nemělo, převažoval vliv Vídně a Budapešti jako hlavních metropolí monarchie. Budování meziválečného Československa, nových úřadů v Bratislavě (ministerstvo pro správu Slovenska a později nové správní úřady) stejně jako vznik Komenského univerzity vytvářely podhoubí pro zrod nové intelektuální elity. Nové Slovensko potřebovalo novináře a úředníky, ale uplatnění tu našli i spisovatelé (často jako novináři či tvůrci proslovů pro politiky) či malíři a sochaři jako tvůrci kulturní identity nového státu, moderní slovenské elity.

Obecně modernismus, přesněji možná modernismy, přináší nové estetické sebevědomí, které hledalo avantgardnější vyjádření, než byl dosud převažující realistický pohled měšťanstva. M. Vašš shromáždil množství dokladů o životě malířů a výtvarníků v meziválečné Bratislavě a v éře první Slovenské republiky, kdy byly jejich osudy už strastiplnější, zejména v případě, že se dali do služeb tehdejší propagandy a na konci války museli skládat „účty". V osudech těchto Vaššových protagonistů se tak odrážejí širší politické kontexty, včetně zániku bratislavské avantgardy po roce 1945, kdy došlo k některým emigracím, resp. po roce 1948, kdy byl povolen pouze socialistický realismus a někteří z představitelů avantgardy skončili po politických procesech ve věznicích (mj. Laco Novomeský). Socialistický realismus, který s modernitou v umění měl společného již jen pramálo, stejně jako s tolerováním bohémského života, leží však již mimo zájem Vaššovy monografie. Další osudy protagonistů jeho knihy jsou však vždy alespoň několika slovy naznačeny, a jde o osudy často pozoruhodné.

Vznik bratislavské bohémy souvisel s koncem maďarské, případně německé kulturní převahy po první světové válce. Na Slovensku došlo k rozvoji slovenské kultury jako celku. Je však zřejmé, že literární bohéma měla mnohem snazší pozici než bohéma výtvarná, resp. literáti měli mnohem větší možnosti k obživě než výtvarníci. Vašš to oprávněně přisuzuje skutečnosti, že literáti se snadno uživili jako novináři (úředníci). To jim na druhé straně ubíralo čas na jejich tvůrčí práci, zároveň však umožňovalo také užší kontakty v bratislavských „salonech", neboť hostitel neočekával, že mu bude chtít někdo prodat román. Oproti tomu výtvarníci měli mnohem menší míru společenského, kulturního kapitálu, neboť všichni se trochu obávali toho, že budou – jako hostitelé – vyzýváni ke koupi obrazů (eventuálně zváni do ateliérů). To v očích měšťanských hostitelů znamenalo nutnost odmítání či poměrně velké a přitom značně nejisté investice do umění.

Martin Vašš přibližuje každodennost života bratislavských bohémů, jejich návštěvy restaurací, kaváren, vináren a především vinných sklepů (viech), popisuje putování po těchto nočních podnicích, jejich bydliště a ateliéry, dluhy, které se při tomto způsobu života – a při nejistém povolání – snadno nadělají, hůře splácejí. Autor se orientuje i v historii těchto „nočních" podniků v tehdejší Bratislavě a v jejím nejbližším okolí, včetně znalosti toho, který

umělecký proud upřednostňoval které vinárny či bary, kdo byly hlavní osobnosti bohémy, kdo byli hlavní mecenáši, samozřejmě zejména ve vztahu k výtvarníkům, či zaměstnavatelé a vydavatelé, to hlavně v případě literátů. Vašš nás tak obeznamuje s událostmi v proudu DAVistů, s nadrealismem (surrealismem), stejně jako s tím, kdo se přichýlil k ľudáckému režimu za druhé světové války. Autor dokázal v tomto směru určit vedoucí osobnosti jednotlivých uměleckých proudů, samozřejmě z hlediska jejich vlivu v dané společenské skupině, resp. v dané bohémské skupině, což nutně nemusalo korespondovat s jejich skutečným tvůrčím potenciálem, s jejich vlastní uměleckou tvorbou.

Zajímavé je i konstatování, že Bratislava byla jediným centrem bohémy na meziválečném Slovensku. Pokusy umělců žít někde jinde (Martin, Piešťany aj.) znamenaly ocitnout se mimo širší bohémské společenství, ale také často v horších existenčních podmínkách – malá města nabízela ještě menší možnosti pro obživu umělců, neposkytovala zakázky, z kterých by se dalo žít. Na druhé straně někteří z umělců měli zkušenost z života v jiných městech západní Evropy (mj. Paříž) či z Prahy jako hlavního města tehdejšího Československa, většinou to však byly zkušenosti studijní, nikoli v pravém slova smyslu s uměleckým „provozem" (mj. trhem) těchto států.

Bohumil Jiroušek

Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK
Frontiers, Minorities, Transfers, Expulsions. British diplomacy towards Czechoslovakia and Poland during WWII
Vol. I., Plans
Praha, Faculty of Law, Charles University, Insitute of History CAS 2015, 398 s., ISBN 978-80-87488-22-5.

Posuzovaný první svazek publikační řady je výsledkem dlouholetého studia obou autorů v českých a britských archivech a jejich rozhodnutí zpřístupnit část dosud málo známých dokumentů širší odborné veřejnosti. Vybrali tak osmnáct dokumentů britské provenience, vzniklých v časovém intervalu od 20. května 1940 do 30. listopadu 1944, v nichž se různé britské instituce vyslovovaly k řešení problematiky národnostních minorit v poválečné Evropě v případě Československa a Polska. Kuklík s Němečkem doprovodili kritickou edici rozsáhlou úvodní studií, v níž se zabývali otázkou vztahu britské politiky k minoritám a hranicím během války při přípravě poválečného uspořádání regionu. Tuto politiku přirozeně ovlivňoval britský neúspěch v otázce minorit v předválečné střední Evropě. Londýn z něho musel vyvodit nějaké závěry, eventuálně poučení z politiky, která kulminovala britským podílem na rozbití Československa v září roku 1938 a pokračovala světovou válkou. Autoři se v této souvislosti zabývají i otázkou příčin krachu politiky ochrany menšin diskutované intenzivně Společností národů. Ta nahradila ochranu menšin – v nemalé míře právě díky britským stanoviskům – politikou teritoriálních změn, spojenou s rozsáhlými transfery obyvatelstva.

Josef Opatrný

Jan BÍLEK – Jan KUKLÍK – Erik MARŠOUN – Jan NĚMEČEK
Druhý exil Edvarda Beneše. Fotografie z let 1938–1945
Praha, Historický ústav AV ČR společně s Právnickou fakultou UK a Ústavem TGM, o. p. s. 2016, 252 s., ISBN 978-80-7286-293-1.

Síla a množství obrazů všeho druhu, které nás každodenně obklopují, je svou intenzitou nesrovnatelná s tím, do jaké míry na nás působí v tomto směru dříve téměř neotřesitelný text. Tomu samozřejmě odpovídá i zájem o obrazový materiál a to nejen v nejširší veřejnosti, ale i v odborných sférách, počítaje v to technické, přírodní i humanitní vědy. V devadesátých letech 20. století se mezi sociálními vědci dokonce mluví o tzv. obrazovém či vizuálním obratu (analogicky k obratu jazykovému), který zasáhl přinejmenším angloamerický svět napříč obory.

Základním motivem vizuálního obratu je jednak snaha o začlenění vizuálna mezi ostatní běžně studovaná témata a pak také, a pro historickou vědu je tento aspekt klíčový, snaha o zrovnoprávnění pramenů vizuální povahy s prameny povahy textové, v to počítaje i vytvoření dostatečně propracované metodologie, která by umožnila využití těchto pramenů. Vznikl tak celý soubor požadavků a následných odpovědí, který vyústil v ustavení mezioborové badatelské platformy, nazývané vizuální studia. Ta se, často s přímým zapojením historiků, pokoušejí osvětlit různé aspekty toho, co přináší vizuální vnímání okolního světa.

Tradice vizuálních studií zapustila poměrně pevné kořeny především západně od našich hranic, kde ji (počítáme-li v to i pionýry oboru) už od sedmdesátých let 20. století reprezentují jména jako John Berger, W. J. T. Mitchell, Nicolas Mirzoeff či v německé tradici (Bildwissenschaft) Hans Belting. Mezi historiky, kterým se téma vizuality podařilo úspěšně přenést i na pole historického výzkumu, musíme zmínit v první řadě Francise Haskella a jeho referenční práci *History and its images,*[1] především však práce u nás dobře známého Petera Burkeho. K vynikajícím nejnovějším pracím patří například kniha Ludmilly Jordanove *The look of the past*, široce pojednávající o vlivu vizuální a materiální kultury na poznání minulosti. V našem geografickém prostoru se vizuální studia etablovala především jako součást studia dějin umění nebo v oborech, ovlivněných sociologickým bádáním (mediální studia, sociální antropologie atp.). Historické vědy téma uchopují stále spíše zvolna: typické je pro ně využívání obrazového materiálu jako dokumentačního a ilustračního doprovodu textů.[2] U fotografie je tato tendence nejlépe pozorovatelná, protože právě fotografie má stále ještě převažující postavení média, zaznamenávajícího to, co se skutečně stalo, byť je tento statut již mnoho desítek let zpochybňován.

Kniha, kterou zde představujeme, se z výše uvedené charakteristiky přeci jen poněkud vymyká. Nejedná se totiž o práci, která by primárně směřovala k analytickému využití fotografií. Hlavním cílem je jejich publikace ve formě vědecké edice. Na vzniku

1 Francis HASKELL, *History and its images*, Yale 1993.

2 Ojedinělou prací vzešlou z českého prostředí, která se věnuje tematice fotografie v historických vědách, je knížka: Filip WITTLICH, *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání,* Praha 2011, která svou obecnou koncepcí může uspokojit začínající zájemce.

publikace se podílela čtveřice autorů: Jan Kuklík a Jan Němeček jsou autory úvodní studie, Jan Bílek napsal ediční úvod a Erik Maršoun vybral fotografie[3], které též opatřil poznámkami. Grafická úprava publikace je více než kvalitní, a to jak co se týče zvolených materiálů, typografie, doplňkových grafických prvků, tak samotných reprodukovaných fotografií (se samozřejmým ohledem na jejich původní kvalitu). Autoři pochopili, že představované fotografie mají potenciál oslovit poměrně široké spektrum zájemců. Kniha proto nepůsobí jako suchopárný akademický tisk, naopak má nádech solidní fotografické publikace.

Text Jana Kuklíka a Jana Němečka zevrubně popisuje osudy Edvarda Beneše od chvíle, kdy byl přinucen abdikovat, až do momentu, kdy se na jaře 1945 opětně vrací do Prahy. Autoři jsou zkušení badatelé,[4] jejich text se rozsahem i koncepcí blíží kratší monografické práci. Ve výkladu postupují chronologicky a nevynechávají žádný ze zásadních momentů, který utvářel jak podobu československého odboje, tak osobnost Edvarda Beneše. Studie má především informovat čtenáře o tom, co se děje na fotografiích, na což ostatně poukazuje její odkazové propojení s publikovanými snímky. Právě v tomto bodě však autoři nedokázali využít potenciálu, který se jim nabízel v souvislosti s koncepcí celé knihy. Otevírala se před nimi jedinečná možnost ukázat, jak by bylo možné využít ikonografického materiálu jako skutečného a plnohodnotného pramene, na kterém je možné vystavět metodologicky propracovanou a v našem prostředí zcela inovativní studii. Samozřejmě, v tom případě by bylo potřeba promyslet koncepci publikace jinak, buďto ji rozsahově rozšířit nebo se vzdát tradičního na politiku a mezinárodní vztahy zaměřeného úvodního výkladu a nahradit jej právě textem, který by bral více v úvahu fotografie samé. Ani jedno, ani druhé se bohužel nestalo a fotografie tak v kontextu úvodní studie opět zůstala jen přívažkem na úrovni ilustrace, kterou je možné kdykoli vypustit beztoho, aby se to podstatně dotklo textu.

Co se týká koncepce edice fotografií, je třeba pozastavit se nad několika problémy. Předně se nabízí otázka, komu je edice, potažmo celá kniha určena. S ohledem na ediční úvod, vědecko-kritický aparát a některé další náležitosti, by se mohlo zdát, že kniha směřuje k odborné veřejnosti, která by jako jediná mohla mít zájem těchto detailů využít. Koncepce celé edice však směřuje k domněnce, že kniha je určena spíše širší, neodborné veřejnosti, které má sloužit jako obrazová kronika dané osobnosti v daném období.

Největší pochybnosti v tomto ohledu způsobuje výběr fotografií, který, jak se zdá, nepodléhá pevně sevřené koncepci. Autoři uvádějí, že hlavním kritériem výběru byla přítomnost osoby Edvarda Beneše na fotografiích, což je populární uchopení, které však poněkud omezuje pohled na dění, které se s Benešem během války pojilo. Stejně tak, pokud se autorský kolektiv rozhodnul „nezahltit a neodradit uživatele knihy kvantem snímků" a podat pouze

3 Fotografie byly vybrány z fondu Edvard Beneš, který je součástí Archivu Ústavu TGM, uloženého v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR v Praze.

4 Viz např. Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo,* Praha 2011; Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945,* Praha 2004.

velmi zhuštěný výběr z dostupné kolekce, stojí za zamyšlení, zda by tedy nebylo lepší opustit cestu „vědecké edice", přiznat popularizační charakter knihy a zahrnout do ní např. i snímky z jiných fondů, což by celkový obraz obohatilo a do jisté míry ospravedlnilo poněkud vágně zvolená výběrová kritéria.

Ve výsledku se tedy celý svazek zdá být spíše kvalitně provedenou prací určenou zájemcům o moderní dějiny z řad neodborníků, než funkční pomůckou, která by historikům usnadnila práci s fotografií jako specifickým druhem pramene. Nenabízí jim ani metodologickou pomoc, ani takový výběr snímků, díky kterému by už nemuseli znovu kvůli stejnému tématu navštěvovat archiv. Kniha nenabídla funkční propojení textu a ikonografického materiálu, zůstala jen sborníkem vedle sebe stojících, byť kvalitně napsaných studií a edičně zpracovaného souboru zajímavých fotografií.

Pavel Dvořák

Thomas HARDING
Hanns a Rudolf.
Hon na velitele Auschwitzu
Praha – Kroměříž, Triton 2014, 312 s.,
ISBN 978-80-7387-740-8.

Kniha je biografickým zpracováním osudu dvou mužů: Alexander Howard Harvey, blízkými zvaný Hanns, a Rudolf Höss byli vrstevníky, kteří vyrůstali v Německu až do doby nástupu nacistické diktatury. Hanns byl židovského původu, Rudolf byl vychováván v hluboké katolické víře, dokonce se měl stát duchovním, jak si přál jeho otec. Životní cesty obou mladých mužů se radikálně rozešly v době, kdy se ve velké části německé společnosti zakořenila nacistická ideologie. Pro Hannse nebylo jiné možnosti, jak si zachránit život, než s rodiči a bratrem emigrovat do Velké Británie. Intelektuálně založená a bohatá rodina se rázem musela srovnat se ztrátou svého postavení, finančního zázemí i dosavadních jistot, které dávaly mezilidské vztahy, postupně otrávené nacismem. Naopak Rudolf se shlédl v novém režimu, který dával tolik příležitostí k odměnění věrných. Oba muži přežili válku v naprosto rozdílných podmínkách, ale oba sloužili svým armádám. Kontrast „věrné služby" a představy o „statečných vojácích" obou protagonistů dokázal autor práce vykreslit v řadě příkladů každodennosti.

Kariéra předního nacistického pohlavára je v knize načrtnuta na pozadí politického rozvoje pokřivené ideologie, která ani neví, kam směřuje a kde se zastaví. Rudolf Höss je chvílemi jednou z figur, které se nechávají unášet děním kolem sebe, chvílemi je hlavním strůjcem a ústředním nástrojem nenávisti. Všední život velitele osvětimského tábora byl sám o sobě plný absurdního kontrastu milujícího otce rodiny, jež žila jen sto metrů od provizorní plynové komory a poměrně výkonného krematoria. Výhled z vily s dětskou skluzavkou, bazénem a sklípkem s vybranými pochutinami směřoval na čadící komín spalovny těl umučených vězňů, včetně dětí. Jedinou starostí Rudolfa byl chod tábora a pěstování obrazu vzorné nacistické rodiny. Dosud má vedoucí roli v příběhu velitel Höss.

V okamžiku Hössova útěku a skrývání se před spravedlností se do ohniska zájmu knihy dostává Hanns, jenž byl pro svoji němčinu a znalosti vybrán do pozice vyšetřovatele nacistických zločinů. Prvním velkým úspěchem mladého kriminalisty bylo dopadení Gustava Simona, župního vedoucího NSDAP a správce v Lucembur-

sku. Útěk tří nejvýše postavených důstojníků inspektorátu koncentračních táborů Glückse, Maurera a Hösse, zůstával však neobjasněn. Hanns se postupně dopátral uprchlé Hössovy rodiny a následně i samého bývalého velitele Auschwitzu. Dopadení Rudolfa Hösse je vyvrcholením gradujícího příběhu, do něhož se vejde i touha zasahujícího komanda po živelné odplatě. Když stanul Rudolf 15. dubna 1946 před Mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku a pronesl své svědectví o vraždě odhadem tří milionů lidí, byly argumenty obhajoby ostatních vrcholných válečných zločinců doslova rozmetány.

Děj knihy se pak přenáší do současnosti vylíčením společné návštěvy muzea v Osvětimi vnukem Hannse Thomasem Hardingem a vnukem Rudolfa Rainerem Hössem. Krátká, ale vypovídající kapitola knihy přináší pohled na snahu o potlačení či přímo zapomenutí minulosti v rodinách zločinců, ale také pachuť po neuspokojeném trestu pro tisíce přeživších zločinců, která se nese rodinami postižených obětí.

Kniha Hanns a Rudolf přináší čtenáři nezvyklý pohled na válečné události a především životy dvou lidí, které spojovala zkušenost s nacismem. Text je čtivý, někdy proložený humorem, jindy nezvyklou syrovostí popisu a citacemi plnými hrůzy. Knihy tohoto typu přivádějí čtenáře do centra dění nenásilnou formou a představují nacistické zločince i jejich vyšetřovatele jako lidské bytosti. Práce je vhodnou formou vzdělávání pro laické čtenáře s láskou k moderní historii.

Vojtěch Kyncl

Nicholas KULISH –
Souad MEKHENNETOVÁ
Věčný nacista. Z koncentračního tábora Mauthausen do Káhiry. Neúnavné pátrání po lékaři SS Aribertu Heimovi
Praha – Kroměříž, Triton 2016, 328 s.,
ISBN 978-80-7553-010-3.

Dr. Josef Mengele byl do roku 1985 nejhledanějším nacistickým zločincem na světě. Jeho kariéra lékaře v koncentračním táboře Osvětim spojovaná s neslýchanými zločiny, jež byly v naprostém kontrastu s Hippokratovou přísahou, zůstávají nejznámějším příkladem zneužití poznatků vědy. Ve stínu nechvalně proslulého masového vraha zůstává další nacistický zločinec, lékař SS Aribert Heim. V koncentračním táboře v Mauthausenu a to přímo v nemocničním revíru sloužil jen dva měsíce, za tu dobu si vysloužil pověst krutého vládce na životem a smrtí vyhlédnutých vězňů. Kniha se válečnou kariérou mladého lékaře zaobírá jen okrajově, neboť ani vyšetřovatelé neměli o jeho zločinech mnoho informací. Ty, které se dochovaly, však bohatě stačily na obvinění a trest smrti.

Pozornost autorů se výrazně orientovala na problematiku stíhání nacistických válečných zločinců od války po současnost. Nejedná se o čistě trestněprávní problematiku, jak bychom očekávali, ale o popis života psanců, kteří se musejí skrývat i před svými dětmi. Útěk Ariberta Heima do Káhiry a poměrně časté konspirativní návštěvy jeho syna v Káhiře jsou důležitým vodítkem k pochopení nefunkčnosti justičních orgánů, pokusu o zapomenutí nepohodlné minulosti a cynického chování státních úřadů vůči obětem. Přesto je mnohaletá snaha o jeho dopadení určitým zadostiučiněním, že mu nebyl dopřán klid, jehož řada

jeho spolubojovníků zažívala ještě dlouho po válce v rozděleném Německu.
Kniha stojí za přečtení, i když má charakter vyprávěného příběhu na hraně mezi odbornou prací a investigativní žurnalistikou.

Vojtěch Kyncl

Jakub HOMOLKA
Koncept racionální civilizace: Patočkovo pojetí modernity ve světle civilizační nalýzy
Praha, Togga – Karolinum 2016, 316 s.,
ISBN 978-80-7476-103-4.

Několik měsíců před začátkem letošního roku, v němž si připomínáme jak čtyřicáté výročí zveřejnění Charty 77, tak čtyřicet let od úmrtí jednoho z jejích prvních mluvčích, českého filosofa Jana Patočky, vyšla kniha Jakuba Homolky, věnovaná Patočkovu příspěvku k takzvané civilizační analýze. Homolkova monografie má za cíl interpretovat zvolený tematický výsek z Patočkova díla se zřetelem k dosud přehlíženému vlivu Maxe Webera a dalších autorit předválečné sociologie či historiografie. V první třetině knihy se autor pokouší vlastní interpretaci zarámovat exkurzem do složité publikační historie Patočkova díla a jeho dobového kontextu a pokukázat na s tím spjatá úskalí, s nimiž se setkává každý recipient. *Koncept racionální civilizace* jako poslední výstup řadu let trvajícího badatelského angažmá ovšem bohužel nese všechny znaky prací autorů mladší generace, kteří se už „ve svém oboru" do jisté míry postavili na vlastní nohy, ale při psaní především naplňují své představy o pravidlech diskurzu. Jako školní práce by tedy Homolkova kniha obstála na výbornou – jako monografie, od níž očekáváme jistou elementární sdělnost i mimo akademickou půdu, uspokojí jen parciálně.
Východiskem Homolkova výkladu je záměr ukázat, že pojem civilizace je spojen také s jinými představami o moderním světě, než jaké reprezentuje například fenomén střetu civilizací (S. P. Huntigton) nebo civilizačného kolapsu (O. Spengler), resp. že historická sociologie nabízí v disciplíně zvané civilizační analýza překonání těchto konceptů. Jedním z nich je i výklad pojmu „racionální civilizace", jež rozvinul Jan Patočka v návaznosti na dílo Maxe Webera (ale také na A. J. Toynbeeho). Jako první na to poukázal islandský sociolog Johann P. Arnason, o něhož se Homolka především opírá (Arnason dlouhodobě působí v Čechách). Patočka nadto přišel s vlastní představou modernity, kterou zastřešil pojmem „nadcivilizace" (srov. základní rukopis z padesátých let „Nadcivilizace a její vnitřní konflikt" ve Spisech Jana Patočky ve svazku *Péče o duši I*). Civilizační koncepty, dotýkající se modernity, autor zpracovává ve druhém oddíle knihy. Weberovská stopa v Patočkově díle je pro Homolku podstatná jako taková, jejímu zmapování se věnuje třetí oddíl knihy, jehož podtitul zní „přehlížený dialog s dílem Maxe Webera". Spolu s výkladem o tom, jak Patočka překračoval a vlastním způsobem rozvíjel Weberovy teze, periodizuje Homolka Patočkovo dílo podle pojetí modernity do čtyř období. Příznačné je především to, že „Patočkovy interpretace Webera vycházely z historické zkušenosti, která sahala za Weberův obzor: český filosof se k modernitě vztahoval v souvislostech dvou světových válek, studené války a globalizace" (s. 227).
Účelem tohoto textu není hledat důvody, proč „školský" výklad dějin vlivů mezi autoritami a způsobů, jimiž se vlivy vepisují do

geneze pojmů a jejich vztahů, v nás jako ve čtenářích vyvolává minimální odezvu (práci by prospělo už jen oproštění od všech zdánlivě povinných projevů autorské skromnosti nebo orientovanosti v dialogu s odbornou literaturou, jež je setrvale veden v poznámkovém aparátu knihy). Největším přínosem Homolkovy knihy je podle nás navzdory několika zásadním problémům první oddíl, „Patočkovo dílo na počátku 21. století: Pozůstalost, vydávání, interpretace" (s. 31–71). Podstatné je už autorovo povědomí o tom, že se každý interpret s Patočkovým dílem setkává v naprosté většině prostřednictvím edic, které byly z jeho díla připraveny k vydání. To znamená, že mezi dílem, pozůstalostí a sumou vydání filosofových textů není rovnítko. Připomeňme si, že Jan Patočka mohl za svého života svobodně publikovat spíše výjimečně, takže jeho pozůstalost obsahuje řadu z různých vnějších důvodů nepublikovaných textů, ať již dopracovaných či nedopracovaných (nebo neautorizovaných, v případě přednášek), část textů je psána německy či francouzsky a z některých období se dochovalo velké množství nikoli nepodstatných fragmentů.

Ne že by si Homolka rozsah fenoménu, jehož se dotýká, plně uvědomoval: Obejde se (jednoduše řečeno) s tím, že Patočkovo dílo tvoří bohatý a komplikovaný soubor, takže ucelená interpretace jeho díla je i vzhledem k této skutečnosti sama o sobě výzvou (srov. např. s. 27). Obdobně autor uzavírá i svůj pokus o resumování diskusí, vedených o vydávání Patočkova díla (první sebrané spisy byly připraveny k vydání v samizdatu, následoval pokus o nově koncipované vydání v exilu; první tištěné vydání spisů bylo zahájeno v roce 1996 a dosud není ani zdaleka u konce – přehled těchto edic je otištěn v přílohách knihy): vzhledem ke „sporům" o různou míru uplatnění tematického a chronologického kritéria a další náležitosti „ani interpretace Patočkova díla nebude jednoduchým úkolem" (s. 59). Jako limitující pro „snahy o uchopení Patočkova díla jakožto celku" pak autor chápe i nedostatečné vysvětlení vlivu myšlenkových a společensko-historických kontextů na Patočkovo dílo, jež by očekával od filosofových biografií, z nichž však dosud žádnou nelze podle něj označit za vyhovující, neboť vždy alespoň u „jednotlivých epizod Patočkova života" by bylo možné pokusit se o mnohem důkladnější pohled (s. 65, 67–68). „Čistokrevní historici se bohužel Patočkovi spíše vyhýbají," konstatuje autor lakonicky tamtéž.

Jakkoli se zdá, že otázky, které si autor klade nad možnostmi uchopit Patočkovo dílo celistvě ve vztahu ke stavu dosavadní recepce jeho díla i ediční problematice s tím spjaté, jsou víceméně řečnické a tvoří jen jakýsi prolog k interpretačnímu jádru knihy, má první oddíl knihy nespornou hodnotu. Nepřesnosti či zavádějící formulace, které se v něm objevují (samizdatový *Archivní soubor prací Jana Patočky* byl na dvanáct tematických celků rozdělen dodatečně, pro účely soupisu publikovaného Jiřím Gruntorádem v roce 1992, jednotlivé svazky vycházely ineditně v zásadě nekoordinovaně), jdou na vrub toho, že se autor raději dotazoval přímých účastníků (Ivana Chvatíka), než by se věnoval četbě edičních komentářů jednotlivých svazků Patočkových spisů apod. První oddíl ukazuje, že také toto je bílé místo na poli recepce Patočkova díla – a mezioborově asi palčivější než opomíjené weberovské inspirace. Neboť součástí uvažování nad Patočkovým odkazem je pro každého, ať už jsou jeho interpretační ambice jakékoli, také setkání s publikační historií jeho díla. To je

totiž moment, nad nímž se setkávají filosofové, historici, sociologové, bohemisté a všichni ostatní, kteří mají zájem dotknout se stopy, kterou Jan Patočka zanechal svým životem a dílem v českých dějinách 20. století.

Adéla Petruželková

Jiří VACEK
Slovanská knihovna – můj osud. Mozaika vzpomínek
(= Publikace Slovanské knihovny, sv. 77)
Praha, Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna 2016, 176 s.,
ISBN 978-80-7050-671-4.

Slavistovi a někdejšímu řediteli Slovanské knihovny Jiřímu Vackovi (1939–2017) se takřka na poslední chvíli (zemřel totiž 17. června 2017) podařilo vydat paměti, které se bezpochyby zařadí mezi vyhledávané prameny k dějinám některých stránek českých kulturních dějin a mezislovanských vztahů. Význam jeho pamětí je dán postavením instituce, která vznikla roku 1924 jako Ruská knihovna ministerstva zahraničních věcí, roku 1927 vyjádřila svůj rozšířený záběr názvem Slovanská knihovna a konečně roku 1958 byla začleněna do Státní (dnes Národní) knihovny v Praze. Zatímco tato knihovna byla ve svých počátcích spjata s tzv. ruskou pomocnou akcí a s emigrací ze Sovětského svazu, zanedlouho se změnila v jedno z nejvýznamnějších dokumentačních center slavistických studií na světě.

Knihu uvedl nynější ředitel Slovanské knihovny, historik Lukáš Babka, zasvěcenou a vůči Jiřímu Vackovi velice uznalou biografickou statí. Ocenil jeho ředitelské působení v letech 1978–1992, kdy šlo nejprve o relativně úspěšnou ochranu personálu knihovny před vnějšími politickými tlaky „normalizace", na počátku devadesátých let pak o zachování samotné instituce proti snahám o popření jejího smyslu. Každý, kdo Jiřího Vacka poznal, dá Lukáši Babkovi za pravdu v tom, že autor memoárů díky své výjimečné paměti patřil mezi chodící encyklopedie a zároveň aktivní korespondenty s odborníky ve všech slovanských zemích. Ve Vackově schopnosti vybavit si po několika desetiletích i drobné detaily, v jeho osobní korespondenci a místy také v citovaných úředních dokumentech spočívá pramenná základna této knižní mozaiky.

Jiří Vacek spojil celý svůj profesionální život se Slovanskou knihovnou, kde trvale pracoval od roku 1964 a k níž si udržoval intimní vztah až do smrti. O tom svědčí i výběrová bibliografie jeho odborných prací (s. 141–146), spjatých převážně s ruskou a ukrajinskou emigrací v meziválečném Československu, s historií slavistiky a ojediněle také s dějinami historiografie (osobnost Jana Slavíka). Jeho vzdělanostní záběr však zahrnoval vedle bibliografie a historie také literární vědu a lingvistiku.

I když Jiří Vacek zdůrazil mozaikovitou povahu svých vzpomínek („Mně šlo... o bohatství přítomné v lidských osudech, utvářejících ve svém souhrnu prostředí významné kulturní instituce," s. 119), nesepsal pouhou tříšť jednotlivin. Vytvořil svého druhu institucionalizovanou autobiografii, při retrospektivě od první republiky zasahující téměř celé století a naznačující proměny velmi komplikované sítě vztahů mezi českým intelektuálním prostředím, zahraničními slavisty a emigranty ze slovanských zemí (Ruska, Ukrajiny, Běloruska, ale také královské a potom titovské Jugoslávie). Na desítkách (a pokud bychom počítali i drobné zmínky, pak dokonce stovkách) osudů ukázal proměny této vztahové sítě v mezi-

válečné demokracii, za nacistické okupace a za komunistického režimu; při mezinárodní povaze slavistiky nemohl opomenout ani zahraniční osudy badatelů Slovanské knihovny, z nichž někteří se stali obětí stalinské perzekuce. Ukázal, jak do každodenního života knihovníků vstupovaly dramatické i tragické dějiny 20. století (od diplomacie a odboje po exil, věznění a popravy, za „normalizace" pak existenční likvidaci osob spjatých s disentem).

U jednotlivých osob se Jiří Vacek snažil – bez nároku na hlubší psychologický portrét – vystihnout jejich sociální původ, kulturní prostředí, zájmy a hlavně jejich vztahy s dalšími lidmi v oboru i mimo něj. Podal bližší charakteristiku řady pozoruhodných osobností, které vstoupily do českého společenského a kulturního prostoru a které by neměly být zapomenuty. Za všechny ostatní připomínám ze světa umění gruzínského emigranta a ruskojazyčného spisovatele Konstantina Čcheidzeho (1897–1974), který strávil život mezi bojišti ruské občanské války a Slovanskou knihovnou, mezi poválečným gulagem a svým pozdějším bydlištěm v pražských Střešovicích. Ze světa vědy mohou být zmíněni kupříkladu italský bohemista Ettore Lo Gatto (1890–1983) či zakladatel japonské bohemistiky Eiichi Chino (1932–2002). K těmto a mnoha dalším postavám dokázal Jiří Vacek přinést doklady o kontaktech s českým prostředím, například o podpoře Čcheidzeho práce na pamětech ze strany básníka Viléma Závady či o zařazování jeho pohádek do rozhlasového vysílání spisovatelem Františkem Nepilem. Stejně jako přiblížení osobnosti a mnohostranných kontaktů prozaika Josefa Strnadla dokládají i tyto drobné portréty skutečnost, že se pod povrchem zdánlivě zcela strnulé české společnosti i v sedmdesátých a osmdesátých letech projevovaly nepominutelné snahy o uplatnění elementární kultury a mezinárodních vztahů.

Totéž platí pro dobu, kterou Jiří Vacek zachytil na základě hlubších vzpomínek svých spolupracovníků na dobu okupace a druhé světové války. Nepřipomněl jen vraždění českých odbojářů a jejich rodin nacisty, ale také přítomnost Němců, kteří se vůči perzekvovaným Čechům zachovali slušně nebo je dokonce zachránili. Proti tvrdému postoji historika Heinze Zatschka a dalších arogantních okupantů postavil vstřícné chování slavisty Otto Macha a říšského komisaře, pověřeného správou Slovanské knihovny, Carla Wehmera. Škoda, že na základě vzpomínek starších kolegů – s výjimkou krajně problematické postavy Elišky Parchomenkové-Weiglové – Vacek blíže nezachytil napjaté ovzduší, které ve Slovanské knihovně panovalo jak v době nacistické okupace (kdy se někteří protisovětsky orientovaní ruští emigranti sblížili s okupačním režimem), tak po roztržce Jugoslávie se Sovětským svazem roku 1948. Otevřenější mohl být i při charakteristice epizodického, ale příznačného konfliktu ve Slovanské knihovně zaměstnaného básníka Ladislava Dvořáka s „nadmíru sebevědomě vystupujícím badatelem, kterému pracovníci knihovny neřekli jinak než ‚Kofola'" (s. 70); mohl přiznat, že za touto přezdívkou se skrýval rusista Štěpán Kolafa z katedry vědeckého komunismu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, na jehož svérázné vystupování v povinných přednáškách sotva zapomenou tehdejší posluchači.

Kniha Jiřího Vacka vytváří epické pásmo a ke škodě věci není rozčleněna do zřetelných kapitol. Jelikož vyprávění o osudech jednotlivců autorovi neumožnilo zachovat důsledný chronologický sled, nezbytnou

pomůckou k rychlé orientaci v obsahu se stává jmenný rejstřík, který zahrnuje zmíněné osoby se základními životními daty. Vackův literární styl se vyznačuje programovou „laskavostí": vyhýbá se pronikavější kritice a ve vztahu k osudu samotného autora přináší ospravedlnění jeho vlastní politické činnosti (s. 119). Ne každý čtenář bude toto sebehodnocení sdílet, měl by však autora posuzovat v souvislosti s tím, čeho se Jiřímu Vackovi i jeho předchůdci v ředitelské funkci, spisovateli Josefu Strnadlovi, podařilo v obtížných podmínkách dosáhnout – že totiž Slovanská knihovna přežila všechny otřesy a stala se působištěm a existenčním zázemím mnoha nonkonformních osob a jejich rodinných příslušníků. Kromě dokumentárního a vědeckého významu se podařilo Jiřímu Vackovi vystihnout i tuto stránku instituce, bez níž by byla česká a evropská slavistická studia podstatně ochuzena.

Jaroslav Pánek

Thomas WINKELBAUER (ed.)
Haus? Geschichte? Österreich?
Ergebnisse einer Enquete über das neue historische Museum in Wien
Wien, neu academic press 2016, 300 s.,
ISBN 978-3-7003-1965-8.

Po přečtení zajímavého svazku, obsahujícího diskusní příspěvky ankety o smyslu, místu, podobě, zaměření a cílech plánovaného, resp. dnes již činorodě vznikajícího „Domu dějin Rakouska" (Haus der Geschichte Österreich – poukažme na v názvu cíleně chybějící genitivní „s", tedy Dům dějin Rakousko) má člověk jediný výsledný, uznávám, že archaizující, dojem: Kakofonie v Kakánii! Anketu či generální diskusi o tom, zda, proč, kde a jak potřebuje Rakousko takovouto výstavní a historicko-osvětovou instituci, zaměřenou na své soudobé, resp. moderní dějiny, vyvolal v život Institut für österreichische Geschichtsforschung. Je tedy pochopitelné, když jeho ředitel, Thomas Winkelbauer hned v úvodní pasáži přehledně shrnul názory, méně již výsledky ankety. To se ostatně nepodařilo ani innsbrucké historičce a didaktičce Andree Breit, která se pokusila o kritický závěr („na místo shrnutí") knihy. Ono totiž na základě celkem sedmnácti zcela nesouvisejících statementů a diskusních vstupů, kritizujících ten či onen aspekt projektu „domu dějin" z pozic politické levice, pravice, z té či oné konkurenční instituce nebo generační skupiny, dojít k nějakému facitu snad ani nešlo.
Podstata věci je přitom celkem jednoduchá: Oliver Rathkolb, jedna z nejvýraznějších a nejkoncepčnějších osobností rakouského výzkumu posledních tří dekád,[1] využil své blízkosti k socialistickému křídlu dlouhá léta v Rakousku vládnoucí červenočerné vlády a roku 2015 prosadil jak institucionální založení, tak financování (již od roku 1945 opakovaně uvažovaného a stejně tak opakovaně odsouvaného) „domu dějin". V něm by podle dnes již schváleného konceptu měla být všemi realizovatelnými prostředky – výstavy, diskuse, workshopy atd. – široké veřejnosti nabízena presentace klíčových (prakticky vždy problémo-

1 Srov. především: Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945 bis 2005*, Wien 2005, americké vydání: *The paradoxical republic: Austria, 1945–2005*, New York 2010. Srov. též: „*Od úzce pojatých národních dějin ke komparativním evropským a mezinárodním dějinám". Interview Jiřího Peška s Oliverem Rathkolbem,* in: Jiří Pešek – Oliver Rathkolb a kol., Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století, Praha 2013, s. 101–114.

vých) momentů rakouských dějin od roku 1848, resp. především od roku 1918 dodnes, a zároveň vedena debata o jejich komplikovaných vnitřních i externích souvislostech i o dodnes živých „místech historické paměti". Nejde tedy ani o vytvoření a prosazování „závazné státní koncepce" rakouských soudobých dějin, ani o prosazování nějaké (jaké?) „nové historické identity" dnešních Rakušanů, jak se obávali někteří diskutující. Rakousko tu nadto není vnímáno izolovaně ve výměru dnešního nevelkého státu, nýbrž je pojímáno v tom kterém svém dobovém výměru a kontextu. Právě z tohoto důvodu byla do plánu „domu dějin" od počátku integrována projektová spolupráce se sousedy dnešní republiky. Tolik snad k hlavním bodům námitek kritiků „domu dějin", které se v pestré změti táhnou celým svazkem.

Předmětem v knize zachycených kontroverzí je též umístění nové instituce do jižního křídla Nového dvorního hradu, tedy přes ulici od Uměleckoprůmyslového a Přírodovědného muzea. Procovská, těžká a nepraktická neobarokní stavba dominuje neblaze proslulému prostranství „Heldenplatz", tedy pro dnešní Rakousko traumatickému prostoru, kde Vídeňáci v březnu 1938 nadšeně holdovali Adolfu Hitlerovi, který k nim promlouval z výše „Hitlerova balkonu" tohoto pozdně habsburského paláce. Pro někoho je takový historický kontext pro „dům dějin" a priori nemožný, pro Rathkolba naopak představuje otevřenou výzvu k tomu, nezavírat oči před nepříjemnou minulostí a kriticky (tedy nejen plytce negujícím způsobem) se s ní vyrovnávat: v historiografickém politickém i didaktickém smyslu. Taková výchozí „prostorová" iritace by v – některými kritiky požadované nové, účelové a reprezentační, dějinami neposkvrněné – budově někde na předměstí (není za co ji postavit) ovšem chyběla. Rathkolbův koncept situuje „dům dějin" přímo do historického centra Vídně: nepřehlédnutelně, provokativně a jako výzvu k tomu, zabývat se soudobými dějinami, jejichž i jen bazální znalost v Rakousku, stejně jako v sousedních středoevropských státech, dnes dramaticky mizí.

Snad by bývalo racionální, kdyby byl v knize projekt „domu dějin" nejprve představen a až poté bylo hovořeno o výsledcích jeho (do velké míry zmatené) kritiky. Rathkolbův přehledně informativní, koncepční text „Dům dějin Rakousko jako katalyzátor pro nové muzejní centrum", vycházející z koncepčních výchozích materiálů, formulovaných mezinárodní vědeckou radou „domu dějin" (s. 63–82), byl však posunut do sekce, věnované „aktuálnímu projektu domu dějin". Najdeme ho tedy až za – věcné a meritorně zajímavými – příspěvky Dirka Rupnowa („Ztroskotavší projekty a dnešní odpovědi") a Manfrieda Rauchensteinera („Požadavky, přehnané nároky, výzvy") o dlouhých dějinách ztroskotavších projektů „domu dějin".

Sekce textů, vztahujících se k aktuálnímu projektu, obsahuje sedm příspěvků. Ty z různých stran a převážně věcně osvětlují či diskutují, až problematizují nejrůznější aspekty přijaté koncepce. I zde – zejména právě ve vztahu k budově „domu dějin" – občas zvítězil temperament velkých historiků nad jejich opakovaně prokázanou rozvážností: Kupříkladu zasloužilý klasik výzkumu rakouského fašismu a nacismu Gerhard Botz založení „domu dějin" v principu uvítal, jeho usídlení na místě s „tak imperiálním nábojem" však prohlásil za „turistický kýč". V knize následuje oddíl „fundamentální kritiky" s příspěvky, z nichž přinejmenším část dokazuje, že

nabídka diskusní platformy obvykle přiláká i takové autory, kteří se ani nenamáhají seznámit se alespoň s výchozími podklady. Příkladem budiž Michael Hochedliger, který do publikace napsal „Stížnost: Opotřebení dějin v epoše kulturního kapitalismu a moralismu". Hovoří tam mj. o tom, že „poučovatelský až indoktrinující pohled zpět do minulosti – dějiny jako ‚upomínka' – představuje v době, kdy se pozitivní naděje stran budoucnosti zcela vytratily, prvotřídní morální zdroj". (s. 149) A říká též, že Rakousko má dějiny před rokem 1918 společné s jeho dnes „východními" sousedy (s. 163). Recenzent, považující se za jednoho ze severních sousedů Rakouska, je tak nucen konstatovat, že „železná opona" dosud ještě visí přinejmenším v hlavách některých historiků a ovšem také, že dějepisná indoktrinace a moralizování je to poslední, co by v Rathkolbově textu a konceptu „domu dějin" bylo lze najít.

Posledním velkým blokem před závěrečným shrnutím z pera A. Breitové, je soubor „dalších návrhů a úvah". Z nich za připomenutí stojí především v textu Brigitte Mazohl nejpregnantněji vyjádřená idea, že instituce, soustřeďující pozornost k soudobým dějinám, nevystačí s hledáním jejich kořenů od revoluce roku 1848, ale musí jít hlouběji: „Bez Rakouska Marie Terezie a Metternicha nelze pochopit také Hitlerovo Německo." (s. 234). Otázka zní, zda je v takovém případě možno se zastavit se u roku 1740, nebo snad raději sestoupit až k reformaci, k obležení Vídně Turky roku 1529 případně až k některému z markantních okamžiků středověku? Kupříkladu souvislost mezi založením středověké Vídně židovským konsorciem a s holocaustem by se přece již našla?

Wolfgang Maderthaner charakterizoval anketní diskusi jako „skvěle a hluboce rakouskou debatu", v níž jde o všechno možné, od osobních ambicí přes potlačená nebo kýmsi již obsazená témata, o historicky zatížené balkóny či o přesné určení bodu, kdy začínají dějiny – jenom nikdy a za žádných okolností nejde o diskusi, tematizující obsahy (narativy a oblasti dějin), které by „dům dějin" měl zpracovávat a zprostředkovávat (s. 213). A přece český čtenář odkládá knihu jednak s pocitem závisti vůči vídeňským kolegům, že u nich vzniká tak zajímavá a společensky významná historicko-politicko-kulturní instituce, jednak s obdivem, že se rakouští historikové dovedou k zajímavému tématu – sice občas komicky a málo věcně, ale přece jen – veřejně poháda t a upoutat tak na něj pozornost veřejnosti. Dům dějin Rakousko zahájí činnost roku 2018 výstavou o kontextech vzniku republiky. Je tedy na co se těšit.

Jiří Pešek